

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SÂLNÂMELERE GÖRE BALIKESİR'DE EĞİTİM VE EĞİTİM
KURUMLARI (1876'DAN 1908'E)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Filiz ÖZKAN AYDEMİR

Balıkesir, 2009

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SÂLNÂMELERE GÖRE BALIKESİR'DE EĞİTİM VE EĞİTİM
KURUMLARI (1876'DAN 1908'E)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Filiz ÖZKAN AYDEMİR

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Balıkesir, 2009

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 200612517002 numaralı Filiz Özkan Aydemir'in hazırladığı "Salnamelere Göre Balıkesir'de Eğitim ve Eğitim Kurumları (1876'dan 1908'e)" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 25.12.2009 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
Başkan.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Zekî SEVİK (Danışman)
Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKGÜL
Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

...../...../2009
Enstitü Müdürü
(Prof. Dr. Oya SEYMEN)

ÖNSÖZ

Eğitim, kişinin bir bütün olarak tüm davranış ve yeteneklerinin istenilen ve planlanan doğrultuda, yeni yetenek ve davranışlar kazandırılarak geliştirilmesidir. Bu süreç özel olarak insan yaşamının bir bölümünü kapsayacağı gibi, aslında devam eden bir süreç olarak bütününe içine alır. Toplum bazında ise eğitim, bir milleti ya bağımsız ve yüce bir sosyal toplum halinde yaşatan ya da köleliğe iten bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla toplumun eğitimi, toplumun geleceğine yön vermesi bakımından üzerinde önemle durulması gereken önemli bir konudur.

19. yüzyıl Osmanlı reformları birçok alanda olduğu gibi, devletin eğitim teşkilatını da derinden etkilemiştir. Modernleşme olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde çok sayıda eğitim kurumu ve mektep ortaya çıkmış ve Batı tarzındaki bu kurumlardan yetişen bireyler devletin bundan sonraki politik şekillenmesinde rol oynamışlardır.

Çalışmamızda Balıkesir'in, dönemsel ifadeyle "Karesi Sancağı"nın, 1876-1908 yılları arasındaki eğitim-öğretim durumu, eğitim kurumları, öğretmen kadroları ve öğrenci durumları ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Dönem itibarıyla devletin çöküş sürecine girdiği ve bunu engellemenin yollarının arandığı son derece kritik bir süreçte eğitim-öğretim faaliyetlerinin ne ölçüde gerçekleştirildiği yerel düzeyde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışma Türk Eğitim Tarihi'ne yerel düzeyde katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Sâlnâmelere Göre Balıkesir'de Eğitim ve Eğitim Kurumları (1876'dan 1908'e) başlıklı çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde Osmanlı Devleti Merkezi ve Taşra Eğitim Teşkilatlanması ile Karesi Sancağı (Balıkesir) Maârif Komisyonları, II. Bölümde Karesi Sancağı'nda Bulunan İlköğretim Kurumları, III. Bölümde Karesi Sancağı'nda Bulunan Ortaöğretim Kurumları, IV. Bölümde Karesi Sancağı'nda Bulunan Medreseler ve

Kütüphaneler, V. Bölümde Karesi Sancağı'nda Bulunan Gayri-Müslim Okulları incelenmiştir.

Ele alınan dönemde Balıkesir, Hüdâvendigâr Vilâyetine bağlı bir sancak statüsünde olduğundan, Balıkesir'e ait bilgiler çalışmanın ana kaynağı olan Hüdâvendigâr Vilayeti Sâlnâmeleri içinde yer almaktadır. Bununla birlikte birinci el kaynaklardan olan arşiv vesikaları da konu bütünlüğünü desteklemiş, ayrıca Türk eğitim tarihiyle ilgili temel eserlerden de yararlanılmıştır.

Öncelikle araştırma konumuzun belirlenmesinde tavsiyeleri ile etkili olan ve tez çalışması sırasında her türlü bilgi ve desteğini esirgemeyen, değerli katkılarını gördüğüm Danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK'e, kaynak temininde yardımcı olarak beni destekleyen Sayın hocam Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Filiz ÖZKAN AYDEMİR

ÖZET

SÂLNÂMELERE GÖRE BALIKESİR'DE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI (1876'DAN 1908'E)

ÖZKAN AYDEMİR, Filiz
Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK
2009, 161 Sayfa

Çalışmada Osmanlı Devleti'ne tâbi Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin bir sancağı olan Karesi Sancağı'nda (Balıkesir) 1876-1908 yılları arasında eğitimin dağılımı incelenmiştir. Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri çalışmanın temel kaynağını teşkil etmektedir. Karesi Sancağı ve Kazalarındaki maârif komisyonları, okullar, öğrenci sayıları, öğretmen ve diğer görevli kadroları, medreseler, kütüphaneler ve gayrimüslimlere ait okullar sâlnâmelerdeki bilgiler doğrultusunda tasnif edilmiştir.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Karesi Sancağı'ndaki maârif komisyonları tanıtılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünü Karesi Sancağı'ndaki ilköğretim kurumları yani sıbyan ve ibtidâî mektepleri oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde; Karesi Sancağı'ndaki ortaöğretim kurumları yani rüşdiyeler ile idâdîler tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde; Karesi Sancağı'ndaki geleneksel eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren medreseler ile kütüphaneler incelenmiştir. Çalışmanın beşinci ve son bölümünde Karesi Sancağı'nda gayri-Müslimler tarafından kurulan okullar tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Eğitim, Sâlnâme, Maârif Komisyonu, Okul, Öğrenci, Medrese, Gayr-i Müslim.

ABSTRACT

EDUCATION AND INSTITUTIONS OF EDUCATION IN BALIKESIR ACCORDING TO ANNUALS (FROM 1876 TO 1908)

ÖZKAN AYDEMİR, Filiz
Master's Degree Thesis, Department of History,
Adviser: Assistant Prof. Dr. Zeki ÇEVİK
2009, 161 pages

In this study in the sanjak of Karesi (Balıkesir) which was one of the sanjak of the Province of Hüdâvendigâr related the Ottoman Empire, the dispersion of the education has been studied between the years of 1876 and 1908. "Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri" (Province of Hüdâvendigâr's Annuals), constitutes the basic source of the study. Education committees in the sanjak of Karesi and its county, the schools, the number of students, the staff of teachers and the other charges, "Medreseler", libraries and the schools which belong to non-Muslims have been classified in the direction of the informations in "Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri".

The study is composed of five basic sections. In the first section; . Education Committees which are in the sanjak of Karesi have been introduced. The second section of this study constitutes Primary Education Institutions namely "Sıbyan and İbtidâî" schools. In the third section Secondary Education Institutions namely "Rüşdiyeler and İdâdîler" have been introduced. In the fourth section; the "Medreseler" which worked as the institution of traditional education, has been studied. In the fifth and last section, the schools which were founded by non-Muslims have been introduced.

Key Words: Balıkesir, Education, Annual, Education Committee, School, Student, Medrese, Non-Muslim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Amaç	2
1.3. Önem	2
1.4. Varsayımlar	2
1.5. Sınırlılıklar	3
1.6. Tanımlar.....	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN.....	4
2. 1. Kuramsal Çerçeve	4
2. 2. İlgili Araştırmalar	4
3. YÖNTEM	7
3.1. Araştırmanın Modeli	7
3. 2. Bilgi Toplama Kaynakları	7
3. 3. Belgelerin Toplanması ve Değerlendirilmesi	8
4. BULGULAR VE YORUM	8
4.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM	8
4.1.1.Klasik Osmanlı Eğitim Politikası.....	9
4.1.2.Batı Tesirinde Osmanlı Eğitim Politikası.....	11
4.2. OSMANLI DEVLETİ MERKEZİ MAÂRİF TEŞKİLATI.....	18
4.2.1. Maârif-i Umûmiye Nezareti	18
4.2.2. Meclis-i Kebîr-i Maârif.....	19
4.2.2.1. Daire-i İlmiye	20
4.2.2.2. Daire-i İdare	20
4.3. OSMANLI DEVLETİ VİLAYET MAÂRİF TEŞKİLATI.....	21
4.3.1. Taşra Maârif Komisyonları	21
4.4. KARESİ SANCAĞI MAÂRİF KOMİSYONLARI.....	22
4.4.1. Karesi Sancağı Merkez Kazası Maârif Komisyonları.....	22
4.4.1.1.Balıkesir Kazasına Bağlı Balat Nahiyesi Maârif Komisyonları.....	27
4.4.1.2. Balıkesir Kazasına Bağlı Fırt Nahiyesi Maârif Komisyonları.....	30
4.4.1.3. Balıkesir Kazasına Bağlı Giresun Nahiyesi Maârif Komisyonları.....	31
4.4.1.4. Balıkesir Kazasına Bağlı Kepsut Nahiyesi Maârif Komisyonları.....	32
4.4.2. Ayvalık Kazası Maârif Komisyonları.....	34
4.4.3. Balya Kazası Maârif Komisyonları.....	35
4.4.4. Bandırma Kazası Maârif Komisyonları.....	37
4.4.4.1. Bandırma Kazasına Bağlı Edincik Nahiyesi Maârif Komisyonları.....	42
4.4.5. Bigadiç Kazası Maârif Komisyonları.....	43
4.4.6. Edremit Kazası Maârif Komisyonları.....	44
4.4.7. Erdek Kazası Maârif Komisyonları	49
4.4.7.1. Erdek Kazası'na Bağlı Edincik Nahiyesi Maârif Komisyonları.....	52
4.4.8. Gönen Kazası Maârif Komisyonları	53
4.4.9. Kemer Edremit/Burhaniye Kazası Maârif Komisyonları.....	55
4.4.10. Sındırgı Kazası Maârif Komisyonları.....	59

4.5. KARESİ SANCAĞI'NDA (BALIKESİR) BULUNAN İLKÖĞRETİM KURUMLARI.	63
4.5.1.OSMANLI DEVLETİ'NDE SIBYAN VE İBTİDAİ MEKTEPLERİ.	63
4.5.2.KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN SIBYAN VE İBTİDAİ MEKTEPLERİ.	68
4.5.2.1.Karesi Sancağı Merkez Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri.	68
4.5.2.2. Ayvalık Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri	74
4.5.2.3. Balya Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri	75
4.5.2.4. Bandırma Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri.	75
4.5.2.5. Bigadiç Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri	78
4.5.2.6. Edremit Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri.	79
4.5.2.7. Erdek Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri.	81
4.5.2.8. Gönen Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri.	83
4.5.2.9. Kemer Edremit / Burhaniye Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri.	84
4.5.2.10. Sındırgı Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri	87
4.6. KARESİ SANCAĞI'NDA (BALIKESİR) BULUNAN ORTAÖĞRETİM KURUMLARI.	91
4.6.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ.	91
4.6.2. KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN RÜŞDİYE MEKTEPLERİ	93
4.6.2.1. Karesi Sancağı Merkez Kazası Rüşdiye Mektepleri	93
4.6.2.2. Bandırma Kazası Rüşdiye Mektepleri	98
4.6.2.3. Bigadiç Kazası Rüşdiye Mektepleri.	100
4.6.2.4. Edremit Kazası Rüşdiye Mektepleri.	102
4.6.2.5. Erdek Kazası Rüşdiye Mektepleri.	105
4.6.2.6. Gönen Kazası Rüşdiye Mektepleri.	106
4.6.2.7. Kemer Edremit / Burhaniye Kazası Rüşdiye Mektepleri.	108
4.6.2.8. Sındırgı Kazası Rüşdiye Mektepleri	109
4.6.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İDADİLER.	113
4.6.4. KARESİ MEKTEB-İ İDADİSİ.	118
4.7. KARESİ SANCAĞI'NDA (BALIKESİR) BULUNAN MEDRESELER VE KÜTÜPHANELER.	127
4.7.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MEDRESELER.	127
4.7.2. KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN MEDRESELER.	131
4.7.2.1. Yıldırım Medresesi	133
4.7.2.2. Hafız Ali Efendi Medresesi	134
4.7.2.3. Ali Şuûri (Darünnafia) Medresesi.	134
4.7.2.4. Karesi Edebiyat Medresesi	134
4.7.2.5. Edremit Kurşunlu (Hekimzâde Yusuf Sinan) Medresesi.	135
4.7.3. KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN KÜTÜPHANELER	135
4.7.3.1. Ali Şuûri Efendi Kütüphanesi	135
4.7.3.2. Hamidiye Kütüphanesi	136
4.7.3.3. Eski Kütüphane	136
4.7.3.4. Koca İsmail Ağa Kütüphanesi (Yeşilli Camii Kütüphanesi)	136
4.7.3.5. Hafız Sadık Efendi Kütüphanesi.	137
4.8. KARESİ SANCAĞI'NDA (BALIKESİR) BULUNAN GAYRİ-MÜSLİM OKULLARI.	137
4.8.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİ-MÜSLİM OKULLARI.	137
4.8.2. KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN GAYRİ-MÜSLİM OKULLARI.	143
4.8.2.1. Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri.	143

4.8.2.2. Rüşdiye ve İdâfî Mektepleri.	147
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.	152
5. 1 SONUÇLAR.	152
5. 2. ÖNERİLER.	154
Kaynakça.	155

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa No
Çizelge 1 Karesi Sancağı'nda Bulunan Sıbyan ve İbtidâî Mekteplerinde Okutulan Dersler	73
Çizelge 2 H.1311/ M. 1893-1894 Yılı Karesi Sancağı'nda Bulunan İbtidâî Mektepleri ve Öğrenci Sayıları	88
Çizelge 3 H.1312/ M.1894-95 Yılı Karesi Sancağı'nda Bulunan İbtidâî Mektepleri ve Sayıları	89
Çizelge 4 H.1313/ M.1895-96 Yılından H.1315/M.1897-98 Yılına Kadar Karesi Sancağı'nda Bulunan İbtidâî Mektepleri	89
Çizelge 5 H.1324/ M. 1906-1907; H.1325/ M.1908 Yılları Karesi Sancağı'nda Bulunan Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri ile Bunlara Devam Eden Toplam Öğrenci Sayısı	90
Çizelge 6 Karesi Sancağı'nda Bulunan Rüşdiye Mektepleri'nde Okutulan Dersler	110
Çizelge 7 H.1311/M.1893-94 Yılından H.1325/M.1907-08 Yılına Kadar Karesi Sancağı'nda Bulunan Rüşdiyelere Devam Eden Öğrenci Sayıları	112
Çizelge 8 Hüdâvendigâr Vilayeti'nde Bulunan Umum-u Mekâtib-i Rüşdiye ve İdâdî'de Okunacak Derslerin Haftalık Dağılımı	117
Çizelge 9 Karesi İdâdîsi'nde Okutulan Dersler	120

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.MF	: Cevdet Maârif Tasnifi
Çev.	: Çeviren
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DH. SAİD.	: Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyyesi
H.	: Hicrî
HVS	: Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi
İ.MF	: İrade Maârif
M.	: Miladî
MF.İBT.	: Maârif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi
MF. MGM.	: Maârif Nezareti Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği
MF. MKT.	: Maârif Nezareti Mektubî Kalemi
MSB.	: Milli Savunma Bakanlığı
R.	: Rumî
s.	: Sayfa
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet
Y. MTV.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvî Marûzât Evrâkı
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrâk-ı Mâbeyn Başkitâbeti
Y. PRK. UM.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrâk-ı Umûm Vilayetler Tahriratı

1.GİRİŞ

Bu bölümde araştırma konusunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla araştırmanın problemi, amacı, önemi, varsayımları ve sınırlılıkları üzerinde durulacaktır.

1. 1. Problem

Araştırma konumuzu oluşturan Karesi Sancağı (Balıkesir), Osmanlı Devleti'nin eyalet yapılanması içindeki önemli sancaklarından birisidir. Karesi Sancağı'ndaki eğitim sistemi ve eğitim kurumlarına ait yapılan çalışmalar tüm sancağı ve tüm kurumlarını ele almamaktadır. Bu doğrultuda araştırmamızda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. Türk eğitim tarihinde ilköğretim ve ortaöğretimin tarihî süreci nasıldır?
2. Bu süreç içerisinde meydana gelen değişimler ve yasal düzenlemeler nelerdir?
3. Türk eğitim tarihinde yükseköğretimin tarihi süreci nasıldır?
4. Bu süreç içerisinde meydana gelen değişimler ve yasal düzenlemeler nelerdir?
5. Türk eğitim teşkilatlanması nasıldır? Bu alanda meydana gelen değişimler ve yasal düzenlemeler nelerdir?
6. Parçalanma ve çöküş sürecine giren Osmanlı Devleti için kritik bir dönem olan 1876-1908 yılları arası Karesi Sancağı'ndaki eğitim ve eğitim kurumları nelerdir?
7. Karesi Sancağı ve kazalarında var olan mektep, medrese ve gayri-Müslim okullarının mevcudu ve dağılımı nasıldır?
8. Mevcut eğitim kurumlarının öğretmen ve diğer memur kadrosu ile öğrenci sayıları hakkındaki bilgiler nelerdir?

1.2. Amaç

Toplumsal ve sosyal açıdan son derece önemli bir konu olan eğitimin, içinde yaşadığımız topluma ait tarihsel seyri ve gelişimi, bünyesinde barındırdığı problemleri, çözümleri ve doğurduğu sonuçları, genel olarak devletin bütünü, özel olarak ise araştırmamızı etkilemektedir. Bu araştırmanın amacı 1876-1908 yılları arasında Karesi Sancağı (Balıkesir) ve kazalarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerini incelemektir. Eğitimin ve eğitim kurumlarının söz konusu yıllar arasında geçirdiği değişimin, Karesi Sancağı'na ne ölçüde yansıdığı ve Karesi Sancağı'nın bu süreçteki yeri ve önemini incelemek de amaçlarımız arasındadır. Bu amaç doğrultusunda H.1294-1325/M.1877-1908 tarihleri arasında yayınlanan Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri esas alınarak Karesi Sancağı'nda bulunan mevcut eğitim kurumları ile ilgili elde edilen bilgiler tasnif edilmiştir. Bununla birlikte arşiv vesikaları ile ikinci el kaynaklarda değerlendirilmiştir.

1.3. Önem

Türk Eğitim Tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar daha çok genel nitelik taşımaktadır. Var olan çalışmalar arasında detaylı bilgilerin verildiği spesifik nitelikli çalışmaların azlığı dikkat çekici boyuttadır. Özellikle bölge ya da şehir eğitim tarihine dair yazılanlar çok kısıtlıdır. Bu çalışma, daha ayrıntılı bilgiler verebilmek için Karesi Sancağı'nın eğitim-öğretim faaliyetlerini incelediğinden, eğitim tarihimize katkısı olacağı için önem taşımaktadır. Geçmiş yıllardaki eğitimin, iyi bir tahlil süzgecinden geçirilerek eğitim tarihimize sunacağı veriler, kendini sürekli yenileyen ve yenilemesi gereken eğitimde yapılacak düzenlemeler açısından son derece önemlidir.

1.4. Varsayımlar

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ardından topraklarına katılan ilk beylik olan Karesi Beyliği, devletin Rumeli'ye geçiş yolunu oluşturduğundan

Osmanlı Devleti'nin kaderinde çok büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devlet anlayışının şekillenmeye başladığı ilk dönemden itibaren devlet bünyesinde yer aldığından, içselleştirdiği Osmanlılık düşüncesi ile Karesi Sancağı'nda, incelediğimiz dönem içerisinde yapılan tüm ıslahatlara rağmen geleneksel eğitim kurumlarının, modern eğitim kurumlarından sayıca daha fazla ve daha yaygın olduğu düşüncesindeyiz.

1.5. Sınırlılıklar

Araştırma sahamız 1876-1908 yılları arasında Karesi Sancağı merkezi ile Ayvalık, Bandırma, Edremit, Burhaniye, Erdek, Gönen, Sındırgı ve Balya Kazalarını kapsamaktadır. Karesi Sancağı'na ait vesikalara dayanan bilgilerden faydalanılarak sancağın eğitim yönü ortaya konmaya çalışılmıştır. Hüdâvendigâr Vilâyetine bağlı bir sancak durumunda olan Karesi için, çalışmamızın ana kaynağını 1876-1908 yılları arasında yayımlanan Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri oluşturmaktadır. Sâlnâmelerden elde edilen veriler doğrultusunda bu tarihler arasında Karesi Sancağı'nda mevcut eğitim, eğitim kurumları ve kadroları tasnif edilecektir.

1.6. Tanımlar

Sâlnâme: Yıllık, belirli konulara dair yıldan yıla çıkarılan dergi, kitap (Devellioğlu, 2006: 917).

Sıbyan Mektebi: Beş-altı yaşlarındaki çocuklara okuyup yazma, bazı dinî bilgiler ve dört işlem den ibaret olan matematik derslerini veren ilköğretim kurumlarıdır (Kazıcı, 2004: 86).

Rüşdiye: İlk zamanlarda sıbyan mektebi üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip eğitim-öğretim kurumu (Kodaman, 1999: 91).

İdâdî: Kelime anlamı olarak hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri olarak kullanılır. Rüşdiye denilen ortaokuldan sonra yüksek okullara hazırlayıcı okul (Devellioğlu, 2006: 409).

Medrese: Arapça'da "Derase" kökünden gelen "Medrese" kelimesi, öğrencinin ders okuyup, ilim öğrendiği yer manasına gelmekle beraber, daha çok Sıbyan Mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil müesseselerini ifade etmektedir (Kazıcı, 1983: 47).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2. 1. Kuramsal Çerçeve

1876-1908 yılları arası Osmanlı Devleti tarihinin önemli bir dönemini oluşturmaktadır. Dönemin eğitim politikaları, yapılan düzenlemelerin ve alınan kararların yerel düzeyde ne ölçüde uygulandığı çalışmamıza yön vermiştir. Hüdâvendigâr Vilâyetine bağlı bir sancak olan Karesi'nin (Balıkesir) anılan dönem içerisindeki tüm eğitim yönü ele alınmış ve konuyla ilgili ana kaynak olarak Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri'nden yararlanılmıştır.

2. 2. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde çalışmanın konusuyla ilgili yapılmış olan araştırmalar ve ulaşılan sonuçlar özetlenmeye çalışılacaktır. 1847–1922 tarihleri arasındaki 75 senelik dönemde yayınlanan sâlnâmeler, Osmanlı devlet teşkilatının bir aynası özelliğini göstermektedir. Sâlnâmeler, bu döneme dair tarihi, coğrafi, idari yapı, kurumlar, şahıs biyografileri, bilimsel, ekonomik, ordu-donanma, eğitim, kültür ve diğer alanlarda çok önemli bilgiler içerirler. Özellikle II. Abdülhamit (1876–1909) devrinde çıkan sâlnâmeler en mükemmelleridir.

Araştırmamızın birincil kaynağı olan Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri ise H.1287-1325 yılları arasında 34 adet yayımlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin eyalet yapılanması içerisinde bir vilayet olan Hüdâvendigâr Vilâyeti tarafından sancaklarını da içine alacak şekilde yıllıklar yayımlanmıştır. Araştırmamızın sınırları kapsamında yıllara göre tasnif edilen sâlnâmelerden Karesi Sancağı'na ait bölümleri ve Vilâyetin genelini ilgilendiren eğitim

olaylarını içeren bölümler incelenmiştir. Bu bağlamda H.1294-1325 yılları arasında Hüdâvendigâr Vilâyetine ait toplam 19 adet sâlnâme transkript edilmiştir. Sâlnâmelere H.1310 yılından itibaren düzenli olarak ulaşabilmemize rağmen, H. 1310'dan önce ulaşabildiklerimiz sınırlı kalmıştır. H.1297 yılından itibaren H.1306 yılına kadar herhangi bir sâlnâmeye ulaşılammış, H.1306 yılı sâlnâmesinin ise iki ayrı dönemde basılan farklı baskıları olduğundan, her ikisi de incelenmiş ve bilgiler güncellenmiş olduğundan, her ikisine de yer verilmiştir. Bununla birlikte araştırmamıza ait birincil kaynaklardan olan arşiv vesikaları da konumuz dâhilinde kullanılmıştır. Bunlar arasında Cevdet Maârif Tasnifi, Dâhiliye Nezareti, İrade Maârif, Maârif Nezareti, Şûrâ-yı Devlet ve Yıldız Tasniflerinden elde edilen belgeler bulunmaktadır.

Osmanlı devleti döneminde, resmi vilayet gazeteciliği anlamında 1886 yılında yayın hayatına başlayan Karesi gazetesi'nin ilk dönemi olarak nitelendirebileceğimiz iki yıllık (1886-1888) zaman dilimi incelenmeye çalışılmıştır. Haftada bir olmak üzere, 4 sayfa halinde ve tabloid boy olarak yayın hayatına başlayan Karesi Gazetesi 1888 yılında yayın hayatına ara vermiş, daha sonra 1914-1926 yılları arasında tekrar yayınlanmıştır. Yayın hayatının ilk zamanlarında dönemin vilayet haberleri, vali ve devlet erkânının ziyaretleri, vilayetle ilgili atamalar, verilen rütbeler, kaza ve köylerden gelen mektup ve yazılar yayınlanmıştır. Daha sonra gördüğü ilgi üzerine, ülke ve dünya gündemi, edebiyat bölümü gibi, farklı bölümlerle içeriği daha da zenginleştirilmiştir. Dolayısıyla Karesi Gazetesi sancağın, eğitim faaliyetleri açısından da bilgiler verdiği için çalışmamız kapsamında kullanılmıştır.

Maârifin ilk tarihçilerinden kabul edilen Mahmud Cevad'ın (H.1339/2001) Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı (XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi) adlı eseri yıllara ayrılmış olarak Maârif-i Umûmiye Nezareti'nin faaliyetlerini anlatmaktadır. 1824-1893 yılları arasındaki eğitime dair bilgi veren bu eser araştırmamıza yön verdiği gibi, araştırma alanımız olan ilköğretim, ortaöğretim ve gayri-Müslim okullarına ait bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra yapılan düzenlemeleri de kitapta bulmak mümkündür. Maârif tarihçilerinin başucu eseri olarak nitelendirilebilecek olan

bu eser resmî vesikalarla doludur. Bizzat maârif işlerinin içinde olanlar tarafından kaleme alınması ve dönemin maârif nazırı tarafından desteklenmesi, ortaya çıkan işin kalitesini sunması bakımından önemlidir.

Akyüz (2008), Türk Eğitim Tarihi (MÖ.1000-MS.2008) adlı çalışmasında Türk eğitim tarihini zaman ve konu bütünlüğü içinde ele alıp, birçok yerde düşünce ve olayların günümüzle bağlantılarını ve sonuçlarını ortaya koymuştur. Geçmişten günümüze eğitimde yaşanan olayları ve gelişmeleri vermekle yetinmeyen kitap, olayların ve gelişmelerin hem dönemleriyle, hem birbirleriyle, hem de sonraki dönemlerle ilişkilerini, etkileşimini ve yorumunu eleştirel bir gözle ortaya koymaktadır. Bu bakımdan eser, önemli bir çalışmadır.

Kodaman (1999), çalışmasında sınırları belirli bir alanda, özellikle araştırma konumuzu kapsayan dönemin eğitim sistemi hakkında bilgiler vermektedir. II. Abdülhamid devrindeki eğitim teşkilatını, ilk ve orta öğretim alanlarında yapılan çalışmaları ve alınan neticeleri ortaya koyduğu gibi, imparatorluk dâhilindeki okulların, öğrencilerin ve öğretmenlerin nicelik ve nitelik yönünden takip ettikleri gelişme seyri üzerinde de durmaktadır.

Ergin (1939-1940) ve Kansu (1930) Türkiye maârif tarihine dair ayrıntılı bilgilerin verildiği ikişer ciltten oluşan çalışmalarıyla eğitim tarihine ışık tutmaktadırlar.

Bu genel nitelikli çalışmaların haricinde Balıkesir'e ait farklı konularda yazılmış çeşitli eserlerden de çalışmamızda yararlanılmıştır. Bayraktar (1998) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi adlı eseriyle, Eren (1990) Balıkesir'in Yetiştirdiği Ünlüler ve (1993) Mutasarrıf Ömer Ali Bey adlı eserleriyle, Uzunçarşılı (1991) Karesi Meşahiri II, Hakkı (1997) 1920'de Balıkesir, Mutaf (1997) Salnâmelerde Karesi Sancağı (1847-1922), Özdemir (2003) Karasi Beyliği'nden Cumhuriyet'e Balıkesir Mülkî İdarecileri adlı eserleriyle yerel bilgiler vermelerinden dolayı önem arz etmektedirler.

Rumî ve Hicrî tarihleri Miladî tarihe çevirirken Türk Tarih Kurumu'nun web sayfasında yer alan "Tarih Çevirme Kılavuzu" esas alınmıştır. Aynı zamanda Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin Türkçeleştirilmesinde Ferit Devellioğlu'nun (2006) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgatı'ndan faydalanılmıştır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, bilgi toplama kaynakları, bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi konularında açıklamalara yer verilecektir.

3. 1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmada 1876-1908 yılları arasında Karesi Sancağı'nın eğitim yönü incelendiği için belgesel araştırma yapılmış ve araştırma modeli hakkında var olan kütüphane, arşiv kaynaklarından yararlanılmıştır.

3. 2. BİLGİ TOPLAMA KAYNAKLARI

Çalışmamızın temel kaynağı olan Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri incelediğimiz dönem olan 1876-1908 yılları arası esas alınarak sınırlandırılmıştır. Konumuz ile ilgili olarak yararlanılabilecek birincil-ikincil kaynaklar, kitap, makale, lügât, sözlük kaynakları tespit edilmiş ve kaynakların tespiti ve bu kaynaklardan elde edilen bulguların tasnifinden sonra Karesi Sancağı'ndaki eğitim kurumları ile ilgili somut bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

3. 3. BELGELERİN TOPLANMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamız, araştırma sahamız olan Karesi Sancağı ve kazalarının belirlenmesi ve araştıracağımız dönemin sınırlandırılması ile başlamıştır. Akıl yürütme metotlarından biri olan tümdengelim yöntemi ile Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden eğitim alanındaki gelişme ve yenileşme hareketleri hakkındaki genel bilgiler incelenmiş ve bu bilgilerden hareketle, bu gelişmelerin Karesi Sancağı ve kazalarındaki mevcut eğitim kurumları üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmamızı doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren kaynaklar araştırılarak, derlenmiştir.

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM

Eğitim, bireysel ve toplumsal hayatı biçimlendirmek, düzenlemek ve denetlemek amacıyla bireysel ya da toplumsal deneyimlerin bilinçli aktarılmasıdır. Toplumsal yaşama uyum için kültürel norm ve değerleri genç kuşaklara aktarmanın, onların fiziksel, düşünsel ve ahlaki gelişimlerini oluşturmanın ve toplumsal hareketliliği gerçekleştirmenin aracı olarak da tanımlanabilir (Gökçe, 2005: 105).

Eğitim olgusu, devletlerin siyasi hayatlarında üzerinde en fazla durulan konulardan biridir çünkü eğitilmiş bir toplum; devletlerin ekonomik, kültürel, sosyal ve politik kalkınmalarında devletin geleceğini ilgilendirir.

Osmanlı Devleti'nin altı yüz yıl ayakta kalan ve üç tarihi çağı idrak eden bir devlet olarak çeşitli devrelerden geçmesi gayet doğaldır. Bu devrelerde sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel eğilimlerin de değişmelere uğraması normaldir. Fakat Osmanlı Devleti'nin hayatında radikal değişiklikler ancak XVIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır. Bundan dolayı Osmanlı

Devleti'nin eğitim politikası, XVIII. yüzyıldan önce ve sonra olmak üzere iki devrede incelenmektedir. XVIII. yüzyıldan önce izlenen eğitim politikasına, "Klasik Osmanlı Eğitim Politikası"; XVIII. yüzyıldan itibaren izlenen eğitim politikasına ise "Batı Tesirinde Osmanlı Eğitim Politikası" denmektedir (Taşdemirci, 2001b: 165). Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybederek Batı'ya yönelme sürecinde "Medenileşme", "Garplılaşma", "Avrupalılaşma", "Batılılaşma", "Yenileşme", "Uygarlaşma", "Çağdaşlaşma", "Modernleşme" gibi terimlerle karşılığını arayan durum ve buna bağlı olarak bünyesinde çeşitli reformlar yapma ihtiyacı, daha çok eğitim alanında kendini göstermiştir. Bu nedenle Türkiye'de Batılılaşma hareketlerinin, eğitim hareketleri ile paralel gittiği söylenebilir (Kafadar, 1997: 63).

4.1.1. Klasik Osmanlı Eğitim Politikası: Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren kendini büyük ölçüde İslâmi ilkelere göre tanımlayıp, iç ve dış siyasetini bu anlayışa göre geliştirmiştir (Reyhan, 1999: 75).

İslâmiyet yalnızca dinsel inanç ve tapınmadan ibaret bir din değil, aynı zamanda siyasal, ekonomik ve toplumsal davranışa yön veren bir yaşam biçimi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla İslâmiyet, Tanrı'nın yaşam için koyduğu kanunların yanında, toplumsal hayatı düzenleme ile ilgili koyduğu kanunların, Kur'ân esaslarına göre uygulanmasını öngören bir eğitim anlayışına sahiptir (Gökçe, 2005: 85). Bu nedenle İslâm dininin her alanda olduğu gibi, Osmanlı eğitim sistemine de yön verdiği söylenebilir. Ayrıca yüzlerce yıl Hristiyanlık dogmalarının tartışıldığı ve dinsel kurulların toplandığı İznik'te, Orhan Bey tarafından açılan ilk Osmanlı Medresesi, doğal olarak İslâm dinini öğreten ve yaymaya çalışan bir kurum olacaktır (Sakaoğlu, 2003: 19).

Osmanlı Devleti kurulduktan hemen sonra hükümdarlar ile birlikte devlet adamları ve komutanlar da eğitim-öğretim faaliyetlerine önem verdiler ve devletin hızla gelişen topraklarına paralel düşüncenin ve pozitif bilimlerin egemen olduğu, bilim adamlarının desteklendiği medreseler kurmaya başladılar.

II. Mehmed'in Doğu ve Batı'nın buluşma noktasında, İstanbul'da inşa ettirdiği Sahn-ı Seman Medreseleri ile sıçrayış yapan geleneksel Osmanlı eğitiminin temel direği medreseler, bu atağını iyi bir saray eğitimi almış olan II. Bayezid döneminde sürdürmedi. Bu dönemde batı dünyası Rönesans ve Reform hareketleriyle bir aydınlanma dönemine girmişti. Avrupa'da bilimsel çalışmalar hız kazanmış, fizik deneyleri, merceklerden yararlanma gerçekleştirilmiş, matbaalar kurulmuş, deneysiz ve matematiksiz tabiat felsefesine ve tabii bilimlere ulaşılmaz ilkesi vurgulanmıştı. Üstelik tüm bu düşünceler Avrupa'nın birçok kentinde yayılıyor, buna karşın Osmanlı Devleti'nde eski başkentler dâhil olmak üzere İstanbul'da sınırlı sayıdaki medreselerde -yenileşmeyen- bir eğitim veriliyordu (Sakaoğlu, 2003: 21). Üstelik II. Bayezid ile birlikte, padişahın müdahalesiyle iltimas başlamıştır. Bizzat padişahın kendisi kullarından Zamiri lakaplı Hamza Nureddin'i -itirazlara rağmen- Sahn-ı Seman Müderrisi olarak göreve atamıştır. III. Murad İlmîye sınıfındaki bu bozuklukları görerek, kazaskerlere gönderdiği bir hatt-ı hümayun ile Fatih dönemi medrese kanununun aynen uygulanmasını emretse de, bozuklukların devam etmesinden dolayı bu hattın etkili olmadığı söylenebilir (Uzunçarşılı, 1988: 68-70). Öyle ki onun döneminde Türkiye'ye gelen Michel Baudier, Histoire du Sérail et de la Cour adlı eserinde, medreselerin bozuk düzenine değinerek, öğrencilerin derslerine çalışmayarak vakitlerini zevk ve sefa içinde geçirdiklerinden bahsetmektedir (Sakaoğlu, 2003: 29).

Batı'daki tüm bu gelişmeleri takip edemeyen Osmanlı Devleti için gerileme XVI. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. XVII. yüzyıl ile birlikte devlet kurumlarının bozulma sebepleri üzerinde durarak çeşitli önerilerde bulunan fikir adamlarına rastlamaktayız. Döneminin en büyük ıslahatçı fikir adamı olarak dikkati çeken Kâtip Çelebi'ye göre devletin bu durumu, İbn-i Haldun'un felsefesinde de görülen, devletlerin ömrü anlayışında alınması gerekli tedbirleri Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar gerçekleştirememiş olmasından kaynaklanmıştır. Kâtip Çelebi Mizanü'l-hakk adlı eserinde batı'nın müspet ilimlerini ve felsefeyi savunarak, medresenin o çağda içine düştüğü taassuba, dar kalıplar halinde sıkışmış skolâstik zihniyetine saldırıda bulunmaktadır (Çelebi, 1982: 15).

Islahat önerisinde bulunan bir diğerk fikir adamı Koçi Bey'e göre ise, Őer-i esaslardan uzaklaŐmanın bir sonucu olarak medreselerin ilim dűzeni bozulmuŐ, bu ise ulemanın periŐanlıđını beraberinde getirmiŐtir. Koçi Bey'in ısrarla űzerinde durduđu medrese sistemindeki bozukluk ve ilmi faaliyetlerdeki durgunluk XVI. yűzyılda baŐlamakla birlikte, XVII. yűzyılın yarısına dođru daha da belirginleŐerek bu dűnemde medrese űđretiminde műspet ilimler terk edilmiŐ, dersler daha çok fıkıh çerçevesinde yođunlaŐmıŐtır (Kafadar, 1997: 70).

Bunun yanı sıra, ulema çocuklarına on beŐ yaŐından űnce műderrislik belgesi verilmesi, űđrencilerin para ve rűŐvet ile dersleri takip etmeden műderris olmaları, műderrislerin derse gelmemeleri medreselerin bozulma sebepleri arasındadır (UzunçarŐılı, 1988: 67).

4.1.2. Batı Tesirinde Osmanlı Eđitim Politikası: Batıya karŐı askeri űstűnlűđűnű 400 yıl sűrdűrmeyi baŐaran Osmanlı Devleti için gerilemenin ilk keskin iŐareti Karlofça AntlaŐması olmuŐtur. Karlofça AntlaŐmasıyla bu űstűnlűk kaybedildiđi gibi Batı kűltűrűnűn en azından askeri ve teknik bakımdan űstűnlűđű de fark edilmeye baŐlanmıŐtır. Siyasal iktidar, orduyu ve askeri tekniđi yenileŐtirme ihtiyacı ile dikkatini Batı'ya yűneltmiŐtir (Balcıođlu ve Kurtcephe, 1991, 37). BatılılaŐma olarak isimlendirebileceđimiz bu hareketlerin Sultan III. Ahmet'le baŐlayan ilk devresi 18. yűzyıl boyunca devam etmiŐtir. Bu yűzyıl boyunca batıya gűnderilen elçiler vasıtasıyla batının gűrsel deđiŐimi ŐaŐaalı biçimde Osmanlıya anlatıldıđı gibi, ilmi ve teknik geliŐimi de, Osmanlı'nın ihtiyacı olan askeri yenilikler olarak devletin içine sokulmaya çalıŐılmıŐtır.

Askeri islahat teŐebbűsleri I. Mahmud'un tahta geçmesiyle birlikte hızlanmıŐtır. İlk defa onun dűneminde Kont de Bonneval (Humbaracı Ahmed PaŐa)'ın űncűlűđű ve faaliyetleri ile 1734'de űskűdar ToptaŐı'nda "Humbarahane" ve "Hendesehane" adıyla birer askeri okul açılmıŐtır (Kafadar, 1997: 71, 74). Hendesehane daha çok Humbarahane için temel teknik eđitimin verildiđi bir basamak yapılanması olarak dűŐűnűlműŐtűr. İlk yıllarda varlık

gösteremeyen bu okul, Koca Ragıp Paşa'nın Fransa'dan getirttiği Macar asıllı Baron de Tott'un çalışmaları sonunda 1761'de matematik, denizcilik, istihkâm ve topçuluk konularını kapsayan bir programa kavuşmuştur (Sakaoğlu, 2003: 56).

Lale Devrine kadar götürülebilen Batılılaşma hareketlerinin, Tanzimat ile birlikte resmileşerek temelde bir medeniyet tercihi yoluna girmesiyle, mevcut eğitim sistemini medresenin yanında Batı tarzı yeni tip okullar kurarak yeniden şekillendirmek istek ve ihtiyaçları gün yüzüne çıkmıştır (Kafadar, 1997: 10).

Tanzimat'ın ilmiye sınıfı karşısındaki tutumu ve öğretim alanında almaya çalıştığı tedbirler, asıl meseleyi oluşturmuştur. Tanzimat'a karşı koyan medreseye dokunulmamış, fakat onun alternatifi olarak darülfünun (üniversite), orta ve ilkokullar kurulmuştur. Biri akılcı, diğeri skolâstik olmak üzere birbirini reddeden iki zihniyetin temsilcileri aynı çağa ortak olmuşlardır. Teokrasinin lideri medreseler, yenileşmenin lideri ve sembolü de batı tarzındaki yeni okullardır (Tunaya, 1999: 47-48).

Batılılaşma çabalarının ilk önemli eğitim kurumu olarak 1773'te İstanbul'da Kasımpaşa Haliç Tersanesi'nde açılan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'u gösterebiliriz. Okulun açılışında Çeşme Deniz Bozgununun (1770) yarattığı etki ile bir deniz okulu açılması yönünde girişimlerde bulunan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın rolü büyüktür. İlk hocası Cezayirli Seyit Hasan adında, batı dillerini iyi bilen usta bir denizcidir. Okulun süresi üç yıl olup, son seneden itibaren uzmanlık sınıflarıyla ilgili dersler okutulurdu (Milli Savunma Bakanlığı [MSB], 2000: 241).

Bünyesinde 50 öğrenci barındıran ve günde 4 saat ders verilen bu okulda ders programı, Türkçe, Fransızca ve Arapça'dan başka; aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topografya, harp tarihi, entegral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, istihkâm ve balistik derslerinden oluşmaktaydı (Sakaoğlu, 2003: 56). Ağırlıklı olarak matematik ve istihkâm derslerine önem verilen bu okulda, matematik dersleri önceleri Türk öğretmenler tarafından

verilirken, sonraları Fransız öğretmenlerin de bu dersi verdiği görülmüştür. Okulda 1842 yılına kadar dersler Fransızca olarak okutulurken, bu yıldan itibaren Fransızca seçmeli, İngilizce zorunlu ders haline getirilmiştir (MSB, 2000: 241). Çünkü 1840 Kırım Savaşı'nın ardından Rusya'nın müdahalesiyle Fransa öğretmenlerini geri çağırdı. Bunun üzerine İsveç ve Londra'dan öğretmen ve teknisyenler getirildi. Böylece İngilizce ön plana çıktı (Duman, 2002: 65). Üçüncü Selim zamanında (1789-1807) 1793 yılında kara kuvvetlerine topçu ve istihkâm subayları ile askeri mühendisler yetiştirmek amacı ile İstanbul Hasköy'de Mühendishane-i Berri-i Hümayun kurulmuştur. Fransız okul teşkilatı örnek alınarak kurulan bu okulda öğretim süresi dört yıldır. Üçüncü ve dördüncü sınıflarda askerî tarih, topografya, trigonometri, balistik, istihkâm, astronomi ve yüksek matematik dersleri ağırlıklı olarak okutuluyordu. Bu okulun bir de kurmay subay yetiştiren sınıfı vardı. Yüksek matematik eğitimi alanlara "Erkân-ı Harp" deniliyordu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni bir ordunun kurulması için hazırlıklar başladığı sırada, ihtiyacı karşılamayan Mühendishane'de genişletme çalışmaları başlamış, öğrenci sayısı da artırılmıştır (Kuleli Askeri Lisesi, 1994: 21-22).

Osmanlı Devleti'nin batı tesirinde kurduğu Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da dersler Türkçe okutuluyordu. Öğretilen yabancı dilin Fransızca olması, eğitimin Türkçeleşmesini sağlamıştır. Çünkü artık bilim batıdan alınıyordu, bu durum da Arapça ve Farsça'yı sadece Osmanlıca'nın doğru okunup yazılmasında kullanılır hale getirmiştir (Tekeli ve İkin, 1999, 52). Ancak yine de bu okullara uygun ders kitaplarının Fransızca olması, öğrenciler bu dile yeteri kadar hâkim olmadıklarından sorunlara yol açmakta, bu da devlet matbaasında çeviriler yapılmasını doğurmaktaydı (Sakaoğlu, 2003: 56). Örneğin R. 1278/M.1862 tarihinde Fransız müelliflerinden Mösyö Biyanki'nin kaleme aldığı Türkçe-Fransızca ve Fransızca-Türkçe sözlüğünün satışa başladığı ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin de, sözlüğe talip olanların gazeteye başvurularını gerektiğini bir ilan vasıtasıyla okurlarına ulaştırdığı bilgisine ulaşmaktayız (Tasvir-i Efkâr, numara: 1, R.15 Haziran 1278/M.27 Haziran 1862: 3).

II. Mahmut zamanında “mensure kadrolarında askerlerin sağlık durumu ile uğraşmak için... Tıp öğretimi alanında Avrupa’ya benzemeye çalışmaktan başka çare olmadığı” gerekçesiyle 1827 yılında Tıbhane-i Amire ve 1831’de Cerrahhane-i Mamure açılmıştır. 1836’da bu iki okul Mekteb-i Tıbbiye olarak birleştirilmiştir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra kurulması planlanan Asakir-i Mansure’nin subay ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1834 yılında Osmanlı ordusuna subay yetiştiren ilk büyük askeri okul olan Mekteb-i Ulûm-u Harbiye ile 1835 yılındada Muzika-i Hümayun kurulmuştur (Kardaş, 1965a: 464). 8 kısıma ayrılan Harbiye öğrencileri okuma-yazma sınıfı ile eğitime başlarlar ve son kısım olan 8. kısmı başarıyla bitirenler, idâdî düzeyindeki bir üst mektebe geçerek genel kültür ve askerlik dersleri alırlardı. Kuruluş döneminde düzenli bir öğretim programı olmayan Harbiye’de 1847 yılından sonra askeri ve fen dersleri dengelenerek bir düzenleme yapılabilmiştir (Sakaoğlu, 2003: 57). Ancak 1840’larda Türkçe eğitim veren Osmanlı modern okullarının Balkanlardaki Osmanlı Gayr-i Müslim tebaanın sahip olduğu düzenli ve programlı bir eğitim sistemi bulunmuyordu. Türkler programsız ve denetimsiz bir ilköğretimden sonra yüksek eğitim düzeyinde programlanmış askerî-teknik okullara geçmek durumundaydılar. Dolayısıyla bu okullar kimi zaman okuma-yazması olmayan veya iyi yetişmemiş sözde genç yaşta öğrencilerle doldular. Bu durum doğal olarak okulların eğitim seviyesini en baştan düşürmüş oluyordu (Ortaylı, 2006: 183). Yine de Harp Okulu’nun eğitim-öğretim seviyesini yükseltmek için yapılan girişimler okulun üçüncü komutanı olan Emin Paşa (1841-1846) zamanında hız kazanmıştır. Onun zamanında okul programı fen dersleri ağırlıklı hale getirilmeye çalışılmıştır (Balciöğlu ve Kurtcephe, 1991, 54).

II. Mahmut tarafından yapılan reform hareketlerinin en önemlilerinden biri de Avrupa’ya askeri eğitim için öğrenci göndermesidir. Ancak bu girişimde, Osmanlı’nın Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan etkilendiği muhakkaktır. Çünkü Mehmet Ali Paşa, merkezden çok önce Mısır’da batı çizgisinde modern okullar kurmuş ve çok sayıda başarılı öğrenciyi yurt dışına eğitim almaya göndermiştir. Osmanlı devleti için Avrupa’da eğitimin merkezi olarak Fransa seçilmiş ve 1820 yılında Cezayir ulemasından Hamdan Efendi’nin oğlu Seyid Ali’nin Osmanlı Devleti adına Fransa’ya gönderilmesini saymazsak, ilk

öğrenci grubu (4 öğrenci; Hüseyin, Ahmed, Abdülatif ve Edhem) 1830 yılında buraya gönderilmiştir. Oysa Mehmet Ali Paşa için bu girişim daha 1815'e doğru Massabikini adlı öğrencinin İtalya'ya matbaacılık eğitimine, 1818'de ise Osman Nureddin adlı öğrencinin Fransa'ya gönderilmesiyle başlamış bulunmaktaydı (Şişman, 2004: 3-5).

II. Mahmut'un ilköğretim çağındaki küçük çocukların okula gönderilmesi amacıyla 1824 yılında çıkardığı ferman, ilköğretimi zorunlu hale getirdiği gibi, şüphesiz bir padişahın eğitimi devlet bazında ele alması ve okuma-yazmayı teşvik etmesi bakımından ayrıca önemlidir. Fermanın içeriğinde, 5-6 yaşlarındaki çocukların zanaat öğrenmeleri ve para kazanmaları için aileleri tarafından usta yanına verilerek cahil bırakılmaları eleştirilerek, bu durumun yanlışlığı dini dayanaklarla desteklenmiştir (Cevad, 2001: 3-4). Yenilik taraftarı padişahın, önceli gibi bir sonla karşılaşmamak ve tepkileri kendisinden uzaklaştırmak amacıyla bu şekilde davranmış olması doğaldır. Dolayısıyla II. Mahmut'un bu fermanını "çocukların Müslümanlığı öğrenmeleri için okula gitmeleri gerektiği" düşüncesiyle çıkarmış olduğu iddiası düşünülmeden verilen temelsiz bir iddiadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, ilk eğitimin verildiği sıbyan mekteplerinde Meşrutiyet'e kadar öğretim programı ve yöntemlerinde güçlü değişimlere rastlanmamıştır (Celkan, 1987: 113).

1845'de Sultan Abdülmecid bir gün Bâb-ı Âlî'ye giderek sadrazam ve bakanlarına toplumun refah ve saadeti için eğitim işlerinin görüşülmesini, ilim, fen ve sanat öğretimini sağlayan okulların kurulmasını ön plana çıkarmalarını sağlayacak işler yapmalarını emretti. Padişahın eğitim hakkındaki emirlerini yerine getirmek üzere, 1845 yılında eğitim işlerini görüşecek bir "Meclis-i Maârif-i Muvakkat" (Geçici Eğitim Kurulu) oluşturulmuştur. Komisyonun çalışmaları bir kanuna bağlandı. Bu kanunla medresenin dışında, devletin kontrolü altında bir Darülfünun kurulması, sıbyan mekteplerinin üzerinde okulların kurulması, bu okullarla ilkokulların ulema elinden alınarak devlete verilmesi kararlaştırıldı (Karal, 1999: 21-22). Ancak 1846 yılına kadar pek bir şey yapılamadı. Çünkü bu dönemde hâlâ sıbyan mekteplerinde eski, ezbere dayalı metodlarla öğretim yapılıyordu. Okur-yazar olanların oranı yüzde 5 civarındaydı (Jorga, 2005: 357). Meclis-i Maârif-i Muvakkat eğitim sistemini ilk,

orta ve yükseköğretim olarak sınıflandırmıştır. Kurulun aldığı kararla 1846'da kalıcı nitelikte bir "Meclis-i Maârif-i Umûmiye" (Genel Eğitim Kurulu) kurulmuştur. Bu kurul, sıbyan mekteplerinin zorunluluğu, eğitim metodlarından biri olarak görülen dayanın eğitim kurumlarından kaldırılması, ilkokulu bitirme sınavlarının konularak, bu sınavlarda başarılı olanların rüşdiyelere kabul edilmesi gibi eğitim kalitesini yükseltmeye yönelik önemli kararlar almıştır. Islahat Fermanına dayanarak 17 Mart 1857 tarihinde "Maârif-i Umûmiye Nezareti" (Eğitim Bakanlığı) kuruldu. 1 Eylül 1869'da Bakanlık tarafından "Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi" (Genel Eğitim Tüzüğü) yürürlüğe girmiştir. Tüzük 1. maddesi ile vakıflara bağlı ve yükseköğretim niteliğindeki medreseler dışındaki tüm eğitim hizmetlerinin gözetim ve denetimi devletin kontrolüne geçmiştir. 1876 tarihinde yürürlüğe giren Kanun-i Esasi'de de sıbyan mekteplerinin zorunlu olması ve bütün okulların devletin denetimi altına girmesi gibi maddeler tekrar edilmiştir. Dolayısıyla 1824'de bir fermanla ifade edilen zorunluluğun aradan elli yıl geçmesine rağmen istenilen sonucu veremediğini göstermektedir (Türk, 2002: 53-56).

19. yüzyıldan itibaren eğitimde reform ve batılılaşma çabaları; batı standartlarında okullar açma ve bu okullara uygun kaliteli öğretmen yetiştirme ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu yöndeki ilk çalışmalar İstanbul'da başlamış, 1882'den itibaren İstanbul dışına taşmıştır. Medrese dışında ilk defa öğretmen yetiştiren bir kurum olarak, rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek amacı ile 1848'de Kemal Efendi tarafından İstanbul'da açılan Dâr-ülmualimin-i Rüşdi'yi görmekteyiz. Eğitim ve öğretimin bir devlet politikası olarak ele alınması ve bunun yaygınlaşmasıyla birlikte sıbyan mekteplerine de öğretmen yetiştirmek amacı ile 1868'de Dâr-ülmualimin-i Sıbyan açılmıştır. Meşrutiyetin ilanını takiben 1909 yılında Dâr-ülmualimin-i Rüşdi kapatılarak Dâr-ülmualimin-i İbtidâî kuruldu ve müdürlüğüne Satı Bey getirildi. Satı Bey kaliteyi yükseltmek amacıyla hem öğretmenleri hem de öğrencileri sınava tabi tutarak başarısız olanları tasfiye etti ve modern bir eğitim-öğretimi başlattı (Celkan, 1987: 113).

1859'da Sultan Ahmet'te Cevri Usta vakfı olarak yaptırılmış olan okul, ilk kız rüşdiyesidir. Böylece okuma yazma bilmesi ayıp kabul edilen kız çocukları

için sıbyan mekteplerinin üzerinde eğitim alabilecekleri bir orta öğretim kurumu faaliyete geçmiştir. Ancak bu yeni okulu topluma kabul ettirebilmek için ayetlerle, hadislerle sığınılmış ve kızların emre itaat etmeleri için din ve dünyalarını bilip tahsil etmeleri gerektiği ifade edilerek toplumun tepkisi önlenmeye çalışılmıştır (Kardaş, 1965b: 855-856). Böylece evlerinde özel ders alabilen toplumun üst kademesinde yer alan ailelerin kızlarının dışında, yapılan yeni düzenlemeler tüm kız çocuklarının bir üst eğitim kademesine geçmesine olanak sağlamıştır. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi de, kızlar için rüşdiyelerin çoğaltılması ve öğretmen okulu açılması gibi kararlar almıştır. Kız rüşdiyelerinin İstanbul dışında da yaygınlaşması II. Abdülhamid devrinde gerçekleşmiştir. Bu döneme kadar ülke genelindeki toplam 9 kız rüşdiyesi'nin tamamı İstanbul'da bulunmaktadır. Bu dönemde 76 yeni okul açılarak sayı 85'e yükselmiştir. Bunlardan 69'u İstanbul dışındadır. Kızlar için ilk idâdî de yine bu dönemde açılmıştır. Eğitime başladıktan kısa bir süre sonra kapanmış olsa da, okul kızlara lise seviyesinde eğitim verme girişimlerinin ilk örneği olması bakımından önemlidir (Kurnaz, 1997: 17, 35-36).

Kız rüşdiyelerine öğretmen yetiştirilmesi konusu okul açıldıktan on yıl sonra 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde ele alınarak kızlar için bir öğretmen okulu açılacağı hükmü ve konu ile ilgili düzenlemeler getirmiştir. Bunun üzerine, kız rüşdiyeleri ile kız sıbyan mekteplerine kadın öğretmen sağlamak için 1870'de "Darülmuallimat" adında bir kız öğretmen okulu açılmıştır. İlk yıllarda kız rüşdiyeleri için yeterli sayı ve nitelikte kadın öğretmen bulunamadığından "yaşlı ve iyi ahlâklı erkek öğretmenler" de görevlendirilmişlerdir. Sadece dikiş, nakış gibi el işi dersleri için Gayr-i Müslim kadın öğretmenler (usta) çalıştırılmıştır (Akyüz, 2002: 182).

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra bu dönemde, eğitimle ilgili risaleler de yayınlanmıştır. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un kitabet ve rik'a muallimi Hasan Vasfi Efendi, eğitimde fen, inşa ve kitabet konularını içeren risalesi ile örnek gösterilebilir (Tasvir-i Efkâr, numara: 149, R.18 Teşrin-i sani 1280/M.30 Kasım 1864: 4). Aynı zamanda Balıkesir'de yayınlanan Karesi Gazetesi'nde de "Çocuklara Ders" ana başlığı, "İbtida" alt başlığı altında bir okuma mecmuasının yayımlandığından bahsedilmiştir. Karabet ve Kasbar

Efendilerin editörlüğünü yaptığı bu mecmuanın, çocukların okumayı kolaylıkla öğrenmeleri için şimdiye kadar yazılan alfabe kitaplarının arasında yeni tarzı ile en güzeli olduğu dile getirilerek, tanıtımı yapılmıştır (Karesi, numara: 53, R.11 Mart 1303/M.23 Mart 1887: 1).

Bununla birlikte 1895 'de Osmanlı Devleti'nin Dâhiliye Nazırı olan Mehmed Memduh Paşa (1912/1995: 142-143) kaleme aldığı anılarında yüzyılın son çeyreğinde bile eğitim faaliyetlerinin sanılanın aksine gelişmediğini, ilkokulların çoğaltılıp ıslah olunması, ilmiye müderrislerinin tedrisatlarını istenilen ve içinde bulunan yüzyıla uygun hale getirmeleri şeklindeki önerilerin, Vekiller Meclisine iletdikten sonra, incelenmeye alınmadığı, bu hususları içeren maddelerin havale edilen evraklar arasına sokulduğunu belirtmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, II. Abdülhamid dönemi memur yetiştirecek orta dereceli okulların, maliye, hukuk, adalet, ticaret, mühendislik, polis ve tıp alanları için meslek okullarının açıldığı yeniliklere tamamen ayak uydurmuş bir dönemdi. Sultanın bizzat kendisi, genel askerî okulların, savaş akademilerinin, askerî tıp okullarının, veteriner, istihkâm ve topçu subayı yetiştirecek okulların geliştirilmesine yardımcı olmuştur (Glasneck, 1998: 25).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra eğitimde iyileşmeler başladı. Bu çalışmalar Cumhuriyet dönemindeki çalışmaların alt yapısını oluşturdu. Öğretim birliği sağlanmaya çalışıldı. Latin harflerinin, Arapça harf yerine kullanılmasının kolaylığı tartışılmaya başlandı (Akbulut, 2003: 26).

4.2. OSMANLI DEVLETİ MERKEZİ MAÂRİF TEŞKİLATI

4.2.1. Maârif-i Umûmiye Nezareti: 1826 yılında "Evkâf-ı Hümayun Nezareti" kurularak, vakıfların merkezi yönetime bağlanması, vakıflar eliyle yönetilen Osmanlı eğitiminin de, tek bir çatı altında toplanmasının ilk adımı oluşturulmuştur (Türk, 2002). Dönemin padişahı II. Mahmut bununla aynı

zamanda vakıf gelirlerini merkezileştirerek, ilmiyenin kaynaklarını sınırlıyor ve denetim altına almış oluyordu (Tekeli ve İlkin, 1999, 55).

1838'de kurulan Meclis-i Vâlâ, Tanzimat döneminin eğitim çalışmalarının ve eğitim reformlarının yapılmasının planlayıcısı ve denetleyicisi rolünü üstlenen en üst düzeyde genel bir devlet kurumu olarak görünmektedir. Ardından rüşdiyelerle beraber 1839'da Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. Ancak adı her ne kadar nezaret olsa da, aslında bu kurum Şeyhülislâm'ın denetiminde, Evkâf Nezaretinin bünyesinde bir genel müdürlüktür (Akyüz, 2008:191). Eğitimde istenilen hızda gelişmelerin olmaması üzerine 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından her sınıf devlet adamından (ilmiyye, seyfiyye ve kalemiyye) oluşacak "Meclis-i Maârif-i Muvakkat" (Geçici Eğitim Kurulu) kurulması istenmiştir. Bu kurul mekteplerin programlarını ve düzenlerini sağlamak üzere 1846'da "Meclis-i Maârif-i Umûmiye"nin oluşturulmasını önermiştir (Tekeli ve İlkin, 1999, 63-64).

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet kuruluşları içinde maârif işlerinden doğrudan doğruya sorumlu olan ilk kuruluş Meclis-i Maârif-i Umûmiye'dir. Karar organı niteliği taşıyan, ancak aldığı kararları uygulamaya koyacak ve denetleyecek icrâ yetkisine sahip olmayan bu genel meclis, 1846 yılında kendisine bağlı bir icrâ organı olacak "Mekâtib-i Umûmiye Nezareti" kurulmasını teklif etti. 1856 Islahat Fermanı'nın gayr-i Müslimlere verdiği haklar, Osmanlı Devleti'ne de eğitim çalışmalarında hızlanma gerekliliği hissettirdi. Ancak yeni okullar açmak ve bunların idarî-eğitim işlerini yürütmek, Mekâtib-i Umûmiye Nezareti bünyesinde pek mümkün görünmüyordu. Dolayısıyla devlet 17 Mart 1857 tarihinde "Maârif-i Umûmiye Nezâreti"ni kurdu. Böylece ilk defa hükümet içinde yer alan ve bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın temeli olan bir kuruluş ortaya çıktı. Nazırlığa Sami Abdurrahman Paşa, müsteşarlığa Hayrullah Efendi, mektupçuluğuna ise Raşit Efendi atandılar (Kodaman, 1999: 11-16).

4.2.2. Meclis-i Kebîr-i Maârif: 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile maârif idaresinin genel merkezi ve Maârif Nezareti'nin bünyesinde bulunmak üzere İstanbul'da bir Meclis-i Kebîr-i Maârif (Büyük Meclis-i Maârif)

oluşturulmasına karar verilmiştir. Maârif Nezareti'nin başkanlığında senede iki defa toplanacak olan bu genel meclis, Daire-i İlmiye ve Daire-i İdare olmak üzere iki kısımda görev yapacak şekilde düzenlenmiştir (Cevad, 2001: 446).

Rum, Ermeni, Katolik, Protestan, Yahudi cemaatlerinden seçilmiş maârif adamlarının da görev aldığı meclis, bu yapısıyla Tanzimat döneminde doğmuş olan Osmanlılık düşüncesinin de geliştirilme siyasetinin açık bir göstergesiydi (Berkes, 2002: 236). Merkezî maârif teşkilatı için öngörülerek kurulmuş olan bu meclis 1872 tarihinde iki dairesi olmaktan çıkarak, tek bir meclis haline getirilmiş ve üye sayısı da âzaltılmıştır. Ayrıca meclis bünyesine uzmanlık alanlarına göre bazı müfettişler alınarak bu kadro 1879'a kadar bu haliyle korunmuştur (Kodaman, 1999: 27).

4.2.2.1. Daire-i İlmiye: Bir reisin başkanlığı'nda haftada iki defa toplanan Daire-i İlmiye, okulların ihtiyaç duyduğu fenlere ait kitapları Türkçe'ye çevirecek ya da çevirtecek, Avrupa üniversiteleriyle temasta bulunacak, Türk dilinin gelişmesine çalışacak ve rüus imtihanlarını yapacaktır. Üyelerinin Doğu ve Batı dillerinden (Arapça, Yunanca ve Latince gibi) birine vakıf olmakla birlikte, herhangi bir konuda uzman ve Türkçe okuyup yazmaya tam anlamıyla hâkim olması gerekmektedir (Kodaman ve Cevad, 1999: 22, 2001: 446).

4.2.2.2. Daire-i İdare: Bir reisin başkanlığında her gün toplanan ve üyelerinin yarısı Müslim, yarısı gayri-Müslim olan Daire-i İdare'nin görevi, İmparatorluktaki bütün okulların Maârif meclislerinin, müze, kütüphane ve matbaalarla, buralarda çalışan memurların işleriyle uğraşmaktır. Bunun dışında, maârif ile ilgili yönetmelik, talimatnâme ve kararnâmelerin taslaklarını hazırlayıp Meclisin genel kuruluna sunmak da bu dairenin görevleri arasındadır (Kodaman, 1999: 22).

4.3. OSMANLI DEVLETİ VİLÂYET MAÂRİF TEŞKİLATI

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile İstanbul'daki "Meclis-i Kebîr-i Maârif" in bir şubesi ve icra vasıtası olmak ve başkanlığı da "Maârif Müdürü" ünvanı taşıyan bir memura verilmek üzere her Vilâyet merkezinde bir "Meclis-i Maârif" kurulmasına karar verilmiştir. Maârif Meclisi'nin; Maârif Nezaretinden gelen emirleri ve Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin öngördüğü hususları Vilâyet sınırları içinde uygulamak, Vilâyet maârif bütçesini ve bütün maârif kurumlarını kontrol etmek ve okulları denetlemek, Vilâyetin maârif durumunu ve gelişmesi için yapılması gereken işleri rapor halinde Nezarete bildirmek, Vilâyetteki okul, kütüphane gibi kurumları kontrol altında tutmak, sancaklarda bulunan müfettişlerin hareketlerini denetlemek, öğretmenlerin seçimini ve atamasını yapmak, sınavlar yaptırmak ve diploma vermek görevleri arasındadır (Cevad, 2001: 448-450).

Vilâyet Maârif Meclislerinin kurulup yaygınlaşması dönemin malî sıkıntıları nedeniyle çok hızlı gerçekleşmemiştir. Nizamnâmenin ardında 1872 tarihine kadar sadece Tuna ve Bağdat Vilâyetlerinde birer Maârif Meclisi oluşturulabilmiştir. 1882 tarihli resmî ilanda her tarafta maârifin yayılması ve başarıya ulaşması için Maârif Meclisleri'nin gerekliliği bir kez daha tekrar edilmiştir. 1892'de yirmi beş vilâyetin maârif müdürü, dolayısıyla maârif meclisi bulunmaktadır. 1898 yılına kadar Hicaz hariç bütün vilâyetler maârif idaresine kavuşmuştur (Kodaman, 1999: 27, 40).

4.3.1. Taşra Maârif Komisyonları: 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde öngörülme, ancak 1873 yılında "muallim-i evvel"i olan rüşdiye okullarının buldukları sancak ve kaza merkezlerinde "Maârif Komisyonu" adıyla birer imtihan heyeti oluşturulmasına karar verilmiştir. 1892 tarihinde alınan bir kararla vilâyet merkezinde bulunan maârif meclisi üyelerinin sayısı altı, sancak ve kazalardakilerin sayısı ise üç olarak tespit edilmiştir. Bu üyeliklere Müslim ve gayri-Müslim olmak üzere bölgenin ileri gelenleri arasından tayinler yapılmıştır. İdâdî ve rüşdiye müdürleri veya öğretmenlerinden birisinin tabîî üye sayıldığı bu meclislerin kaza ve

sancaklarda açılabilmesi için orada Dâr-ülmualîmin'den mezun ve usûl-ü cedîdeyi bilen bir öğretmen bulunması gerekiyordu. Kaza ve sancak ileri gelenlerinin bu meclislerde görev alması ise malî meseleleri halletmeleri bakımından faydalı olmuştur. 1909 yılına gelindiğinde vilâyet ve sancak merkezlerinin hemen hepsinde, kazaların da çoğunda birer maârif meclisi bulunmaktadır (Kodaman, 1999: 27, 47).

4.4. KARESİ SANCAĞI MAÂRİF KOMİSYONLARI

Çalışmamızın sınırlılıkları kapsamında Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerine göre Karesi Sancağı (Balıkesir) maârif komisyonları şu şekildedir:

4.4.1. Karesi Sancağı Merkez Kazası Maârif Komisyonları: Merkez kazası Maârif komisyon bilgilerine Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinde ilk olarak H. 1306 yılında ulaşmamıza rağmen, bu tarihten daha önce merkez kazada bir Maârif komisyonu olduğunu biliyoruz. Sancağa ait Karesi Gazetesi R. 1302'de aynı zamanda evkaf muhasebecisi olan Halid Bey ile vilayet matbaası müdürü Sadeddin Efendi'nin meclis azalığı yaptıklarını ancak görevlerinden istifa etmiş olduklarından yerlerine Nuri ve Hacı İzzet Efendilerin getirildiğini yazmıştır (Karesi, numara: 43, R. R.31 Kânûn-ı evvel 1302/M.12 Ocak 1887: 1).

H.1306 yılına ait iki farklı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi bulunması dolayısıyla her ikisine ait bilgileri de vermeyi uygun bulduk. H.1306/M.1888-1889 yılından itibaren kısmen düzenli olarak tespit edebildiğimiz Karesi Sancağı maârif meclisi üyeleri şu şekildedir (Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi [HVS], H.1306a/M.1888-1889: 159).

Reis: Müftü Hacı Süleyman Efendi

Âza: Müderris Dalkıran- zâde İsmail Efendi

Âza: Hacı Emin Ağa- zâde Nuri Efendi

Âza: Keşkek- zâde Hacı Nuri Efendi

Âza: Polat Mehmed Efendi
Âza: Hacı İzzet Efendi
Âza: Miletios Efendi
Âza: Aleksanyan Agop Ağa

Ulaştığımız ilk komisyon bilgilerinden de görüleceği üzere merkez kazada görev yapan maârif komisyon üyelerinden ikisi Gayri-Müslim ahali arasından seçilmiştir. Dolayısıyla 1892 tarihinde yinelenen “-komisyonlarda Müslümanların yanı sıra Gayri-Müslim üyelerden de tayin yapılması kararı”ndan daha önce Balıkesir Maârif Komisyonu’nda Gayri-Müslimler görev yapmaktadır.

H.1306/M.1888-1889 yılı **Karesi Sancağı** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 178).

Reis: Müderris İsmail Remzi Efendi
Âza: Muharrem Efendi
Âza: Hacı Efendi
Âza: Polat- zâde Mehmed Efendi
Âza: Hacı Kamil Efendi
Âza: Bezzaz Mehmed Efendi

Üyelerden Müderris İsmail Efendi aynı yıl basılan diğer sâlnâmeye göre reisliğe atanmıştır. Üyelerden ise sadece Polat- zâde Mehmed Efendi’nin görevini sürdürdüğünü, diğer üyelerin değiştiğini görmekteyiz.

H.1308 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi’ne ulaşmamıza rağmen bu yıl Karesi Sancağı Maârif Komisyonunda reis olarak Nüfus Memuru İsmail Efendi’nin görev yaptığını, çünkü aynı yıl sancakta göstermiş olduğu çalışmalarından dolayı kendisinin dördüncü rütbeden bir mecdi nişan ile ödüllendirildiğini tespit etmekteyiz (BOA., DH. MKT., 1818/19, 1308).

H.1310/M.1892-1893 yılı **Karesi Sancağı** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1310/1892-1893: 255).

Reis: Müderris İsmail Remzi Efendi

Âza: Müftü- zâde Muharrem Efendi

Âza: Müderris Hacı Yahya Efendi

Âza: Polad- zâde Mehmed Efendi

Âza: Banka Memuru Hacı Kamil Efendi

Âza: Bezzaz Hacı İbrahim Ağa- zâde Mehmed Efendi

H.1310 yılından H. 1315 yılına kadar Karesi Sancağı Merkez Kazası Maârif Komisyonu üyeleri değişmeyerek aynı kalmıştır (HVS, H.1311/M.1893-1894: 258; H.1312/M.1894-1895: 178; H.1313/M.1895-1896: 235; H.1314/M.1896-1897: 347). H.1315/M.1897-1898 yılında ise eksilen tek üye Bezzaz Hacı İbrahim Ağa- zâde Mehmed Efendi'dir. H.1316/M.1898-1899 yılında da komisyon bir önceki yılın aynısı olarak karşımıza çıkmaktadır (HVS, H.1315/M.1897-1898: 120; H.1316/M.1898-1899: 198).

H.1317 tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtları incelendiğinde, âzalardan Banka Memuru Hacı Kâmil Efendi haricinde, maârif komisyon başkanı dâhil tüm üyelerin değiştiğini görmekteyiz.

H.1317/M.1899-1900 yılı **Karesi Sancağı** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1317/M.1899-1900: 267).

Reis: Mekteb-i İdâdî Müdürü Abdullah Selim Bey

Âza: Banka Memuru Hacı Kâmil Efendi

Âza: Hasbi Efendi

Âza: Hacı Nuri Efendi

Âza: Süleyman Efendi

H.1318 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde maârif komisyon üyeleri bir önceki yıla göre tümüyle değişmiştir. Komisyon başkanı yine İsmail Remzi Efendi olmakla birlikte, daha önce görev yapmış olan Müftüzâde Muharrem Efendi, Polatzâde Mehmed Efendi ve Bezzâz Mehmed Efendilerin

tekrar göreve getirildiğini görmekteyiz. Komisyon bu haliyle son iki yılın üyelerinin çoğunluğunun bir araya geldiği karma bir komisyon halini almıştır. Buna göre H.1318/M.1900-1901 yılı Karesi Sancağı maârif komisyonu üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1318/M.1900-1901: 261):

Reis: Nüfus Memuru İsmail Remzi Efendi
Âza: Müderris Hacı Yahya Efendi
Âza: Müftü-zâde Muharrem Efendi
Âza: Müderris Hasbi Efendi
Âza: Hacı Kâmil Efendi
Âza: Polat-zâde Mehmed Efendi
Âza: Bezzâz Mehmed Efendi

H.1319 ve H.1320 tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri'nde yer alan maârif komisyon üyelerinin tümünün, H.1317 tarihli kayıtlarla aynı olduğunu, bu kişilerin yine aynı görevlerine getirildiğini görmekteyiz. Buna göre H.1319/M.1901-02 ve H.1320/M.1902-03 yılları Karesi Sancağı maârif komisyonu üyeleri aşağıdaki gibidir (HVS. H.1319/M.1901-1902: 267; H.1320/M.1902-1903: 273).

Reis: Mekteb-i İdâdî Müdürü Abdullah Selim Bey
Âza: Banka Memuru Hacı Kamil Efendi
Âza: Hasbi Efendi
Âza: Hacı Nuri Efendi
Âza: Süleyman Efendi

H.1321/M.1903-1904 yılı **Karesi Sancağı** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1321/1903-1904: 280).

Reis: Mekteb-i İdâdî-i Mülki Müdürü Mehmed Sabri Efendi
Âza: Banka Memuru Hacı Kamil Efendi
Âza: Hüseyin Efendi
Âza: Hacı Nuri Efendi

Âza: Süleyman Efendi

H.1321 tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarına göre, komisyon başkanı ve âzalardan birinin değiştiğini, H.1322 kayıtlarında ise âzalardan Hüseyin Efendi'nin görevinden ayrılarak, yerine Muharrem Hasbi Efendi'nin getirildiğini görmekteyiz.

H.1322/M.1904-1905 yılı **Karesi Sancağı** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1322/1904-1905: 263).

Reis: Mekteb-i İdâdî Müdürü Sabri Efendi

Âza: Hacı Kamil Efendi

Âza: Muharrem Hasbi Efendi

Âza: Hacı Nuri Efendi

Âza: Süleyman Efendi

H.1324 senesinden itibaren maârif komisyonu başkanlık görevinin yanına, başkan yardımcılığı görevi ilave edilmiş ve süre gelen iki yıl boyunca başkanlık görevini Balıkesir Kazası'nın mutasarrıfı üstlenmiştir. Bununla birlikte ard arda gelen iki yılda hem mutasarrıfın, hem de üyelerin çoğunun değiştiğini görmekteyiz.

H.1324/M.1906-1907 yılı **Balıkesir Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1324/M.1906-1907: 493).

Reis-i Evvel: Mutasarrıf Mehmed Said Bey

Reis-i Sâni: Mekteb-i İdâdî Müdürü Mehmed Sabri Efendi

Âza: Mekteb-i İdâdî Muallimininden Muharrem Hasbi Efendi

Âza: Kırımlı Mustafa Efendi

Âza: Hafız Mehmed Efendi

Âza: İsmail Efendi

H.1325/M.1907-1908 yılı **Balıkesir Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1325/M.1907-1908: 549).

Reis-i Evvel: Mutasarrıf Mehmed Ali Bey
Reis-i Sâni: Refet Efendi
Âza: Mustafa Efendi
Âza: Hacı Hafız Efendi
Âza: Hafız Mehmed Efendi
Âza: Mustafa Efendi
Âza: Cemil Efendi

İncelediğimiz dönem içerisinde merkez kaza maârif komisyonlarında görev yapan üyelerin ya kaza idarî kesiminden, ya da ilmiye sınıfından ve ticaretle uğraşan kesimden olduğu dikkat çekmektedir. Bölge ileri gelenlerinin yerel düzeydeki eğitim işlerini kontrol eden bir kurumda yer almaları, alınan kararların ve uygulamaların daha sağlıklı olmasını, aynı zamanda ekonomik sorunların finansmanının çözümünün de kolaylaşmasını sağlamış olmalıdır.

4.4.1.1.Balıkesir Kazasına Bağlı Balat Nahiyesi Maârif Komisyonları: Balıkesir Merkez kazasına bağlı nahiyelerden biri olan Balat Nahiyesi'nin maârif komisyonuna dair H.1312 yılına kadar herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu tarihten itibaren komisyon üyeleri aşağıdaki gibidir.

H.1312/M.1894-1895 yılı **Balat Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1312/M.1894-1895: 189).

Reis: Küçüklerli Müderris Mustafa Efendi
Âza: Dirhemsiz- zâde Ahmed Efendi
Âza: Osman Efendi
Âza: Hacı Arif Efendi

Bir önceki yıla göre sadece üyelerden Osman Efendi'nin görev almadığı komisyonun H.1313/M.1895-1896 yılında üye sayısı bir kişi artmıştır. Buna

göre Balat Nahiyesi maârif komisyonu üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1313/M.1895-1896: 247):

Reis: Müderris Mustafa Efendi

Âza: Hatib Mehmed Efendi

Âza: Müderris Ahmed Efendi

Âza: Dirhemsiz- zâde Ahmed Efendi

Âza: Hacı Arif Efendi

H.1314, H.1315, H.1316, H.1317, H.1318 ve H.1319 yıllarına ait Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri'nde Balat Nahiyesi'ne ait maârif komisyon bilgilerine ulaşılamamıştır. H.1320 tarihi itibariyle komisyon üyeleri tamamen değişmiştir.

H.1320/M.1902-1903 yılı **Balat Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1320/M.1902-1903: 275).

Reis: Ali Remzi Efendi

Âza: Müderris Tahir Efendi

Âza: Hüseyin Efendi

Âza: Raşid Efendi

Âza: Mustafa Efendi

H.1321 yılına ait Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Balat Nahiyesi'ne ait maârif komisyon bilgilerine ulaşılamamıştır. H.1322 yılında ise H.1320 yılında komisyonda görev yapan Müderris Tahir Efendi haricinde üyeler tamamen aynı kalmıştır. Bu bilgiye dayanarak H.1321 yılında da komisyon üyelerinin değişmemiş olabileceği söylenebilir.

H.1322/M.1904-1905 yılı **Balat Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1322/M.1904-1905: 271).

Reis: Ali Remzi Efendi

Âza: Hüseyin Efendi

Âza: Raşid Efendi

Âza: Mustafa Efendi

H.1324/M.1906-1907 yılında komisyon üyelerinde gözle görülür bir artış dikkati çekmektedir. H.1320 yılından itibaren komisyona başkanlık eden Ali Remzi Efendi'nin H.1325 yılına kadar bu görevi yürüttüğünü, bununla birlikte yeni üyelerin de komisyonda görev aldığını görmekteyiz. Buna göre; H.1324/M.1906-1907 yılı Balat Nahiyesi maârif komisyonu üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 501):

Reis: Ali Remzi Efendi

Âza: Rüşdiye Muallimi Evveli Abdullah Efendi

Âza: Müderris Raşid Efendi

Âza: Müderris Tahir Efendi

Âza: Hüseyin Efendi

Kâtib: Hafız Arif Efendi

Sandık Emni: Ahmed Efendi

H.1325/M.1907-1908 yılında üyelere Hafız Arif Efendi ile Ahmed Efendi'nin görevlerinden ayrıldığını, onların yerine Hüseyin Efendi'nin göreve getirildiğini görmekteyiz.

H.1325/M.1907-1908 yılı **Balat Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1325/M.1907-1908: 557).

Reis: Ali Remzi Efendi

Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli Abdullah Efendi

Âza: Müderris Raşid Efendi

Âza: Müderris Tahir Efendi

Âza: Hüseyin Efendi

Kâtib: Hüseyin Efendi

4.4.1.2. Balıkesir Kazasına Bağlı Fırt Nahiyesi Maârif Komisyonları:

Bugün Balıkesir'e bağlı ilçelerden biri olan Susurluk'un, incelediğimiz dönem içerisindeki adı Fırt olarak kullanılmıştır. 1889 tarihinde kendine ait bir belediyesi olan Fırt Nahiyesi, 1926 yılında ilçe yapılmıştır (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 176). H.1320 yılına kadar Fırt Nahiyesi maârif komisyonuna dair herhangi bir bilgiye Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinde ulaşılamamıştır. H.1320 yılında tespit edebildiğimiz komisyonun üye sayısı itibariyle oldukça kalabalık olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre; H.1320/M.1902-1903 yılı Fırt Nahiyesi maârif komisyonu üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 277):

Reis: Müdür Mustafa Râkım Efendi
Âza: Redif Mülazimi Halil İbrahim Efendi
Âza: Mümtaz Efendi
Âza: Mehmed Efendi
Âza: Bilal Efendi
Âza: Hacı Mehmed Ağa
Âza: Feyzullah Ağa

H.1321 yılına ait Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Fırt Nahiyesi'ne ait maârif komisyon bilgilerine ulaşılamamıştır. H.1322 yılında ise bir önceki komisyonun ilk üç üyesi hariç diğer üyelerinin aynı kaldığını, ancak Hacı Şevket Efendi'nin kadroya eklendiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte komisyon başkanlık görevine ise herhangi biri atanmamıştır.

H.1322/M.1904-1905 yılı **Fırt Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1322/M.1904-1905: 272).

Reis: Münhal
Âza: Mehmed Efendi
Âza: Hacı Şevket Efendi
Âza: Hacı Mehmed Ağa
Âza: Bilal Efendi
Âza: Feyzullah Ağa

H.1324/M.1906-1907 yılında komisyon başkanlık görevine naib vekili İshak Sami Efendi getirilmiştir. Komisyonun diğer üyeleri aşağıdaki gibidir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 503).

Reis: Naib Vekili İshak Sami Efendi
Âza: Müderris İbrahim Efendi
Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli Mehmed Arif Efendi
Âza: Ahmed Efendi
Âza: Hacı Mehmed Ağa
Âza: Mehmed Ağa

H.1325/M.1907-1908 yılında ise Mehmed Arif Efendi ile Ahmed Efendi görevden ayrılmış, diğer üyeler değişmemiştir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 559).

4.4.1.3. Balıkesir Kazasına Bağlı Giresun Nahiyesi Maârif Komisyonları: Kurtuluş Savaşı'nın önemli direnişlerinden birine sahne olması nedeniyle 1934'te adı Savaştepe olarak değiştirilen Giresun Nahiyesi'nin (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 174) H.1324/M.1906-1907 yılına kadar maârif komisyonuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. H.1324/M.1906-1907 yılında ise komisyon üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 504):

Reis: Süleyman Ağa
Âza: Hafız Abdullah Efendi
Âza: Hafız Halil Efendi
Âza: Mustafa Efendi
Âza: Mehmed Ağa
Mekteb-i İbtidâî Muallimi Mehmed Tahir Efendi
(Âza veya Kâtib olduğu belirtilmemiş)

H.1325/M.1907-1908 yılında komisyon başkanı Süleyman Ağa ile üyelerden Hafız Abdullah Efendi haricinde diğer üyelerin değiştiğini söyleyebiliriz (HVS, H.1325/M.1907-1908: 560).

Reis: Süleyman Ağa
Âza: Osman Çavuş
Âza: İsmail Efendi
Âza: Hafız Abdullah Efendi
Âza: İsmail Ağa

4.4.1.4. Balıkesir Kazasına Bağlı Kepsut Nahiyesi Maârif Komisyonları: H.1310/M.1892-1893 yılına kadar maârif komisyonu bilgisine ulaşamadığımız Kepsut Nahiyesi'nin H.1310 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre maârif komisyonu üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 261):

Reis: Hattat- zâde Halil Ağa
Âza: Emin Efendi
Âza: Şakir Efendi
Âza: Hasan Ağa
Âza: Mahmud Ağa

H.1311/M.1893-94 yılı kayıtlarında komisyonun şube olarak adlandırıldığını ve üyelerinden Emin Efendi'nin görevinden ayrılarak, yerine Ethem Efendi'nin getirildiğini tespit etmekteyiz. Bununla birlikte diğer üyeler değişmemiştir (HVS, H.1311/M.1893-1894: 265). H.1312/M.1894-95 yılından H.1315/M.1897-98 yılına kadar komisyon üyeleri H.1310 yılı kayıtlarının aynısı olarak karşımıza çıkmaktadır (HVS, H.1312/M.1894-1895: 186; H.1313/M.1895-1896: 244; H.1314/M.1896-1897: 356).

H.1315 ve H.1316 yıllarına ait Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri'nde Kepsut Nahiyesi maârif şubesi üyelerine yönelik herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte bu tarihten itibaren komisyon üyelerinin bütünüyle değiştiğini görmekteyiz.

H.1317/M.1899-1900 Yılı **Kepsut Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1317/M.1899-1900: 274).

Reis: Müderris Şemseddin Efendi
Âza: Hazinedâr-zâde Emin Efendi
Âza: Ankaravi Mehmed Efendi
Âza: Hacı Hüseyin Efendi

H.1318 yılına ait Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Kepsut Nahiyesi maârif komisyonu üyelerine yönelik herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. H.1319/M.1901-02 yılı kayıtlarında da üyelere herhangi bir değişiklik söz konusu değildir (HVS, H.1319/M.1901-1902: 274). Dolayısıyla H.1318 yılında da her ne kadar nahiyenin komisyon bilgilerine ulaşmasak da bir önceki yıllarla aynı olduğunu söyleyebiliriz.

H.1320/M.1902-1903 yılında üyelere sadece Emin Efendi'nin görevine devam ettiğini, diğer üyelerin ise başkan dahil değiştiğini görmekteyiz. Bu yeni kadro ise H.1322 tarihine kadar nahiyenin maârif komisyonunda görev yapmışlardır. Buna göre Kepsut Nahiyesi Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1320/M.1902-1903: 273; HVS, H.1322/M.1904-1905: 270).

Reis: Hafız İsmail Efendi
Âza: Hacı Halil Efendi
Âza: Emin Efendi
Âza: Osman Efendi
Âza: Hacı Halil Efendi

H.1321 yılına ait Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Kepsut Nahiyesi maârif komisyonu üyelerine yönelik herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. H.1324 yılında ise komisyonda, üyelere Osman Efendi ile Hacı Halil Efendi'nin yerine Hakkı ve Mehmed Efendilerin göreve getirildiğini görmekteyiz. Bu son haliyle komisyon kadrosu bir sonraki yılda da aynı kalmıştır.

H.1324/M.1906-07 ve H.1325/M.1907-08 yılları **Kepsut Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1324/M.1906-1907: 502; H.1325/M.1907-1908: 558).

Reis: Hafız İsmail Efendi
Âza: Hacı Halil Efendi
Âza: Emin Efendi
Âza: Hakkı Efendi
Âza: Mehmed Efendi

4.4.2. Ayvalık Kazası Maârif Komisyonları: 19. yüzyıl başlarında 30 binden fazla olan nüfusunun büyük bölümü Rumlardan oluşan Ayvalık, 1843 yılında kaza merkezi yapılarak Karesi Sancağı'na bağlanmıştır (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 166). İlk bilgilerine H.1306/M.1888-1889 yılı kayıtlarında ulaştığımız Ayvalık Kazası maârif komisyonu üyeleri tamamen Gayri-Müslimlerden meydana gelmektedir (HVS, H.1306a/1888-1889: 177).

Reis: Yorgaki Apostolaki Efendi
Âza: Yorgaki Hacı Anglilili Efendi
Âza: Etnaş Sarinko Efendi
Âza: Nikolaki Hacı Andon Efendi
Âza: Dimitri Malili Efendi
Âza: Aristidi Hacı Yamendi Efendi

H.1306/M.1888-1889 yılı **Ayvalık Kazası** Cemaat Tarafından Tesis ve Küşad Olunan Mekâtib Komisyonu ise aşağıdaki gibidir (HVS, H.1306b/1888-1889: 195). Buradaki tek Müslüman Çakır Ağa gibi görünmektedir. Üstelik bu haliyle komisyon oldukça fazla sayıda üyeden oluşmaktadır.

Reis: Yorgaki Apostolaki Efendi
Âza: Yorgaki Hacı Anglilili Efendi
Âza: Çakır Ağa
Âza: Niko Efendi

Âza: Dimitri Malili Efendi
Âza: Nikolaki Hacı Andon Efendi
Âza: Aristidi Hacı Yamendi Efendi

H.1310/M.1892-1893 yılında ise üyelerinin tümü değişen komisyonun üye sayısında da azalma söz konusudur (HVS, H.1310/M.1892-1893: 272).

Reis (Direktör): Nazır Anşetaş Yorgale Efendi
Âza: Hekim Yani Gota
Âza: Hekim Anşetaş Maniko
Âza: Hekim Yani Keresteci
Âza: Ligor Elgasyo

H.1311, H.1312, H.1313, H.1314, H.1315, H.1317, H.1318, H.1319, H.1320, H.1321, H.1322, H.1324 ve H.1325 yılları Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarına göre Ayvalık Kazası maârif komisyon üyelerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.4.3. Balya Kazası Maârif Komisyonları: H.1317 yılına kadar Balıkesir Kazasına bir nahiye olarak bağlı olan Balya, bu tarihten itibaren kaza statüsüne geçmiş olup, kaza merkezinin belediyesi 1898’de kurulmuştur (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 166). Merkez kazaya bağlı bir nahiye konumundayken maârif komisyonuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla ilk bilgilere H.1317 yılı itibariyle ulaşmaktayız.

H.1317/M.1899-1900 yılı **Balya Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1317/M.1899-1900: 280).

Reis: Kaymakam Süleyman Naib Efendi
Âza: Ahmed Efendi
Âza: Hacı Hatib Mehmed Efendi
Âza: Belediye Reisi Mehmed Efendi
Âza: Nüfus Kâtibi Zühdü Efendi

H.1318 yılına ait Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Balya Kazası'na ait maârif komisyon bilgilerine ulaşlamamıştır. Bununla birlikte H.1319/M.1901-02 yılı kayıtlarında da maârif komisyon üyeleri değişmemiştir (HVS, H.1319/M.1901-1902: 280).

H.1320/M.1902-1903 yılı kayıtlarına göre ise komisyon üyelerinden Hacı Mehmed Efendi ile Nüfus Kâtibi Zühdü Efendi haricinde tüm üyelerin değiştiğini ve üye sayısının artırıldığını tespit etmekteyiz. Daha önceki yıllardan farklı olarak komisyonda bir kâtibin de görevlendirildiği bilgisine ulaşmaktayız. Buna göre H.1320/M.1902-1903 yılı Balya Kazası maârif komisyonu üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 280):

Reis: Kaymakam Hüsnü Bey
Âza: Banka Kâtibi Sıtkı Efendi
Âza: Mahkeme-i Bidayet Başkâtibi İsmail Efendi
Âza: Hacı Mehmed Efendi
Âza: İsa Efendi
Âza: İsmail Ağa
Kâtib: Nüfus Kâtibi Zühdü Efendi

H.1321/M.1903-1904 yılı **Balya Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1321/M.1903-1904: 295).

Reis: Kaymakam İsmail Hakkı Bey
Âza: Sıtkı Efendi
Âza: Mahkeme Başkâtibi Ethem Efendi
Âza: Nüfus Kâtibi Zühdü Efendi
Âza: İsmail Ağa

H.1322/M.1904-1905 yılı **Balya Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1322/M.1904-1905: 276).

Reis: Kaymakam İsmail Hakkı Bey
Âza: Sıtkı Efendi

Âza: İsmail Ağa

Âza: Ethem Efendi

H. 1322 yılında Zühdü Efendi haricinde komisyon aynı kalmıştır.

H.1324/M.1906-1907 yılı **Balya Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1324/M.1906-1907: 567).

Reis: Kaymakam Bey

Âza: Belediye Reisi Mehmed Efendi

Âza: İsmail Efendi

Âza: Halil Efendi

Kâtib: Kemal Bey

H.1325/M.1907-1908 yılı **Balya Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1325/M.1907-1908: 597).

Reis: Kaymakam Mehmed Memduh Bey

(Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den Mezun)

Âza: Şerif Efendi

Âza: Mehmed Efendi

Âza: İsmail Efendi

Âza: Halil Ağa

Kâtib: Kemaleddin Bey

H.1325 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Karesi Sancağı Mülki Taksimatı başlığında İvrindi Nahiyesi Balya Kazasına bağlı olarak görülmektedir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 125). İncelediğimiz dönem içerisinde ise İvrindi Nahiyesi maârif komisyonuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.4.4. Bandırma Kazası Maârif Komisyonları: 1830 tarihinde Erdek Kazası'nın Kapıdağı Nahiyesine bağlanan Bandırma, 1880'de kaza haline getirilmiştir. Kaza merkezinin belediyesi de bu tarihten bir yıl sonra 1881'de

kurulmuştur (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 167). H.1306/M.1888-1889 yılına kadar maârif komisyonu bilgilerine ulaşamadığımız Bandırma Kazası'nın bu yıla ait bilgileri aşağıdaki gibidir (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 197,198).

Reis: Müftü Ahmed Kemal Efendi
Âza: Şevket Efendi
Âza: Ömer Hilmi Efendi
Âza: İbrahim Fehmi Efendi
Âza: İsmail Muhsin Efendi
Âza: Ömer Lütfü Efendi

H.1310/M.1892-1893 yılında ise üyelerden Şevket Efendi'nin görevinden ayrılması haricinde komisyon bütünüyle aynı kalmıştır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 264).

H.1311/M.1893-1894 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1311/M.1893-1894: 290).

Reis: Müftü Ahmed Kemal Efendi
Âza: Ömer Hilmi Efendi
Âza: İsmail Memiş Efendi
Âza: İbrahim Fehmi Efendi
Âza: Ömer Lütfü Efendi

H.1312/M.1894-1895 yılı üyeleri H.1310 yılı üyeleri ile aynıdır (HVS, H.1312/M.1894-1895: 211).

H.1313/M.1895-1896 yılında ise komisyon başkanlık görevinin yanına başkan yardımcılığı görevi de eklenmiştir. Yine aynı zamanda üyeleri tamamen değişen komisyonun, üye sayısında da gözle görülür bir artış dikkati çekmektedir.

H.1313/M.1895-1896 yılı kayıtlarına göre **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1313/M.1895-1896: 274).

Reis: Naib Hasan Refet Efendi (Reis-i Evvel)

Reis-i Sâni: Müftü Ahmed Kemal Efendi

Âza: Mal Müdürü İzzet Efendi

Âza: Belediye Reisi Osman Nuri Efendi

Âza: Evkaf Vekili Nuri Efendi

Âza: Hacı Hafız Ahmed Şükrü Efendi

Âza: Çırpanlı Arif Efendi

Âza: Mülki Bey

H.1314/M.1896-1897 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1314/M.1896-1897: 387).

Reis: Naib Mehmed Rifat Efendi (Reis-i Evvel)
(Müderresinden)

Reis-i Sâni: Müftü Ahmed Kemal Efendi

Âza: Mal Müdürü İzzet Efendi

Âza: Belediye Reisi Nuri Efendi

Âza: Çırpanlı Ahmed Efendi

Âza: Hacı Hafız Ahmed Efendi

Âza: Mülki Bey

H.1315/M.1897-1898 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1315/M.1897-1898: 157).

Reis: Naib Hacı Ali Rifat Efendi (Reis-i Evvel)

Reis-i Sâni: Müftü Ahmed Kemal Efendi

Âza: Mal Müdürü İzzet Efendi

Âza: Hacı Hafız Ahmed Efendi

Âza: Nuri Efendi

Âza: Ahmed Efendi

Âza: Mülki Bey

H.1316/M.1898-1899 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1316/M.1898-1899: 228).

Reis: Müftü Ahmed Kemal Efendi (Reis-i Evvel)

Reis-i Sâni: Aziz Paşa-zâde Mustafa Bey

Âza: Birkofçalı Hafız Efendi

Âza: Ahmed Efendi

Âza: Mal Müdürü İzzet Efendi

H.1316 yılından H.1325 yılına kadar komisyonun başkanı hiç değişmemiş, bu görevi Müftü Ahmed Kemal Efendi yürütmüştür.

H.1317/M.1899-1900 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1317/M.1899-1900: 322).

Reis: Ahmed Kemal Efendi

Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli Hasan Tahsin Efendi

Âza: Çırpanlı Ahmed Efendi

Âza: Haydar Çavuş Mektebi Muallim-i Evveli Mehmed Hamdi Efendi

Âza: Banka Kâtibi Ömer Hilmi Efendi

H.1318/M.1900-01 ve H.1319/M.1901-02 yıllarında komisyon üyelerinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir (HVS, H.1318/M.1900-1901: 312; H.1319/M.1901-1902: 322).

H.1320/M.1902-1903 yılı kayıtlarında ise başkan ve üyelerden Ömer Hilmi ve Hasan Tahsin Efendiler hariç tüm komisyonda değişiklik gözlenmektedir.

H.1320/M.1902-1903 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1320/M.1902-1903: 316).

Reis: Müftü Ahmed Kemal Efendi

Âza: Tahrirat Kâtibi Aziz Efendi

Âza: Banka Muhasebe Kâtibi Ömer Hilmi Efendi
Âza: Abdülrahim Efendi
Âza: Yüzbaşı Hazım Efendi
Âza: Kamil Efendi
Kâtib ve Âza: Hasan Tahsin Efendi

H.1321/M.1903-1904 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1321/M.1903-1904: 323).

Reis: Müftü Ahmed Kemal Efendi
Âza: Tahrirat Kâtibi Aziz Efendi
Âza: Banka Muhasebe Kâtibi Ömer Hilmi Efendi
Âza: Hacı İbrahim Efendi
Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli Hasan Tahsin Efendi

H.1322/M.1904-1905 yılında komisyon başkanı belirtilmemiş olmasına rağmen bu tarihten bir önceki ve bir yıl sonraki başkanın Müftü Ahmed Kemal Efendi olduğunu göz önünde bulundurursak, bu yıl da başkanın aynı isim olduğunu tahmin edebiliriz.

H.1322/M.1904-1905 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1322/M.1904-1905: 300).

Reis: Belirtilmemiş
Âza: Tahrirat Kâtibi Aziz Efendi
Âza: Hacı İbrahim Efendi
Âza: Kamil Efendi
Âza: Rüşdiye Muallimi Hasan Tahsin Efendi

H.1324/M.1906-1907 yılında üyelere Aziz Efendi yerine Lütfü Bey göreve getirilmiş, diğerleri görevde kalmıştır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 511).

H.1325/M.1907-1908 yılı **Bandırma Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1325/M.1907-1908: 563).

Reis: Müftü Ahmed Kemal Efendi
Âza: Banka Kâtibi Ömer Efendi
Âza: Hasan Tahsin Efendi
Âza: Tevfik Efendi
Âza: Hacı İbrahim Efendi

4.4.4.1. Bandırma Kazasına Bağlı Edincik Nahiyesi Maârif Komisyonları: H.1310 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi Vilâyet Taksimatında Bandırma Kazasına bağlı olan Edincik Nahiyesi, H.1320 tarihine kadar bu kazaya bağlı kalmış, bu tarihten itibaren ise Erdek Kazasının bir nahiyesi olmuştur. Edincik Nahiyesi maârif komisyon bilgilerine ise H.1315 tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nden itibaren ulaşıyoruz.

H.1315/M.1897-1898 ve H.1316/M.1898-1899 yılları **Edincik Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1315/M.1897-1898: 162; (HVS, H.1316/M.1898-1899: 232).

Reis: Merkez Efendi
Âza: İsmail Efendi
Âza: Hüseyin Bey
Âza: Hacı Hüseyin Efendi

H.1317/M.1899-1900 yılında üyelerden Hüseyin Bey hariç komisyonda görev alan kadro bütünüyle değişmiş, bununla birlikte komisyonda bir sandık emini görevlendirilmiştir.

H.1317/M.1899-1900 yılı **Edincik Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1317/M.1899-1900: 327).

Reis: Gürcü Ahmed Efendi

Âza: Nuri Ağa
Âza: Hüseyin Bey
Âza: Osman Ağa
Sandık Emini: Ali Rıza Efendi

H.1318/M.1900-1901 yılında ise komisyonda sandık emini görevinin yanına bir de kâtib eklenmiştir. H.1317 yılı kadrosuyla aynı olan komisyonda bu yeni göreve Sahabeddin Efendi getirilmiştir (HVS, H.1318/M.1900-1901: 317). H.1317 yılı kadrosu H.1319'da da tamamen aynı kalmıştır (HVS, H.1319/M.1901-1902: 326).

4.4.5. Bigadiç Kazası Maârif Komisyonları: H.1310 yılına kadar maârif komisyonuna ait bilgi bulamadığımız Bigadiç, H.1320/M.1902 yılından itibaren kaza hüviyetini kaybetmiş ve Balıkesir Kazası nahiyelerinden biri haline gelmiştir. 1943'de ise tekrar ilçe yapılmıştır (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 168).

H.1310/M.1892-1893 yılı **Bigadiç Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1310/M.1892-1893: 278).

Reis: Hacı İsmail Efendi
Âza: Osman Efendi
Âza: İsmail Efendi
Âza: Nuri Efendi

H.1311/M.1893-1894 yılı komisyon üyeleri bir önceki yılın aynısı olmakla birlikte, komisyon üyelerinden İsmail Efendi'nin kâtib olarak görev aldığını tespit etmekteyiz (HVS, H.1311/M.1893-1894: 284). Bu tarihten itibaren H.1315 yılına kadar Bigadiç Kazası maârif komisyonu üyelerinde herhangi bir değişiklik görülmemiştir (HVS, H.1312/M.1894-1895: 226; H.1313/M.1895-1896: 269; H.1314/M.1896-1897: 379). H.1315 ve H.1316 yılları Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri'nde ise Bigadiç Kazası maârif komisyonuna ait herhangi bir

bilgiye ulaşılamamıştır. H.1317/M. 1899-1900 yılı kayıtlarında ise İsmail Efendi hariç tüm üyelere değişiklik görülmektedir.

H.1317/M. 1899-1900 yılı **Bigadiç Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1317/M.1899-1900: 306).

Reis: Müftü Şuûri Efendi
Âza: Tahrirat Kâtibi İsmail Efendi
Âza: Hacı Hafız Süleyman Efendi
Âza: Halil Efendi

H.1318/M. 1900-1901 yılı kayıtlarında da kazanın maârif komisyonunda İsmail Efendi'nin kâtib olarak görev almasının yanı sıra herhangi bir değişiklik yoktur (HVS, H.1318/M.1900-1901: 296). Bu haliyle komisyon H.1322 yılına kadar aynı kalmıştır. Ancak H.1321 Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Bigadiç Kazası maârif komisyonuna ait herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır (HVS, H.1319/M.1901-1902: 306; H.1320/M.1902-1903: 332; H.1322/M.1904-1905: 273).

H.1324 ve H.1325 yılları Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri'nde Bigadiç Nahiyesi maârif komisyonuna ait herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.4.6. Edremit Kazası Maârif Komisyonları: 1867 tarihinde Karesi Sancağı'na bağlı bir kaza haline getirilen Edremit'in, belediyesi ise 1887'de kurulmuştur (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 171). H.1306/M.1888-1889 yılına kadar maârif komisyonu üyelerine dair bir bilgiye ulaşamadığımız Edremit Kazası'nın bu yıla ait ilk bilgileri şu şekildedir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 179):

Reis: Kaymakam Mehmed Rifat Bey
Âza: Mal Müdürü Yusuf Rahmi Efendi
Âza: Belediye Reisi Mustafa Efendi
Âza: Mehmed Efendi
Âza: Mekteb-i Rüsdiye Muallim-i Evveli Hulusi Efendi
Âza: Mekteb-i İbtidâî Muallim-i Evveli Hacı Yusuf

Efendi

Âza: Müderris Rıza Efendi

H.1310/M. 1892-1893 yılında ise Müderris Rıza Efendi ile Mehmed Efendi haricinde komisyon kadrosu değiştiği gibi, üye sayısı da bir kişi azalmıştır.

H.1310/M. 1892-1893 yılı **Edremit Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1310/M.1892-1893: 295).

Reis: Naib Selami Efendi

Âza: Müftü Ahmed Sadi Efendi

Âza: Mehmed İllame Efendi

Âza: Müderris Rıza Efendi

Âza: Hacı Mehmed Efendi

Âza: Mehmed Emin Ağa

H.1311/M.1893-1894 yılı **Edremit Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1311/M.1893-1894: 270).

Reis: Binbaşi Esad Bey

Âza: Mal Müdürü Rifat Efendi

Âza: Salih Ağa-zâde Muammer Efendi

Âza: Mehmed Efendi

Âza: Hilmi Efendi

Âza: Hacı Mehmed Efendi

Âza: İzmirli şakir Efendi

H.1312/M.1894-1895 yılı **Edremit Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1312/M.1894-1895: 193).

Reis: Redif Binbaşısı Esad Bey

Âza: Mal Müdürü Rifat Efendi

Âza: Muammer Efendi

Âza: İzmirli Şakir Efendi
Âza: Hilmi Efendi
Âza: Hacı Mehmed Efendi
Âza: Mehmed Efendi

H.1311 ve H.1312 yıllarında komisyon başkanlığını Binbaşı Esad Bey yürütmüş, kadroda ise iki yılda bazı değişiklikler olmuştur.

H.1313/M.1895-1896 yılı kayıtlarında ise Edremit Kazası maârif komisyonu üye sayısı daha da artmıştır (HVS, H.1313/M.1895-1896: 251).

Reis: Müderris Rıza Efendi
Âza: Müderris İbrahim Efendi
Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Hacı Mehmed Efendi
Âza: Muammer Efendi
Âza: Seyyid Fahri Efendi
Âza: Mesud- zâde Nuri Efendi
Âza: Serdar- zâde Emin Ağa

H.1314/M.1896-1897 yılında söz konusu artış devam ederek üye sayısı başkan hariç 8'e yükselmiştir. Bir önceki yıla göre Serdar- zâde Emin Ağa'nın görev almadığı bu komisyona Hamza Bey ve Camcı- zâde Halil Ağa üye olarak eklenmiş ve bu haliyle kadro H.1315 yılında da görev yapmıştır (HVS, H.1314/M.1896-1897: 363; H.1315/M.1897-1898: 135).

H.1316/M.1898-1899 yılı **Edremit Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1316/M.1898-1899: 208).

Reis: Naib Mehmed Rıza Bey
Âza: Müderris İbrahim Efendi
Âza: Hacı Mahmud Efendi
Âza: Seyîd Fahri Efendi
Âza: Hamza Bey

Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Muammer Efendi
Âza: Mesud-zâde Nuri Efendi
Âza: Hacı- zâde Halil Ağa

H.1317/M.1899-1900 yılında Muammer Efendi haricinde komisyon yeleri bütünüyle değişerek ye sayısı düşürülmüş, aynı zamanda bir de kâtib görevlendirilmiştir.

H.1317/M.1899-1900 yılı **Edremit Kazası** Maârif Komisyonu yeleri (HVS, H.1317/1899-1900: 293).

Reis: Edremit İlave Alayı Kumandanı Kaymakam
Hasan Basri Bey
Âza: Naci Efendi
Âza: Tüccar Hilmi Efendi
Âza: Muammer Efendi
Âza: Tefvik Bey
Kâtib: Hidayet Efendi

H.1318/M.1900-1901 yılında komisyona Hacı Mehmed Efendi ye olarak tayin edilmiştir (HVS, H.1318/1900-1901: 276). H.1319/M.1901-02 ve H.1320/M.1902-1903 yıllarında ise komisyon yeleri H.1317 yılı ile tamamen aynıdır (HVS, H.1319/1901-1902: 293; H.1320/M.1902-1903: 344).

H.1321/M.1903-1904 yılı **Edremit Kazası** Maârif Komisyonu yeleri (HVS, H.1321/M.1903-1904: 346).

Reis: Müftü Hacı Edhem Efendi
Âza: Naci Efendi
Âza: Edhem Efendi
Âza: Hacı Haydar Efendi
Âza: Emin Efendi
Âza: Rüşdiye Muallimi İbrahim Fevzi Efendi

Âza: Hidayet Efendi

H.1322/M.1904-1905 yılı kayıtlarında üye sayısında yeniden bir artış göze çarpmaktadır. Buna göre **Edremit Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1322/M.1904-1905: 319).

Reis: Naib Halid Efendi

Âza: Naci Efendi

Âza: Edhem Efendi

Âza: Seyyid Efendi

Âza: Hidayet Efendi

Âza: Hacı Haydar Efendi

Âza: Nafiz Efendi

Âza: Rüşdiye Muallimi İbrahim Fevzi Efendi

Âza: Emin Efendi

H.1324/M.1906-1907 yılı **Edremit Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1324/M.1906-1907: 537).

Reis: Naib Zeyn-el Abidin Efendi

Âza: Naci Efendi

Âza: Hacı Haydar Efendi

Âza: Nafiz Efendi

Âza: Tefik Bey

Âza: Edhem Efendi

Âza: Muammer Efendi

Âza: Hidayet Efendi

Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli İbrahim Fevzi Efendi

Kâtib: Mustafa Efendi

H.1325/M.1907-1908 yılı kayıtlarında tek farklılık Seyyid Efendi'nin üye olarak Edremit Kazası maârif komisyonuna katılmasıdır. Böylece komisyonun üye sayısı başkan hariç 10'a yükselmiştir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 579).

4.4.7. Erdek Kazası Maârif Komisyonları: 19. yüzyıl sonlarında Karesi Sancağı'na bağlı bir kaza olan Erdek'in belediyesi 1900 tarihinde kurulmuştur (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 172). Maârif komisyonuna ait ilk bilgilerine H.1306/M.1888-1889 yılında ulaştığımız Erdek Kazası'nın bu yıla ait verileri şu şekildedir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 172):

Reis: Hacı Ali Efendi
Âza: Emin Bey
Âza: İbrahim Efendi
Âza: Seyyid Efendi
Kâtib: Hafız Mustafa Efendi

H.1310/M.1892-1893 yılı kayıtlarına göre Hafız Mustafa Efendi haricinde tüm üyeler değişmiş, kadro bu yeni haliyle H.1313 yılına kadar görev yapmıştır.

H.1310/M.1892-1893, H.1311/M.1893-1894, H.1312/M.1894-1895 yılları **Erdek Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1310/M.1892-1893: 286; H.1311/M.1893-1894: 297; H.1312/M.1894-1895: 218).

Reis: Müftü Hasan Fevzi Efendi
Âza: Rifat Efendi
Âza: Asaf Bey
Âza: Hafız Mustafa Efendi
Kâtib: Mehmed Efendi

H.1313/M.1895-1896 yılında ise üyeler yine tamamen değişmiştir (HVS, H.1313/M.1895-1896: 279).

Reis: Hafız Mustafa Efendi
Âza: Acenta Memuru Rasim Bey
Âza: Nuri Efendi
Âza: Hakkı Efendi
Âza: Süleyman Efendi

H.1314/M.1896-1897 yılı **Erdek Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1314/M.1896-1897: 395).

Reis: Hacı Emin- zâde Hafız Mustafa Efendi
Âza: Acenta Memuru Rasim Bey
Âza: Müftü Efendi- zâde Nuri Efendi
Âza: Süleyman Efendi

H.1315/M.1897-1898 yılında ismi belirtilmeyen bir üye haricinde komisyon üyelerinde bir değişiklik görülmemektedir (HVS, H.1315/M.1897-1898: 171).

H.1316/M.1898-1899 yılı **Erdek Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1316/M.1898-1899: 235).

Reis: Hafız Mustafa Efendi
Âza: Ali Ağa- zâde Rasim Bey
Âza: Müftü-zâde Nuri Efendi
Âza: Hakkı Efendi
Âza: Nalbant Süleyman Ağa

H.1317/M.1899-1900 yılında ise Erdek Kazası maârif komisyonunda Gayri-Müslim ahaliden iki kişinin göreve getirildiğini tespit etmekteyiz (HVS, H.1317/M.1899-1900: 329).

Reis: Müftü Hacı Hasan Fevzi Efendi
Âza: Rasim Bey
Âza: Müftü-zâde Nuri Efendi
Âza: Karabet Kostanti Efendi
Âza: Tabib Nikolaki Efendi
Kâtib: Hasan Efendi

H.1318/M.1900-1901 yılı **Erdek Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1318/M.1900-1901: 320).

Reis: Müftü Hacı Hasan Fevzi Efendi
Âza: Rasim Bey
Âza: Boşnak Yanko Efendi
Âza: Karabet Kostanti Efendi
Kâtib: Nuri Efendi

H.1319/M.1901-02 yılı komisyon üyeleri ise H.1317 yılı ile bütünüyle aynıdır (HVS, H.1319/M.1901-1902: 329).

H.1320/M.1902-1903 yılında üye sayısında artış gözlenen Erdek Kazası maârif komisyonu üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 296):

Reis: Müftü Hacı Hasan Fevzi Efendi
Âza: Kaymakam Muavini Mıgırdıç Efendi
Âza: Hacı Mustafa Efendi
Âza: Osman Efendi
Âza: Nuri Efendi
Âza: Karabet Kostanti Efendi
Âza: Doktor Nikolaki Efendi
Kâtib: Hasan Efendi

H.1321 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Erdek Kazası maârif komisyon üyelerine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

H.1322/M.1904-1905 yılı **Erdek Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1322/M.1904-1905: 291).

Reis: Müftü Hacı Hüseyin Fevzi Efendi
Âza: Hacı Mustafa Efendi
Âza: Nuri Efendi
Âza: Rüşdiye Muallimi Efendi
Âza: Doktor Nikolaki Efendi

H.1324/M.1906-1907 yılı kayıtlarında ise komisyon üyeleri neredeyse tamamen değişmiştir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 525).

Reis: Kaymakam Tevfik Bey
Âza: Kaymakam Muavini Nezret Efendi
Âza: İrfan Bey
Âza: Hacı Emin Bey
Âza: Hacı Mustafa Efendi
Âza: Hüsnü Bey
Âza: Nuri Efendi
Âza: Rüşdiye Muallimi Hacı Ahmed Efendi

H.1325/M.1907-1908 yılı **Erdek Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1325/M.1907-1908: 571).

Reis: Müftü Hacı Hasan Fevzi Efendi
Âza: Belediye Tabibi İrfan Bey
Âza: Yüzbaşı Saib Efendi
Âza: Mehmed Efendi
Âza: Kostanti Zigo Efendi
Âza: Karabet Yani Efendi
Âza: Andonaki Efendi
Kâtib: Hacı Mustafa Efendi

4.4.7.1. Erdek Kazası'na Bağlı Edincik Nahiyesi Maârif Komisyonları: H.1320 tarihine kadar Bandırma Kazasına bağlı bir nahiyeye iken, bu tarihten itibaren Erdek Kazası'nın bir nahiyesi olan Edincik Nahiyesi'nin maârif komisyon bilgilerine H.1315 tarihli Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nden itibaren ulaşıyoruz. Ancak H.1320 yılına kadar olan bilgilerini "Bandırma Kazası'na Bağlı Edincik Nahiyesi Maârif Komisyonları" başlığı altında verdiğimiz nahiyenin bu tarihten itibaren ulaşabildiğimiz verileri aşağıdaki gibidir.

H.1320/M.1902-1903 yılından H.1324/M.1906-1907 yılına kadar Edincik Nahiyesi maârif komisyonu üyelerinde herhangi bir değişiklik olmayıp, elde

ettiğimiz bilgiler aşağıdaki gibidir (HVS, H.1320/1902-1903: 309; H.1321/M.1903-1904: 317; H.1322/1904-1905: 295; H.1324/M.1906-1907: 528).

Reis: Ahmed Hamdi Efendi
Âza: Nuri Ağa
Âza: Hüseyin Bey
Âza: Mustafa Ağa
Âza: Yakub Fehmi Efendi
Âza: Hüseyin Ağa
Kâtib ve Sandık Emini: Hafız Abdurrahman Efendi

H.1325/M.1907-1908 yılı **Edincik Nahiyesi** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1325/M.1907-1908: 574).

Reis: Ahmed Hamdi Efendi
Âza: Mekteb-i Rüşdi Muallimi Yakub Efendi
Âza: Hacı Hüseyin Ağa
Âza: Hacı Hüseyin Bey
Âza: Mustafa Ağa
Âza: Nuri Ağa
Âza: Hafız Abdurrahman Efendi
Sandık Emini: Hacı Emin Efendi

4.4.8. Gönen Kazası Maârif Komisyonları: 19. yüzyıl sonlarında Kırım ve Kafkasya'dan, 20. yüzyıl başlarında da Rumeli'den gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle nüfusu artan Gönen, 19. yüzyıl sonlarında Karesi Sancağı'na bağlı bir kazadır. Kaza merkezinin belediyesi ise 1884'de kurulmuştur (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 172).

H.1310/M.1892-1893 yılına kadar vilâyet sâlnâmelerinde maârif komisyonuna ait bir bilgiye ulaşamadığımız Gönen Kazası'nın bu yıla ait ilk bilgileri şöyledir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 290):

Reis: Ali Hıfzı Efendi (Reis-i Evvel)
Reis-i Sâni: Müftü Mustafa İsmet Efendi
Âza: Abdullah Efendi
Âza: Hafız Ahmed Efendi
Âza: Mahmud Efendi
Âza: Laz Hacı Hüseyin Efendi
Kâtib: Hüseyin Efendi

Görüldüğü üzere başkan yardımcısı da olan komisyonun, üye sayısı itibariyle de oldukça kalabalık olduğunu söyleyebiliriz. Ancak H.1311 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Gönen Kazası maârif komisyonuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

H.1312/M.1894-1895 yılı **Gönen Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1312/M.1894-1895: 222).

Reis: Müftü Hafız İsmet Efendi (Reis-i Evvel)
Reis-i Sâni: Doktor Hasan Efendi
Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli Ahmed Efendi
Âza: Mal Müdürü Mahmud Efendi
Âza: Laz Hacı Hüseyin Efendi
Âza: Baytar Subhi Efendi
Âza: Muallim-i Sâni Abdullah Efendi
Âza: Filibeli Mustafa Efendi
Kâtib: Hüseyin Efendi

H.1313/M.1895-1896 ve H.1314/M.1896-1897 yıllarında **Gönen Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1313/M.1895-1896: 286; H.1314/M.1896-1897: 400).

Reis: Müftü Mustafa İsmet Efendi
Âza: Mal Müdürü Mahmud Ragıp Efendi
Âza: Muallim-i Evvel Ahmed Efendi
Âza: Laz Hacı Hüseyin Efendi

Âza: Muallim-i Sâni Hacı Ali Efendi
Âza: Mustafa Efendi
Kâtib: Hüseyin Efendi

H.1315/M.1897-1898 ve H.1316/M.1898-1899 yıllarında ise komisyon üyelerinden Rüşdiye muallim-i sanisi Hacı Ali Efendi haricinde tüm üyeler aynı kalmıştır (HVS, H.1315/M.1897-1898: 165; H.1316/M.1898-1899: 225). H.1317 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde ise Gönen Kazası maârif komisyonuna dair bilgiye ulaşılamamıştır.

H.1318/M.1900-1901 yılı **Gönen Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1318/M.1900-1901: 305).

Reis: Filibeli Mustafa Efendi
Âza: Mal Müdürü Halil Efendi
Âza: Muallim-i Evvel Hafız Ahmed Efendi
Âza: Laz Hacı Hüseyin Efendi
Kâtib: Hüseyin Efendi

H.1319, 1320, 1321, 1322, 1324 ve 1325 yılları Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Gönen Kazası maârif komisyonuna dair bilgiye ulaşılamamıştır.

4.4.9. Kemer Edremit/Burhaniye Kazası Maârif Komisyonları:
1484'de Kemer adını alan bölge, 1866'ya kadar Edremit Kazası'na bağlı bir nahiye olarak idare edilmiştir. 1867'de kaza statüsüne yükselen Kemer Edremit'in belediyesi ise 1868'de kurulmuş (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 169), H.1313 yılı kayıtlarından itibaren ise adı Burhaniye olarak kullanılmıştır. Maârif komisyonuna ait ilk bilgilerine de H.1306 yılı kayıtlarından ulaşmaktayız.

H.1306/M.1888-1889 yılı **Kemer Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1306b/M.1888-1889: 187).

Reis: Hacı İsmail Efendi
Âza: Osman Efendi
Âza: Çakır Ağa
Âza: Mustafa Efendi
Âza: Hacı Rıza Bey
Kâtib: Zekeriya Efendi
Sandık Emini: Hacı Arif Ağa

H.1310/M.1892-1893 yılı **Kemer Edremit Kazası** Maârif Komisyonu
Üyeleri (HVS, H.1310/M.1892-1893: 275).

Reis: Müderris Mehmed Şenzi Efendi
Âza: Abdurrahman Efendi
Âza: Ahmed Efendi
Âza: Osman Efendi
Âza: Ahmed Efendi
Kâtib ve Sandık Emini: Hacı Ahmed Efendi

H.1311/M.1893-1894 yılı kayıtlarına göre komisyonun başkanlık görevine Müderris Ahmed Şükrü Efendi getirilmiş, diğer üyeler aynı kalmıştır (HVS, H.1311/M.1893-1894: 280). H.1312/M.1894-1895 yılında ise değişen tek üye kâtib ve sandık emini Hacı Arif Ağa olmuştur (HVS, H.1312/M.1894-1895: 200). H.1313/M.1895-1896 yılında da Hacı Arif Ağa'nın yerine Mustafa Efendi tayin edilmiştir.

H.1313/M.1895-1896 ve H.1314/M.1896-1897 yılları **Burhaniye Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1313/M.1895-1896: 258; H.1314/M.1896-1897: 374).

Reis: Müderris Mehmed Şükrü Efendi
Âza: Abdurrahman Efendi

Âza: Ahmed Efendi
Âza: Osman Efendi
Âza: Ahmed Efendi
Kâtib ve Sandık Emini: Mustafa Efendi

Kâtib ve Sandık Emini görevine H.1315/M.1897-1898 yılında Hafız Yahya Efendi getirilmiş, H.1316 yılında ise bu kadro boş kalmış, diğer üyeler değişmemiştir (HVS, H.1315/M.1897-1898: 143; H.1316/M.1898-1899: 213).

H.1317/M.1899-1900 yılı sâlnâme kayıtlarına göre komisyon başkanı hariç bütün üyeler değişmiş ve bu haliyle komisyon H.1320/M.1902-1903 yılına kadar görev yapmıştır. Buna göre; Burhaniye Kazası maârif komisyonu üyeleri şu şekildedir (HVS, H.1317/M.1899-1900: 285; H.1318/M.1900-1901: 283; H.1319/M.1901-1902: 285; H.1320/M.1902-1903: 285):

Reis: Müderris Şükrü Efendi
Âza: Mehmed Bey
Âza: Banka Muhasebe Kâtibi Emrullah Efendi
Âza: Eşrafdan Hasan Bey
Kâtib ve Âza: Dava Vekillerinden Lazzâde Mustafa Efendi

H.1321/M.1903-1904 yılında maârif komisyonu üyeleri değişmiş ve üye sayısı artırılmıştır (HVS, H.1321/M.1903-1904: 300).

Reis: Müderris Halil Efendi
Âza: Müderris Osman Efendi
Âza: Mehmed Ağa
Âza: Ali Bey
Âza: Belediye Reisi Osman Ağa
Âza: Vehbi Efendi
Âza: Osman Efendi
Kâtib ve Sandık Emini: Mustafa Efendi

H.1322/M.1904-1905 yılı **Burhaniye Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1322/M.1904-1905: 280).

Reis: Müdür Mehmed Bey
Âza: Belediye Reisi Osman Ağa
Âza: Müderris Osman Ağa
Âza: Vehbi Efendi
Âza: Hacı Mehmed Ağa
Âza: Osman Efendi
Âza: Ali Bey
Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli Hafız Tayyib Efendi
Kâtib ve Sandık Emni: Mustafa Efendi

H.1324/M.1906-1907 yılı **Burhaniye Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1324/M.1906-1907: 555).

Reis: Belediye Reisi Osman Ağa
Âza: Reji Memuru Saib Efendi
Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli Hafız Tayyib Efendi
Âza: Ziraat Bank Kâtibi Emrullah Efendi
Âza: Osman Efendi
Kâtib: Ahmed Münir Efendi

H.1325/M.1907-1908 yılı **Burhaniye Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1325/M.1907-1908: 591).

Reis: Kaymakam Faik Ali Bey (Mekteb-i Mülkiye-i
Şahane'den Mezun)
Âza: Belediye Reis Vekili Osman Ağa
Âza: Evkaf Memuru Nuri Bey
Âza: Tahrirat Kâtibi Refiki Sabri Efendi
Âza: Osman Efendi
Âza: Rüşdiye Muallim-i Evveli Hafız Tayyib Efendi
Âza: Belediye Tabibi Dimotraki Efendi

Kâtib: Mustafa Efendi

H.1325/M.1907-1908 yılında komisyonda kaza ileri gelenlerinden bir Gayri-Müslim'in de üye olarak görev yaptığı görülmektedir.

4.4.10. Sındırgı Kazası Maârif Komisyonları: Maârif Komisyonuna ait ilk bilgilerine H.1306/M.1888-1889 yılı sâlnâme kayıtlarından ulaşabildiğimiz Sındırgı Kazası maârif komisyonu üyeleri aşağıdaki gibidir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 185).

Reis: Mal Müdürü Haydar Bey
Âza: Tahrirat Kâtibi Hilmi Bey
Âza: Hasan Ağa
Âza: Hüseyin Tevfik Efendi
Âza: Servet Bey
Âza: Zühdü Bey

H.1310/M.1892-1893 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1310/M.1892-1893: 282).

Reis: Naib Rasih Efendi
Âza: Zühdü Bey
Âza: Servet Bey
Âza: Hilmi Bey
Âza: Hüseyin Efendi
Âza: Muhyiddin Efendi

H.1311, 1312 ve 1313 yıllarına ait maârif komisyon bilgilerine ulaşamamıştır.

H.1314/M.1896-1897 ve H.1315/M. 1897-1898 yılları **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1314/M.1896-1897: 383; H.1315/M.1897-1898: 152).

Reis: Müftü Hafız Ahmed Sadık Efendi
Âza: Müderris Çerkes Mustafa Efendi
Âza: Kâzım Efendi
Kâtib: Yahya Hayati Efendi

H.1316/M.1898-1899 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1316/M.1898-1899: 222).

Reis: Müftü Hafız Ahmed Sadık Efendi
Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Müderris Mustafa Efendi
Âza: Kâzım Efendi
Âza: Edhem Efendi
Kâtib: Yahya Efendi

H.1317/M.1899-1900 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1317/M.1899-1900: 311).

Reis: Müftü Hafız Ahmed Sadık Efendi
Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Müderris Nuri Efendi
Kâtib: Belediye Reisi Edhem Efendi
Tahsildar ve Sandık Emini: Mehmed Efendi

H.1318/M.1900-1901 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1318/M.1900-1901: 300).

Reis: Müderris Emin Efendi
Âza: Müderris Mustafa Efendi
Âza: Kâzım Efendi
Âza: Edhem Efendi

H.1319/M.1901-02 yılı komisyon bilgileri H.1317 yılı ile tamamen aynıdır (HVS, H.1319/M.1901-1902: 311). H.1320 yılından itibaren ise komisyon üyeleri bütünüyle olmasa da her yıl değişiklik göstermektedir. Buna göre;

H.1320/M.1902-1903 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1320/M.1902-1903: 338).

Reis: Müftü Hafız Sadık Efendi
Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Müderris Nuri Efendi
Kâtib: Tahrirat Kâtibi Refiki Kemal Efendi
Tahsildar ve Sandık Emni: Mehmed Efendi

H.1321/M.1903-1904 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1321/M.1903-1904: 339).

Reis: Müftü Hafız Ahmed Sadık Efendi
Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Müderris Hafız Nuri Efendi
Kâtib: Tapu Kâtibi Asım Efendi
Tahsildar ve Sandık Emni: Bölük Emni Mehmed Rifat Efendi

H.1322/M.1904-1905 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri (HVS, H.1322/M.1904-1905: 314).

Reis: Müftü Hafız Sadık Efendi
Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Müderris Hafız Nuri Efendi
Kâtib: Tapu Kâtibi Asım Efendi

H.1324/M.1906-1907 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1324/M.1906-1907: 581).

Reis: Müftü Ahmed Sadık Efendi
Âza: Divan-ı Umûmiye Memuru Kazım Efendi
Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Mahkeme Baş Kâtibi Şevki Efendi
Âza: Karabet Efendi

H.1324 yılı kayıtlarında Sındırgı Kazası Maârif Komisyonunda da Belediye'de doktor olarak çalışan ahaliden bir Gayri-Müslim'in göreve getirildiğini tespit etmekteyiz.

H.1325/M.1907-1908 yılı **Sındırgı Kazası** Maârif Komisyonu Üyeleri
(HVS, H.1325/M.1907-1908: 607).

Reis: Müftü Hafız Ahmed Sadık Efendi
Âza: Müderris Emin Efendi
Âza: Mahkeme Baş Kâtibi Şevki Efendi
Âza: Kâzım Efendi
Âza: Belediye Tabibi Karabet Efendi

4.5. KARESİ SANCAĞI'NDA (BALIKESİR) BULUNAN İLKÖĞRETİM KURUMLARI

4.5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SIBYAN VE İBTİDÂÎ MEKTEPLERİ

İslâm dininin yayılmaya başladığı yıllarda halk arasında okuma-yazma oranının çok düşük olması ve dini ve siyasi sistemin birlikte getirdiği ihtiyaçlar, okuma yazmayı teşvik ederek, mekteplerin doğmasına neden olmuştur (Gelişli, 2002: 35). İslâm dininin kadın ve erkek herkesi ilim tahsiline mecbur tutması, anne ve babalara çocuklarını okutma mükellifiyeti yükliyordu. Ayet ve hadislerle teyit olunan bu mükellifiyet dolayısıyla hemen her cami yanında bir mektep yaptırılmıştır (Kansu, 1930: 27).

Ezberden öğrenmek, Kur'ân'ı okumak ve anlamak ilimde hareket noktasıydı. Buna daha sonraları gerçek Müslüman'ın doğru hareket etmesi için uyması gereken kuralları koyan hadis ilmi de eklenmiştir (Kansu, 1939: 44). Bu ilköğretim okulları Osmanlı Devleti'nde hemen her mahallede bir tane bulunduğu için "mahalle mektebi", bu mekteplerin çoğu taş ile yapıldığından "taş mektep" adlarıyla da anılmışlardır (Ergin, 1939: 69). Sıbyan mekteplerine "mekteb" veya "küttab", yoksul çocuklar için açılanlara da "küttab-ı sebil" veya "mekteb-i sebil" de deniyordu. Selçuklular ve öteki İslâm ülkelerinden alınan bu okullara aynı zamanda "darüttalim", "mektephane", "muallimhane" veya "Dâr-ülilm" de deniyordu. Küttab veya mekteb, "yazı öğretilen yer" anlamına gelmektedir (Demirtaş, 2007: 174).

5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocukların gittikleri ilköğretim seviyesindeki bu okullar, bütün eğitim kademelerinin öncesinde bulunan bir başlangıç kademesidir. Bu okullarda çocuklara Kur'ân okuma, dini bilgiler, namaz sûreleri ve biraz da yazı yazma öğretilirdi (Tekeli ve İkkin, 1999, 7). Çocukların bir zanaata konmadan önce bu okullarda Kur'ân, tecvit, namaz gibi din bilgilerini alma zorunluluğunu uygulamak isteyen fermanlar çıktığı olurdu (Berkes, 2002: 180). Kız ve erkek karma eğitimin verildiği sıbyan mektepleri için uygulanan bir program yoktur. Mektebe devam eden herkese

Müslümanlığın esaslarını öğretmek sıbyan mekteplerinin temel amacı olduğundan bu okullardaki eğitim ve öğretime dini bilgiler hâkimdir. Elifba, Kur'ân, Türkçe ilmihal, yazı ve biraz hesaptan ibaret olan eğitim, ileride çocukların yaşamlarında kullanabilecekleri bilgi ve becerileri de vermemekteydi (Sakaoğlu, 2003: 13).

Türk çocuklarının alfabe öğretilmeden, üstelik ana dillerinde bile yazılmamış Kur'ân'ı okuyarak derse başlamaları seviyelerinin çok üstünde bir çaba gerektirdiği gibi, öğrencileri ezberciliğe itmiştir (Ergin, 1939: 70). Bunda kullanılan alfabenin de büyük etkisi vardı. 15. yüzyıldan sonra klasik şeklini alan Osmanlıca; Arap, Fars ve Türk dillerinin karışmasından oluşmuş melez bir yazı diline bürünmüştür. Türkçeye girmiş olan ve sesli harfleri yazılmayan Arapça ve Farsça kelimelerin doğru okunabilmesi ancak Arap ve Fars dillerinin gramer yapısının iyi bilinmesine bağlı kalmıştır. Bu da yüksek seviyede bir eğitimi gerekli kılmıştır. Dolayısıyla küçük yaştaki çocukların ezber yapmasından başka bir seçenekleri de kalmamıştır (Korkmaz, 1991: 16). Bunun yanı sıra mektep hocalarının bilgili ya da bilgisiz olmaları da öğrencilerin yetişmelerinde etkiliydi. Hoca bilgiliyse elinden geldiği kadar çocukların eğitimi ile uğraşır. Bilgili değilse talebeleri su getirmek, kahve pişirtmek gibi işlerde kullanırdı. Mektepleri teftiş eden olmadığından sekiz sene mektebe devam eden talebenin elifbayı bile öğrenememesi hocaya hiçbir sorumluluk yüklemeydi. Zira maârif memurları köylerdeki mektepleri teftiş gitmezlerdi (Tutsak, 2002: 30).

Sıbyan mekteplerinde eğitim, sabahın erken saatlerinde başlar, öğle saatinde ara bulur ve bundan sonra ise ikinci vaktine kadar sürekli devam ederdi. Dersler çocuklara kısım kısım olarak aralıklarla verilirdi. Bütün çocukların bir arada bulunduğu tek odada, çocuklar yerde hareketsiz oturur ve kendi sıralarının gelmesini beklerlerdi (Ülkütaşır, 1965: 597). Oysa 4-9 yaşlarındaki çocuklar iç enerjisine uygun olan atlamak, tırmanmak, dar bir tahta üzerinde aşağı yukarı yürümek gibi hareketlerden hoşlanırlar. Dolayısıyla oyun oynamayı yasaklayan bu hareketsiz ortamların çocuk psikolojisine uygun olmadığı kesinlikle söylenebilir (Russell, 1996: 88). Üstelik çocuğun hayatta kullanamayacağı çeşitte bilgileri ona yüklemek –veya

yüklediğini sanmak- boş bir işten öteye gitmemekteydi. Bu yöntem ile çocuğun duygu ve iradesinde bir gelişme olmadığı gibi, bunun için de çalışılmıyordu. Dolayısıyla sosyal hayatın küçük bir modeli olması gereken okul, dönemin eğitim sistemi ile bu hedefi karşılamamaktaydı (Rahmi, 2004: 24).

Bu okullar, çoğunlukla bizzat devlet hazinesinden para ayrılmayıp, padişahlar, sadrâzamlar, devletin üst kademesinde yer alan kişiler, ilim sahipleri ve halk arasında maddi gücü iyi olanlar tarafından yaptırıldığından vakıf niteliği taşımaktadır. Bu durum da vakfiyelerinde belirtilen ve uyulması zorunlu eğitim programlarından dolayı okulları gelişmelere kapamış ve yeniliklere ayak uyduramamalarına sebep olmuştur (Kodaman, 1999: 57).

XIX. yüzyılın ortalarına kadar sıbyan mekteplerinin belirli bir öğrenim süresi yoktur. Erkek çocuklar ergenlik çağına, kız çocuklar ise “kaç-göçü” gerektirecek bir yaş ve bünyeye erişinceye kadar okula devam ederlerdi. Okulu bitirmiş sayılmak için Kur’ân’ı en az bir defa hatmetmiş olmak şarttır (Taşdemirci, 2001b: 173). Okula başlama ise, “âmin alayı” denilen, çocukların ve öğretmenlerin katıldığı, ilahilerin okunduğu bir törensel yürüyüş ile başlardı (Demirtaş, 2007: 175). Okunan ilahi ve edilen dualar esnasında çocuklar âmin diye karşılık verdikleri için bu törene “âmin alayı” denirdi (Ergin, 1939: 78). Okula kayıt-kabul gibi herhangi bir işlem söz konusu değildi. Müslüman olan herkesin çocuğu okula gidebilirdi. Öğretmenler genelde medrese çıkışlıydılar (Kodaman, 1999: 58); Fakat pek çok yerde çeşitli kaynaklardan kimselerin cami imam ve müezzinleri, biraz okur-yâzar olan orta yaşlı ve ağırbaşlı kişiler, ölen bir öğretmenin uygun nitelikleri taşıyan oğlu, bazı hafız ve okumuş kadınların sıbyan mekteplerinde öğretmen oldukları görülmektedir (Demirtaş, 2007: 175).

Sıbyan mekteplerinde eğitim parasız olduğu gibi, öğrencilere hem gündelik para, hem de yılda bir kere olmak üzere birer hazır elbise, fes, mintan, zıbın, kavuk, kuşak, mest pabuç vb. elbiseleri de verilirdi. Mektep eğer bir padişah tarafından yaptırılmış ise vakfiyelerinde yazdığı üzere öğrenciler her gün sabahları çorba içer, birer fodla alır, Perşembe günleri ise pilav-zerde yerlerdi. Ayrıca yine yılda bir kez olmak üzere mektep öğrencileri

“Mektep Seyri” denilen civar mesire yerlerine geziye götürülürdü (Ülkütaşır, 1965: 595-596).

Sıbyan mektepleri mimari olarak genellikle üstü kubbeli, altı hasır döşeli geniş bir oda, hocaya ait tahta bir kürsü ile bunun hemen yanında bulunan, hoca ile kalfanın oturdukları küçük bir odadan ibaret taş binalardır. Yerde minder üzerinde diz çökerek oturan öğrencilerin ve hocanın önünde rahle bulunur. Sıbyan mektepleri bir külliye ya da mahalle aralarında bulunmalarına göre ayrılırlardı. Külliye içindeki binalar, sokağa açılan girişlere ve kendi içlerine dönük avlu ve oyun alanlarına sahiptir. İstanbul dışındaki vakıf tarafından kurulamayan mahalle ya da köy halkı tarafından kurulan sıbyan mektepleri ise çoğu zaman camiye bitişik oda veya ahırdan bozma binalardır (Gelişli, 2002: 42). Bu mektepler kız çocukları için eğitim alabilecekleri tek yerd. Onlar için bu mekteplerin ötesinde bir eğitim söz konusu değildi (Tekeli ve İlkin, 1999, 7).

Sıbyan mekteplerinin eğitim alanındaki yetersizliği, Tanzimat döneminde yenilikçiler tarafından gözler önüne serilse de, bu soruna bir çözüm getirilememiştir. Çünkü yenilik taraftarları, bu mektepleri ellerinde tutan kesimin şiddetli direnişiyle karşılaşmış, dinin öğretildiği çekirdek olarak görülen, bu yüzden de kutsallaştırılan sıbyan mekteplerinin yanına bile yaklaşmamışlardır (Ergin, 1940: 383). Bunda halkın yeniliklere karşı takındığı tavrın da etkisi olmuştur. Taassubun direnişinin, katılaştı ve kalıplaştı hale gelen dini öğretimi temelinde bulunduran bir görüşün çerçevesinde yenilik taraftarlarını geri püskürttüğünü, -Sultan Mahmut’un atının dizginine yapışarak- “Gâvur padişah, Cenab-ı Hakk senden ettiğin küfrün hesabını soracaktır; sen İslâmiyet’i tahrip ve lanet-i Peygamberiyi cümlemiz üzerine celbediyorsun” şeklindeki katı ifade ile göstermektedir (Kardaş, 1965a: 465). İslahatçı hükümdara devletin teokratik yapısı sık sık hatırlatılmıştır. “Bu devlet akıl devleti değil, şer’ devletidir” gibi sözler gelenekçi çevreler tarafından bu dönemde dile getirilmekteydi (Tunaya, 1999: 75-76).

Sıbyan mekteplerine yönelik ilk ıslahat hareketi 1862’de İstanbul’da gerçekleştirilmiş olup, İstanbul mektepleri on iki merkeze dağıtılmış ve her

merkezden ikişer mektep olmak üzere –burada yazar toplam rakamı 36 olarak vermiştir- 24 mektebin öğrencilerine birer taş tahta, taş kalem ile birer divit verilmiş ve mektep hocalarına da aylık yüzer kuruş bağlanmıştır. Oysa o dönemde İstanbul'daki sıbyan mekteplerinin sayısı 360 civarındadır. Dolayısıyla bu mekteplere yönelik ilk yenileşme çabaları çok kısıtlı bir alanda yapılmıştır. Maârif Nezaretinin sıbyan mekteplerini denetimi altına almasıyla birlikte buralar rüştiyelere iyi talebe yetiştirecek birer yardımcı kurum haline getirilmişlerdir (Ergin, 1940: 387-388).

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ilköğretime yönelik şu gibi düzenlemeler getirmiştir: Osmanlı Devleti'nde okullar; gözetimi ve yönetimi devlete ait olan Genel Okullar ve yalnızca gözetimi devlete ait olan Özel Okullar olarak ikiye ayrılmıştır. Her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman ve Gayr-i Müslim karışık olan yerlerde ise her toplum için bir mektep bulunacaktır. Dolayısıyla Müslüman ve Gayr-i Müslim çocukların gidecekleri okulların ayrı ayrı düzenlenmesi, ilköğretimde eğitimin dini eğitim esas alınarak yapılacağını göstermektedir. Nizamnâmeğe göre mekteplerin inşa, tamir ve öğretmen masrafları, ilgili toplum tarafından karşılanacaktır. Eğitim hizmetinden faydalanan toplum, finansmanını da kendisi sağlayacaktır. 4 yıl süreli olan bu okullara kızlar 6-10, erkekler 7-11 yaşları arasında devam edecekler ve bu devam mecburi olacaktır. Çocuğunu okula göndermeyen ebeveynlere üç kez tebliğ yapılacak, yine göndermezse maddi durumuna göre cezalandırılacak, yine göndermezse, çocuk zorla okula getirilecektir (Akandere ve Demirtaş, 2001: 140, 2007: 178).

Prusya, Almanya, Danimarka ve İsviçre'nin eğitimde ilk sırayı aldığı Avrupa'da ise, Osmanlı Devleti'nden çok daha önce, 1793'de Prusya ve Almanya'da çıkarılan kanun ile eğitim mecburi hale getirildiği gibi, Prusya'da çocuğunu mektebe göndermeyen veliden para cezası alınmakta, Almanya'da ise çocuğunu mektebe göndermeyen veliye hapis cezası dahi uygulanmaktaydı (Bağçe Gazetesi, sayı: 1, R.15 Teşrin-i evvel 1296/M.27 Ekim 1880: 5-6).

Yine Nizamnâmeğe göre iki sıbyan mektebinin bulunduğu yerlerde bu okullardan bir tanesi erkeklere, bir tanesi de kızlara ayrılacaktır. Eğer yoksa

karma olarak eğitim verilecektir. Hristiyan sıbyan mekteplerinde kendi din dersleri ve Osmanlı Tarihi dersi kendi dilleri ile okutulacaktır (Akandere ve Demirtaş, 2001: 140-141, 2007: 178).

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde sözü edilen ilköğretim zorunluluğu 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de de yer almış ve bu tarihten itibaren de Anayasalar'da korunmuştur. II. Meşrutiyet ile birlikte devlet, okul yapımlarına ve öğretim araç-gereçlerine katılmalar şekliyle mali yardımlarda bulunmaya başlayarak ülkedeki ilköğretimi kontrol altına almaya çalışmıştır. 1913'de Tedrisat-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkati (İlköğretim Geçici Yasası) çıkarılmış ve 1961 yılına kadar bu geçici yasanın birçok maddesi yürürlükte kalmıştır. Yasa, ilköğretimin zorunlu ve genel okullarda parasız olduğunu hükme bağlamıştır. Mevcut olan İbtidâîyelerin eğitim süresi 6 yıl olarak tespit edilmiştir (Demirtaş, 2007: 179-180).

4.5.2.KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN SIBYAN VE İBTİDÂİ MEKTEPLERİ

4.5.2.1.Karesi Sancağı Merkez Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri:

Daha çok maârif komisyonları ve rüşdiye mekteplerine dair kayıtlara ulaşabildiğimiz Karesi Sancağı Merkez Kazası sıbyan ve ibtidâî mektepleri ile ilgili olarak net bir sayı verilmese de, 1302'de erkek ve kızlara mahsus çok sayıda sıbyan ve ibtidâî mektebi olduğu belirtilmiştir (Karesi, numara: 3, R.19 Mart 1302/M.31 Mart 1886: 3). Bunun haricinde Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinde bu mekteplere dair ulaşabildiklerimiz şu şekildedir:

H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Karesi Sancağı Merkez Kazada; Hasan Çelebi Mektebi, Hanım-zâde Mektebi, Hacı Mehmed Mektebi ve Vâfir-zâde Mektebi'ne ait bilgilere ulaşılmıştır. Bu ibtidâî mekteplerinin öğrenci mevcudu, öğretmen ve diğer memur kadrosuna ait bilgiler ise şu şekildedir: Hasan Çelebi Mektebi Muallim-i Evveli Hacı Hafız Ahmed Efendi, Muallim-i Sâni Hacı Hafız Osman Efendi, bevâb'ı ise Mustafa Efendi'dir. Mektebin 94 öğrencisi bulunmaktadır. Hanımzâde

Mektebi Muallim-i Evveli Emin Efendi, Muallim-i Sâni Mehmed Hilmi Efendi, bevvâb'ı İsmail Efendi'dir. Bu mektebin de öğrenci mevcudu 94'tür. Hacı Mehmed Mektebi Muallimi Osman Efendi, öğrenci mevcudu 40, Vafir-zâde Mektebi Muallimi Tevfik Efendi, bevvâb'ı Ahmed Ağa, öğrenci mevcudu ise 30'dur (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 244,245). Balıkesir Kazasına bağlı Kepsut Nahiyesi'nde H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre 2 adet ibtidâî mektep kayıt edilmiş, mekteplerden ilkinde devam eden öğrenci sayısı 30, mekteplerden diğerine devam eden öğrenci sayısı ise 25 olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte mekteplerden birincisinin muallimi Mehmed Efendi, diğerinin muallimi ise Hafız İbrahim Efendi'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 245). H.1306/M.1888-1889 yılı (Defa 17) Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre ise Hafız İbrahim Efendi'nin muallim-i evveli olduğu ibtidâî mektebinin muallim-i sâni Mehmed Efendi, mektebin muavini ise Nuri Efendi olarak belirtilmiştir. Yine aynı kayıtlara göre öğrenci sayısı 72'dir (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 184).

H.1308/M.1890-1891 yılında Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin genelinde o zamana kadar inşa edilen sıbyan mekteplerinin sayısı 368, bu mekteplere devam eden kız ve erkek öğrencilerin sayısı ise 9556 olarak belirtilmiştir. Bu mekteplerin 122'si ise Karesi Sancağı'nda bulunmaktadır (DH. MKT., 1818/19, 1308).

H.1310/M.1892-1893 yılında ise Kepsut Nahiyesi'nde ibtidâî mektebinin muallim-i evveli Mehmed Hulusi Efendi, muallim-i sâni Kadir Efendi olarak değişmiştir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 261). H.1310/ M.1892-1893 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre Merkez Kazada 22 mektep bulunmaktadır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 422). Yine H.1310/M.1892-1893 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre Balya Nahiyesi'nde 77 mektebe 2537 öğrenci devam etmekte olup (HVS, H.1310/M.1892-1893:424), İvrindi Nahiyesi'nde 1 tanesi nahiyeye merkezi İvrindi'de olmak üzere 45 mektep (HVS, H.1310/M.1892-1893: 426), Giresun Nahiyesi'nde 15 mektep (HVS, H.1310/M.1892-1893: 428), Balat Nahiyesi'nde 33 mektep (HVS, H.1310/M.1892-1893: 433) Kepsut Nahiyesi'nde 1 tane ibtidâî, 4 tane sıbyan mektebi nahiyeye merkezi Kepsut'ta olmak üzere toplam 72 mektep vardır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 429). Yine aynı

yıl kayıtlarına göre, Fırt Nahiyesi'nde 30 mektep bulunmaktadır. Nahiye kasabalarından biri olan Susurluk Kasabası'nda H.1307 senesi başlarından H.1310 yılına kadar inşaatı sürmüştü olan mükemmel ve kargir olarak bir ibtidâî mektep inşa edilmiştir. Bununla birlikte Kışla ve Hamidiye muhacir mahallelerinde de yeni olarak birer sıbyan mektebi, Sultan Çayırı Köyü'nde 2 mektep, Ali Bey Köyü'nde 1 mektep, Söğüt Çayırı'nda ve Baba Köyü'nde kargir olarak birer mektep, Olmakdar'da 1 mektep inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra Ömerli ve İldız köylerinde ibtidâî mektebi bulunmaması dikkate alınarak buradaki Müslüman çocukların eğitimi için birer ibtidâî mektebi inşası girişimleri başlatılmıştır (HVS, H.1310/M.1892/1893: 431).

H.1311/M.1893-1894 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Balıkesir Kasabası'nda erkeklere mahsus 361 adet ibtidâî mektebi ve bu mekteplere devam eden 6658 erkek öğrenci mevcudundan söz edilmektedir. Bunun yanı sıra yine aynı kayıtlara göre Balıkesir Kasabası'nda hiç kız ibtidâî mektebi belirtilmemesine karşın, 5206 kız öğrenci olduğu ifade edilmiştir. Buradan eğitimin karma olarak verildiğini anlayabileceğimiz gibi, kız mekteplerinin kayıt edilmemiş olabileceğini de söyleyebiliriz. (HVS, H.1311/M.1893-1894: 310). Çünkü daha R. 1302 yılında Balıkesir'de kız ibtidâî mektebinin bulunduğunu ve mektebin muallimesi Hafize Sıddıka Hanım'ın görevinden istifa etmesi nedeniyle yeni usûl'de eğitim verebilecek donanıma sahip Havva Hanım'ın göreve atıldığı bilgisine ulaşmaktayız (Karesi, numara: 5, R.2 Nisan 1302/M.14 Nisan 1886: 1).

H.1312/M.1894-1895 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında ise köyleri ile birlikte Balıkesir Kasabası'nda 25 kız ibtidâî mektebi ve 399 erkek ibtidâî mektebi olduğu bilgisine ulaşılmıştır (HVS, H.1312/M.1894-1895: 363,364). H.1313/M.1895-1896 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Balıkesir Kasabası ibtidâî mekteplerinde bu kez kız-erkek ayrımına gidilmeyip, eski usûl ve yeni usûl başlığı altında sınıflandırılmışlardır. Buna göre 386 Usûl-i atîka, 8 Usûl-i cedîde ibtidâî mektebi olmak üzere toplam 394 adet ibtidâî mektebi vardır (HVS, H.1313/M.1895-1896: 132). H.1314/M.1896-1897 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Balıkesir Kazası'nda 405 Usûl-i atîka, 24 Usûl-i

cedîde ibtidâî mektebi vardır (HVS, H.1314/M.1896-1897: 418). H.1314/M.1896-1897 yılı Kepsut Nahiyesi Mekteb-i İbtidâî'de görev yapan öğretmenler; muallim-i evvel Abdülatif Efendi ve muallim-i sâî Hafız İbrahim Efendi'dir (HVS, H.1314/M.1896-1897: 356). Yine aynı kayıtlara göre Balya Nahiyesi'nin Afşar Köyü'nde bir bab mekteb-i ibtidâî kurulmuştur. Nahiye merkezi olan Maden Kasabası'nda da bir ibtidâî mektebinin kurulması kararlaştırılmıştır (HVS, H.1314/M.1896-1897: 292,298).

H.1315/M.1897-1898 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Balıkesir Kazası'nda bulunan ibtidâî mektepleri 405'i eski usûl ve 24'ü yeni usûl olmak üzere 429 adettir (HVS, H.1315/M.1897-1898: 307). Aynı kayıtlarda Kepsut Nahiyesi ibtidâî mektebinde görev yapan öğretmenlerin bir önceki yılda da olduğu gibi muallim-i evvel Abdülatif Efendi ve muallim-i sâî Hafız İbrahim Efendi olduğunu görmekteyiz (HVS, H.1315/M.1897-1898: 128).

H.1316/M.1898-1899 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında ise daha önceki yıllarda olduğu gibi bir ayrıntı verilmeyip, Balıkesir Kasabası ahalisinin çalışkan ve ilim tahsil etmeye istekli oluşundan söz edilerek birkaç ibtidâî mektebinin olduğuna değinilmiştir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 390). Bununla birlikte Balya ve Kepsut Nahiyelerinin ibtidâî mektep öğretmenleri hakkında bilgi verildiği gibi Balya Nahiyesi'nde bulunan kız ve erkeklere mahsus Rum mekteplerine de değinilmiştir. Buna göre Balya Nahiyesi ibtidâî mektebinde muallim Hacı Mehmed Efendi, Kepsut Nahiyesi ibtidâî mektebinde muallim-i evvel Abdülatif Efendi, Kıraat muallimi ise Hafız İbrahim Efendi'dir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 202,204).

H.1317/M.1899-1900 yılından H.1320/M.1902-1903 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarına kadar Balıkesir Kazası ibtidâî mekteplerine dair herhangi bir bilgi verilmemesine rağmen, yine Kepsut ve Balat Nahiyelerinin ibtidâî mekteplerinin öğretmenlerine ulaşabilmekteyiz. Buna göre Kepsut Nahiyesinde ibtidâî muallimi Abdülatif Efendi ve diğer ibtidâî muallimi Mehmed Efendi'dir. Balat Nahiyesi ibtidâî mektebi muallim-i evveli Yusuf Efendi, muallim-i sâîsi Hafız Bekir Efendi'dir. Ancak H.1320 yılı sâlnâmesinde Balat Nahiyesi ibtidâî mektebinde diğer muallim adıyla tekrar

Hafız Bekir Efendi'nin adı tekrarlanmıştır (HVS, H.1317/M.1899-1900: 274,276; H.1319/M.1901-1902: 274,276; H.1320/M.1902-1903: 274,275).

H.1318/M.1900-1901 yılından, H.1322/M.1904-1905 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarına kadar Balıkesir Kazası ibtidâî mekteplerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

H.1320/M.1902-1903 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Fırt Nahiyesi'nde Hamidiye İbtidâî Mektebi ve Susurluk İbtidâî Mekteplerinin varlığını görmekteyiz. Hamidiye İbtidâî Mektebi muallim-i evveli Ömer Hulusi Efendi, muallim-i sâni Ömer Lütfü Efendi'dir. Susurluk İbtidâî Mektebi muallimi ise Hasan Efendi'dir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 277). H.1321/M.1903-1904 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Fırt Nahiyesi İbtidâî muallimi Hasan Efendi, muallim-i sâni Hafız Ömer Efendi, muallim vekili Tahir Efendi'dir. Bu ibtidâî mektebinin Susurluk İbtidâî Mektebi olması muhtemeldir (HVS, H.1321/M.1903-1904: 291). H.1322/M.1904-1905 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında ise Kepsut Nahiyesi İbtidâî muallimi Abdüllatif Efendi, diğer İbtidâî muallimi Mehmed Efendi'dir. Yine aynı kayıtlara göre Balat Nahiyesi İbtidâî muallim-i evveli Yusuf Efendi, muallim-i sâni yine Hafız Bekir Efendi'dir. Fırt Nahiyesi Hamidiye İbtidâî Mektebi muallim-i evveli Ömer Hulusi Efendi, muallim-i sâni Ömer Lütfü Efendi, Susurluk İbtidâî muallimi ise Hasan Efendi'dir (HVS, H.1322/M.1904-1905: 271,272).

H.1324/M.1906-1907; H.1325/M.1907-1908 yılları Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Balıkesir Kazası dâhilindeki sıbyan ve ibtidâî mekteplerinin sayısı 273, bunlara devam eden öğrenci sayısı ise 10056'dır. Dolayısıyla bu iki yıl içerisinde mektep sayısında ve bu mekteplere devam eden öğrenci sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333). H.1324/M.1906-1907 yılı kayıtlarında Bigadiç Nahiyesine ait 3 ibtidâî mualliminin adını görmekteyiz. Bunlardan ilki Hafız Mehmed Efendi, diğeri Hafız Hasan Efendi, sonuncusu ise Hafız Emin Efendi'dir. Yine aynı yıl Kepsut Nahiyesi İbtidâî muallimi İsmail Efendi, diğer İbtidâî muallimi Mehmed Efendi ve diğeri adıyla Adil Efendi'dir. Fırt Nahiyesi

İbtidâî muallimi Hasan Efendi'dir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 500, 502, 503). H.1324/M.1906-1907 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Balıkesir halkı maârif- perver olarak tanımlanmış, bu nedenle merkez kazada, yirmiyi geçen medrese, birkaç kütüphane, bir mekteb-i idâdî, bir rüşdi ve birkaç ibtidâî bulunduğu ifade edilmiştir. Balat Nahiyesi'nde 6 sıbyan mektebi, Kepsut Nahiyesi'nde 34 mektep, Fırt Nahiyesi'nde 39 mektep, Giresun Nahiyesi'nde 30 mektep vardır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 507, 508).

H.1324/M.1906-1907 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Karesi Sancağı dâhilindeki sıbyan ve ibtidâî mekteplerinde okutulan derslerin dökümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592).

Çizelge 1. Karesi Sancağı'nda Bulunan Sıbyan ve İbtidâî Mekteplerinde Okutulan Dersler

Karesi Sancağı İbtidâî Mektepleri'nde Okutulan Dersler	
Alfabe	Hesap
Kur'ân-ı Kerim	Coğrafya
Tecvîd (Kur'ân-ı Kerim'i usûlüne bağlı kalarak okuma ilmi)	Tarih-i Osmânî
İlm-i Hâl (Din kaidelerini öğretmek üzere yazılmış kitap)	Ma'lûmât-ı Ziraie (Ziraatle ilgili bilgi)
Türkçe	Ahlâkiye'yi havi Kırâat

Kaynak: HVS, H.1324/M.1906-1907, s.592.

H.1325/M.1907-1908 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Bigadiç Nahiyesi İbtidâî muallimleri ise şöyledir: İbtidâî Mektebi muallimi ve bevvâbı Hafız Mehmed Efendi, Çavuş Mahallesi İbtidâî Mektebi muallimleri Hafız Emin Efendi ve Hafız Mustafa Efendiler, Orta Mahallesi İbtidâî Mektebi muallimi Hafız Ali Efendi'dir. Balat Nahiyesi Şube İbtidâî Mektebi muallimi İsmail Efendi, Mala Oğlu İbtidâî Mektebi muallimi Yusuf Efendi, Kepsut Nahiyesi İbtidâî Mektebi muallim-i evveli Mehmed Efendi,

muallim-i sâni Adil Efendi, Fırt Nahiyesi İbtidâi muallimi Hasan Efendi'dir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 556-559). H.1325/M.1907-1908 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre Susurluk Mektebi yeni usûle döndürülmüştür (HVS, H.1325/M.1907-1908: 335). Yine Balıkesir Kaza merkezinde kızlara mahsus olmak üzere on dört dershanesi ve diğer eklentileriyle bir mektep inşa edileceği ve bu mektebe padişahın adına nispetle isim verileceğini görmekteyiz (BOA., İ. MF., 14/1326/B-5, 1326).

4.5.2.2. Ayvalık Kazası Sıbyan ve İbtidâi Mektepleri: H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Ayvalık Kazası'nda kazanın gayri-müslim halkı tarafından yaptırılmış 6 adet ibtidâi mektebi ve 1 adet sıbyan mektebi olduğu bilgisine ulaşmaktayız (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 100).

Nahiyesi olmayan Ayvalık Kazası'nda H.1310/M.1892-1893 yılı kayıtlarında ise yine gayri-müslim halk tarafından yaptırılmış olan 2 adet ibtidâi mektebi ve 5 adet sıbyan mektebi bulunmaktadır. Ancak bunlar Müslüman okullar değildir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 441).

H.1316/M.1898-1899 yılına kadar Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinde Karesi Sancağı ibtidâi mekteplerinin sayıları kaza sınıflandırması yapılarak verilmesine rağmen halkı gayri-müslim olan Ayvalık Kazası bu sınıflandırmanın içinde gösterilmemiştir. Aynı zamanda H.1324/ M. 1906-1907 yılına kadar Ayvalık Kazası'nın yaklaşık 100 kişilik Müslüman halkı için yaptırılmış herhangi bir mektebe ulaşamamıştır. Ancak H.1324 yılı kayıtları ile birlikte sayısal olarak küçük bir grup oluşturan Türklerin Ayvalık Kazası'nda 1 adet ibtidâi mektebi ve bu mektebe devam eden 11 öğrencisinin bulunduğunu görmekteyiz. Aynı bilgiye H.1325/M.1907-1908 yılı sâlnâmesinde de rastlıyoruz (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333). Bununla birlikte H.1324 yılı kayıtlarında Ayvalık Kazasında 6 adet mektep olduğu belirtilmiştir. Ama bunların Rum mektebi olduğunu söyleyebiliriz (HVS, H.1324/M.1906-1907: 550).

4.5.2.3. Balya Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri: H.1317/M.1899-1900 yılına kadar Balıkesir Kazası'na bağlı bir nahiye olan Balya'nın sıbyan ve ibtidâî mekteplerine yönelik bilgileri Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinden ulaşabildiğimiz kadarı ile çok sınırlıdır. İlk bilgilerine henüz bir nahiye iken H.1310/ M. 1892-1893 yılında ulaşabilmekteyiz. Buna göre Balya Nahiyesi'nde 2537 öğrencinin devam ettiği 77 mektep vardır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 424).

H.1314/M.1896-1897 yılı kayıtlarında ise Balya Nahiyesi'nin merkezi olan Maden Kasabası'nda bir ibtidâî mektebinin inşası kararlaştırılmıştır (HVS, H.1314/M.1896-1897: 298). H.1316 yılında Balya Nahiyesinin ibtidâî mektep öğretmenleri hakkında ilk ve tek kez bilgi verildiği gibi Balya Nahiyesi'nde bulunan kız ve erkeklere mahsus Rum mekteplerine de değinilmiştir. Buna göre Balya Nahiyesi ibtidâî mektebi muallimi Hacı Mehmed Efendi'dir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 202,204).

H.1317/M.1899-1900 yılı itibariyle kaza statüsüne yükselen Balya Kazası'na ait ibtidâî mektep bilgilerine H.1324/M.1906-1907 yılına kadar ulaşamıyoruz. H.1324 sâlnâmesinde ise Balya Kazasında 88 adet mektep olduğuna dair kayıt bulunmaktadır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 570). Bununla birlikte H.1324/ M. 1906-1907; H.1325/M.1907-1908 yılları kayıtlarına göre Balya Kazası'nda 964 öğrencinin devam ettiği 18 adet sıbyan ve ibtidâî mektebi bulunmaktadır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333).

4.5.2.4. Bandırma Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri: Bandırma Kazası ibtidâî mektebine dair ulaşabildiğimiz ilk bilgi 1886 yılına aittir. Karesi Gazetesi ilan başlığı altında yayımlanan bir habere göre Bandırma'da yeni baştan inşa olunan bir ibtidâî mektebi olduğunu görmekteyiz. Okulda ders vermek üzere yeni usûlde eğitim verebilecek bir muallim arandığı, göreve talip olanların vilayet Maârif meclisine başvurmaları gerektiği duyurulmuştur (Karesi, numara: 2, R.12 Mart 1302/M.24 Mart 1886: 4). R.2 Nisan 1302/M.14 Nisan 1886 yılında ise bu ibtidâî mektebinin resmî olarak açılışının yapıldığı Bandırma Kaymakamlığı'ndan vilayete telgraf ile bildirilmiştir (Karesi, numara: 5,

R.2 Nisan 1302/M.14 Nisan 1886: 1). H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarında Bandırma Kazası ibtidâî mektebi muallim-i evveli Ahmed Hamdi Efendi, muallim-i sâni Mustafa Lütfü Efendi olup, mektebe devam eden öğrenci sayısı 127'dir. H.1306/ M.1888-1889 yılı defa 17 kayıtlarına göre de muallimler aynı olup, öğrenci sayısı 121 olarak gösterilmektedir. H.1320 yılına kadar Bandırma Kazasına bağlı olan Edincik Nahiyesi hakkındaki ilk bilgilere de H.1306 yılı sâlnâmesinde rastlıyoruz. Bu kayıtlara göre Edincik Nahiyesi ibtidâî muallimi Mehmed Hilmi Efendi, mektebe devam eden öğrenci sayısı ise 25'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889:245-246; H.1306b/M.1888-1889: 199,203).

H.1310/M.1892-1893 yılı sâlnâmesinde Bandırma Kazası ibtidâî mektebi Ahmed Efendi, muallim-i sâni Hafız Ahmed Efendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı yıl kayıtlarında Edincik Nahiyesi ibtidâî mektebi bilgilerine ulaşılamamaktadır. Ancak kaza merkezi olan Bandırma Kasabası'nda 17 sıbyan mektebi ve 1 ibtidâî mektep, Edincik Nahiyesi'nde de 8 sıbyan mektebi bulunmaktadır. Yine Bandırma Kazasına bağlı olan Manyas Nahiyesi'nde de 60 mektep bulunmaktadır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 266,434,437-438). H.1311/M.1893-1894 yılındada mektep kadrosunun değişmediğini fakat mektep bevvâbı olarak ismi açıklanmayan bir kişinin katıldığını görmekteyiz. Aynı yıl Bandırma Kazası'nda 1136 kız öğrenci ve 1 adet kızlara mahsus ibtidâî mektebi, 1608 erkek öğrencinin devam ettiği 94 ibtidâî mektebi mevcuttur (HVS, H.1311/M.1893-1894: 292,309).

H.1312, H.1313 ve H.1314 yıllarında da mektep kadrosu aynı kalmıştır. (HVS, H.1312/M.1894-1895: 214; H.1313/M.1895-1896: 276; H.1314/M.1896-1897: 389). H.1312'de kazada 1 adet kızlara mahsus ibtidâî mektebi, 97 adet erkeklere mahsus ibtidâî mektebi bulunmaktadır. H.1313'de Bandırma Kazasında 75'i eski usûl, 2'si yeni usûl'de olmak üzere toplam 77 adet ibtidâî mektebi bulunmaktadır (HVS, H.1312/M.1894-1895:364; H.1313/M.1895-1896: 132). H.1314'de Bandırma Kazasında 1 adet yeni usûl'de, 112 adet eski usûl'de eğitim veren ibtidâî mektebi vardır. Aynı kayıtlarda burada bir adet bab-ı ibtidâî mektebinin inşasına başlandığını da görmekteyiz (HVS, H.1314/M.1896-1897: 292,418).

H.1315/M.1897-1898 yılında ibtidâî mektebi muallim-i evveli ve sâîsi Ahmed Efendi'dir. Bevvâb ise Mustafa Efendi'dir. Aynı yıl kaza dâhilinde 112'si eski usûl, 1'i yeni usûl'de olmak üzere 113 adet ibtidâî mektebi bulunmaktadır (HVS, H.1315/M.1897-1898: 161,307).

H.1316/M.1898-1899 yılı kayıtlarında Bandırma Kazası'nda 2 farklı ibtidâî mektebinin bilgileri geçmektedir. 1. ibtidâî mektebi muallim-i evveli ve sâîsi Ahmed Efendi, bevvâbı Mustafa Ağa; 2. ibtidâî mektebi muallim-i evveli Hafız Ali Rıza Efendi, muallim-i sâîsi Hafız Seyyid Efendi, bevvâbı Salim Ağa'dır (HVS, H.1316/M.1898-1899: 230). H.1317 yılından H.1321 yılına kadar mektebin muallim-i evveli ve sâîsi yine Ahmed Efendi, sâîsi ise Zekeriya Efendi'dir. Yine Bandırma Kazası ibtidâî mekteplerinden biri olan Haydar Çavuş İbtidâî Mektebi muallim-i evveli Mehmed Hamdi Efendi, muallim-i sâîsi Hafız Said Efendi'dir. H.1317 ve H.1318 yıllarında Edincik Nahiyesi İbtidâî mektebi muallim-i evveli Hacı Mehmed Efendi, muallim-i sâîsi ise Ahmed Efendi'dir (HVS, H.1317/M.1899-1900: 323,326; H.1318/M.1900-1901: 313,316; H.1319/M.1901-1902: 323; H.1320/M.1902-1903: 319; H.1321/M.1903-1904: 325). Fakat H.1319 yılı sâlnâmesinde Edincik Nahiyesi ibtidâî mektebine ait herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. H.1320 yılından itibaren adı geçen nahiyeye Erdek Kazasına bağlandığından, bu tarihten itibaren söz konusu nahiyeye ile ilgili bilgilere "Erdek Kazası sıbyan ve ibtidâî mektepleri" başlığı altında yer verilmiştir.

H.1322/M.1904-1905 yılı sâlnâmesine göre Bandırma Kazası ibtidâî mektebi muallimi evveli ve sâîsi yine Ahmed Efendi olmasına rağmen, muallim-i sâîsi hakkında bir bilgi verilmemiştir. Haydar Çavuş İbtidâî Mektebi muallim-i evveli de değışerek Hafız Ali Efendi göreve getirilmiştir. Muallim-i sâîsi ise yine Hafız Said Efendi'dir (HVS, H.1322/M.1904-1905: 300).

H.1324/M.1906-1907 ve H.1325/M.1907-1908 yılı kayıtlarında Bandırma Kazası ibtidâî mektebinin adının, Hamidiye İbtidâî Mektebi olduğunu anlıyoruz. Çünkü Hamidiye İbtidâî Mektebi'nde görev yapan muallim-i evvel ve sâîsi Ahmed Efendi, muallim-i sâîsi Zekeriya Efendi'dir. Haydar Çavuş İbtidâî Mektebi muallim-i evveli Hafız Ali Rıza Efendi, muallim-i

sânîsi Hafız Said Efendi'dir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 511; H.1325/M.1907-1908: 563).

H.1324/M.1906-1907 ve H.1325/M.1908 yıllarında Bandırma Kazası'nda 82 sıbyan ve ibtidâî mektebi ve bunlara devam eden 4795 adet öğrenci vardır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333).

4.5.2.5. Bigadiç Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri: R.1302 yılı Karesi Gazetesi'nde yayımlanan bir habere göre Bigadiç Kasabası'nda bir ibtidâî mektebinin bulunduğunu ve hatta bu mektebin düzensizliği ile beraber derslerin yolsuzluğundan ve öğrencilerinin sokaklardaki münasebetsiz hareketlerinden bahseden bir şikâyet mektubu alındığını ve durumun mahalli memurların dikkatine sunulduğu belirtilmiştir (Karesi, numara: 4, R.26 Mart 1302/M.7 Nisan 1886: 1). H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Bigadiç Kazası'na ait 3 farklı ibtidâî mektebi belirtilmiştir. Bunlardan birincisinin muallimi Hafız Hasan Efendi ve bu mektebin öğrenci sayısı 87'dir. Mekteplerden diğerinin muallimi Hafız Mustafa Efendi, öğrenci sayısı 90, sonuncu mektebin muallimi Bursalı Hacı Hafız Efendi ve öğrenci sayısı 38'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 248).

H.1310/M.1892-1893 yılı sâlnâmesine göre kaza merkezi olan Bigadiç Kasabası'nda tamiri yapılan Yukarı nam ibtidâî mektebinden söz edilmektedir (HVS, H.1310/M.1893-1894: 447).

H.1311/M.1893-1894 yılı kayıtlarında Bigadiç Kazası'nda 1 adet kızlara mahsus ibtidâî mektebi ve 620 kız öğrenci, 51 adet erkeklere mahsus ibtidâî mektebi ve bu mekteplere devam eden 1110 erkek öğrenci bulunmaktadır. H.1312/M.1894-1895 yılındaise kızlara mahsus ibtidâî mektebi sayısı 2'ye, erkeklere mahsus ibtidâî mektebi sayısı ise 65'e yükselmiştir (HVS, H.1311/M.1893-1894: 309; H.1312/M.1894-1895: 364).

H.1313/M.1895-1896 yılında 3'ü yeni usûl, 52'si eski usûl'de olmak üzere toplam 55 adet ibtidâî mektebi bulunmaktadır. H.1314/M.1896-1897 ve

H.1315/M.1897-1898 yıllarında ise 1'i yeni usûl, 43'ü eski usûl'de olmak üzere 44 adet ibtidâî mektep vardır (HVS, H.1313/M.1895-1896: 132; H.1314/M.1896-1897: 418; H.1315/M.1897-1898: 307).

H.1306/M.1888-1889 yılından H.1324/M.1906-1907 yılı kayıtlarına kadar Bigadiç Nahiyesi ibtidâî mekteplerinin kadrolarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. H.1324 tarihi itibarıyla de Bigadiç Kazası, nahiyeye sıfatıyla Balıkesir Kazasına bağlandığından Bigadiç ile ilgili bilgiler bu tarihten itibaren "Balıkesir Kazası Sıbyan Mektepleri ve İbtidâîler" başlığı altında verilmiştir.

4.5.2.6. Edremit Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri:

H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Edremit Kazası'nda çok sayıda ibtidâî mektebinin adı geçmektedir. Buna göre; Edremit Zeytinlik içi İbtidâî Mektebi muallimi Mustafa Şükrü Efendi; Edremit Hükümet Konağı İbtidâî Mektebi muallim-i evveli Hacı Yusuf Efendi, muallim-i sâni Ahmed Efendi; Edremit Tuzcu Murat Mahallesi İbtidâî Mektebi muallimi Mustafa Efendi; Havran-ı Kebir İbtidâî Mektebi muallim-i evveli Hafız Mehmed Hulusi Efendi, muallim-i sâni Hafız Osman Efendi; Edremit Zeytinli Karyesi İbtidâî Mektebi muallimi Mehmed Efendi; Edremit Zeytinli Karyesi diğer İbtidâî Mektebi muallimi Mehmed Efendi'dir. Edremit Zeytinlik içi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 57; Edremit Hükümet Konağı İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 58; Edremit Tuzcu Murat Mahallesindeki İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 44; Havran-ı Kebir İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 70; Edremit Zeytinli Karyesi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 31; Edremit Zeytinli Karyesi diğer İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 24 olarak verilmiştir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 247).

H.1306/M.1888-1889 yılı (defa 17) kayıtlarına göre İbtidâî muallim-i evveli Hacı Yusuf Efendi, muallim-i sâni Hafız Ahmed Efendi'dir. Bu mektebe devam eden öğrenci sayısı 61 olmakla birlikte, diğer üç bab ibtidâî mekteplerine devam edenler ise 127 öğrencidir (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 207).

H.1310/M.1892-1893 sâlnâmesine göre kaza merkezi olan Edremit Kasabası'nda 50 mektep bulunmaktadır. Kaza nahiyelerinden olan Emrud Abad Nahiyesi'nde 25 mektep, Avonya Nahiyesi'nde ise 50 mektep bulunmaktadır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 462,464-465).

H.1311/M.1893-1894 yılı kayıtlarına göre Edremit Kazasında 2 adet kızlara mahsus ibtidâî mektebi ve 150 kız öğrenci; 8 adet erkeklere mahsus ibtidâî mektebi ve bunlara devam eden 1025 erkek öğrenci bulunmaktadır. H.1312/M.1896 yılındaise 2 adet kızlara mahsus, 47 adet erkeklere mahsus ibtidâî mektebi vardır (HVS, H.1311/M.1893-1894: 310; H.1312/M.1894-1895: 364). H.1313/M.1895-1896 yılında 2'si yeni usûl, 119'u eski usûl'de olmak üzere toplam 121 adet ibtidâî mektebi bulunmaktadır. H.1314/M.1896-1897 ve H.1315/M.1897-1898 yıllarında 18'i yeni usûl, 102'si eski usûl'de olmak üzere 120 ibtidâî mektebi vardır. Buradan yeni usûl'de eğitim veren mekteplerin sayısında artış olduğunu söyleyebiliriz (HVS, H.1313/M.1895-1896: 132; H.1314/M.1896-1897: 418; H.1315/M.1897-1898: 307).

H.1306 yılından H.1317 yılına kadar Edremit Kazası ibtidâî mekteplerinin öğretmen kadrolarına ulaşmamaktayız. H.1317/M.1899-1900 yılı kayıtlarına göre ibtidâî mektebi muallim-i evveli Osman Efendi, muallim-i sâîsi Ahmed Efendi'dir (HVS, H.1317/M.1899-1900: 293-294). H.1318/M.1900-1901 yılından H.1325/M.1907-1908 yılına kadar Edremit Kazası ibtidâî mektebi muallim-i evveli ve muallim-i sâîsi aynı olup, H.1318 yılında bevâblık görevine Ahmed Efendi getirilmiştir (HVS, H.1318/M.1900-1901: 277; H.1319/M.1901-1902: 294; H.1320/M.1902-1903: 345; H.1321/M.1903-1904: 347; H.1322/M.1904-1905: 319; H.1324/M.1906-1907: 537; H.1325/M.1907-1908: 579).

H.1324/M.1906-1907; H.1325/M.1907-1908 yıllarında Edremit Kazası'nda bulunan sıbyan ve ibtidâî mekteplerinin sayısı 44, bunlara devam eden öğrenci sayısı ise 1964'tür (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333).

4.5.2.7. Erdek Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri: H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre öğrenci sayısı 60 olan Erdek Kazası İbtidâî Mektebi'nin muallimi Mehmed Efendi, diğer muallimi ise Abdullah Efendi'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 246). H.1310/M.1892-1893 yılı sâlnâmesine göre kaza merkezi olan Erdek kasabası'nda 1 adet ibtidâî mektebi vardır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 453). H.1311/ M.1893-1894 yılı kayıtlarında Erdek Kazasında 9 tane erkeklere mahsus ibtidâî mektebi ve bu mekteplere devam eden 129 erkek öğrenci vardır. Bunun yanı sıra kızlara mahsus ibtidâî mektebi olmamasına rağmen, 79 kız öğrenci mevcuttur (HVS, H.1311/M.1893-1894: 309).

H.1312/M.1894-1895 yılı kayıtlarında ise öğrenci sayılarına ulaşamadığımız Erdek Kazası İbtidâî mekteplerinin sayısı ise 25 adet erkeklere mahsus ibtidâî mektebi olup, sayının bir önceki yıla göre neredeyse 3 kat arttığını söyleyebiliriz (HVS, H.1312/1894-1895: 363). H.1313/M.1895-1896 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre ibtidâî mekteplerinin 9'unun eski usûl, 2'sinin yeni usûl'de eğitim verdiğini görmekteyiz. Yine aynı yıl kayıtlarında İbtidâî muallimi Hafız Abdullah Efendi, bevâb İsmail Ağa'dır. H.1314/M.1896-1897 yılında ibtidâî mektebinin kadrosunda herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Ancak bu yıl eski usûl ve yeni usûlde eğitim veren mekteplerin sayısında büyük bir değişiklik gözlenmektedir. Kayıtlara göre eski usûl'de 18, yeni usûl'de eğitim veren 15 adet mektep mevcuttur (HVS, H.1313/M.1895-1896: 132,281; H.1314/M.1896-1897: 396,418).

H.1315/M.1897-1898 yılı kayıtlarında İbtidâî Mektebi muallim-i evveli Hafız Asım Efendi, muallim-i sânsi Hasan Efendi'dir. Yine aynı yıl Erdek Kazasında bulunan toplam 33 ibtidâî mektebinin 18'i eski usûl, 15'i de yeni usûl'de eğitim vermektedir (HVS, H.1315/M.1897-1898: 171,307). H.1316/M.1898-1899 yılında ibtidâî mektebi muallimi Hazım Efendi olarak görülmektedir. H.1317/M.1899-1900 yılında ise muallim yine Hafız Abdullah Efendi'dir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 236; H.1317/M.1899-1900: 331). H.1318/M.1900- 1901 yılında ise muallim Hüseyin Hazım Efendi, H.1319 yılından H.1321 yılına kadar mektebin muallimi Hafız Abdullah Efendi'dir (HVS, H.1318/M.1900-1901: 322; H.1319/M.1901-1902: 331; H.1320/M.1902-1903: 302; H.1321/M.1903-1904: 315).

H.1322/M.1904-1905 yılı kayıtlarında Erdek Kazasına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

H.1320 yılına kadar Bandırma Kazasına bağlı olan Edincik Nahiyesi'nin bu tarihle birlikte Erdek Kazasına bağlandığını görmekteyiz. H.1320/M.1902-1903, H.1321/M.1903-1904 ve H.1322/M.1904-1905 yılı kayıtlarında Edincik Nahiyesi ibtidâf mektebi muallim-i evveli Hacı Mehmed Efendi, muallim-i sânişi Hafız Mehmed Efendi ve muallim-i sâlisi Ahmed Efendi'dir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 309; H.1321/M.1903-1904: 317; H.1322/M.1904-1905: 295).

H.1324/M.1906-1907 yılı sâlnâmesinde Erdek Kazası ibtidâf muallimleri; Abdullah ve Hafız Ahmed Efendilerdir. Bununla birlikte bu ibtidâfden başka muallimi Hafız İbrahim Efendi olan Çerkes Mahallesi İbtidâf Mektebini de görmekteyiz. Aynı yıl Edincik Nahiyesi ibtidâf mektebi muallim-i evveli olarak Hafız Mehmed Efendi ve muallim-i sânişi Ahmed Efendi'nin isimlerini gördüğümüzden, bu kişilerin daha önceki yıllara göre bir üst kademeye geçtiklerini, muallim-i sâlislik görevine Hüseyin Efendi'nin getirildiğini görmekteyiz (HVS, H.1324/M.1906-1907: 525,528).

H.1325/M.1907-1908 yılı sâlnâmesinde Erdek Kazası ibtidâf mektebi muallim-i evveli Hafız Abdullah Efendi, muallim-i sânişi Ahmed Efendi, Çerkes Mahallesi İbtidâf Mektebinin muallimi ise Hafız İbrahim Efendi'dir. Edincik Nahiyesi ibtidâf mektebi muallim-i evveli Hafız Mehmed Efendi, muallim-i sânişi Ahmed Efendi, muallim-i sâlisi de Hafız Mustafa Efendi'dir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 572,574).

H.1324/M.1906-1907; H.1325/M.1907-1908 yıllarında Erdek Kazasındaki mektep sayısı 33, bunlara devam eden öğrenci sayısı ise 1460'dır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333).

4.5.2.8. Gönen Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri: Gönen Kazası ibtidâî mekteplerine dair ilk bilgilere H.1310/M.1892-1893 Yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde ulaşılmaktadır. Ancak ayrıntılı bilgilerin yer almadığı Gönen Kazası bölümünde, bir sene içerisinde var olan mekteplere ilaveten padişah tarafından yeni baştan olmak üzere 4 adet sıbyan mektebi inşa ettirildiği bilgisine yer verilmiştir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 459).

H.1311/M.1893-1894 yılı sâlnâmesine göre Gönen Kazası'nda kızlara mahsus ibtidâî mektep olmamasına rağmen 909 kız öğrenci bulunmaktadır. Bununla birlikte 84 adet erkeklere mahsus ibtidâî mektep ve bunlara devam eden 1025 erkek öğrenci bulunmaktadır. H.1312/M.1894-1895 yılı kayıtlarında ise erkeklere mahsus ibtidâî mekteplerin sayısı 79 olarak belirtilmiştir (HVS, H.1311/M.1893-1894: 309; H.1312/M.1894-1895: 363).

H.1313/M.1895-1896 yılında ise mektepler eski usûl ve yeni usûl'de eğitim verenler olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre Gönen Kazasında 9'u yeni usûl, 65'i yeni usûl'de olmak üzere toplam 74 adet ibtidâî mektebi vardır. H.1314/M.1896-1897 yılında 6'sı yeni usûl, 77'si eski usûl'de olmak üzere 83 adet ibtidâî mektebi vardır. Buradan yeni usûl'de eğitim veren mektep sayısında âzalma, buna karşılık eski usûl'de eğitim veren mekteplerin sayısında ise bir artış olduğunu söyleyebiliriz. H.1315/M.1897-1898 yılında da son rakamların değişmediğini gözlemekteyiz (HVS, H.1313/M.1895-1896: 132; H.1314/M.1896-1897: 419; H.1315/M.1897-1898: 308).

Gönen Kazası ibtidâî mekteplerine ait ilk bilgilere H.1317/M.1899-1900 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde ulaşmaktayız. Kayıtlarda 2 adet ibtidâî mektebinin öğretmen kadrosu verilmiştir. Mekteplerden birincisi Malkoç Mahallesi ibtidâî mektebi'dir. Mektebin muallim-i evveli Hacı Mustafa Efendi, muallimi sânîsi Ömer Lütfü Efendi'dir. Mekteplerden diğeri olan Plevne Mahallesi ibtidâî mektebinin muallim-i evveli ise Hacı İbrahim Efendi, muallimi sânîsi Hafız İbrahim Efendi'dir. H.1317/ M.1900 yılından H.1324/M.1906-1907 yılına kadar eğitim kadrosunun değişmediğini görmekteyiz (HVS, H.1317/M.1899-1900: 316; H.1318/M.1900-1901: 306; H.1319/M.1901-1902: 316; H.1320/M.1902-1903: 327-328; H.1321/M.1903-1904: 334; H.1322/M.1904-1905: 310; H.1324/M.1906-1907: 573).

H.1324/M.1906-1907; H.1325/M.1907-1908 yılları kayıtlarında Gönen Kazası'nda 53 adet sıbyan ve ibtidâî mektebi ve bunlara devam eden 3021 öğrenci bulunmaktadır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333).

H.1325/M.1907-1908 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Malkoç Mahallesi ve Plevne Mahallesi ibtidâî mekteplerinin öğretmen kadrosu değişmediği gibi, bu mekteplere ek olarak başka ibtidâî mekteplerinin de öğretmen kadrosu verilmiştir. Buna göre birinci ibtidâî mektebinin muallim-i evveli Hacı İbrahim Efendi, ikinci ibtidâî mektebinin muallim-i evveli Hafız İbrahim Efendi ve sonuncu ibtidâî mektebinin muallim-i evveli Hafız Ali Efendi, muallim-i sâni Ömer Efendi'dir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 601).

4.5.2.9. Kemer Edremit / Burhaniye Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri: Kemer Edremit Kazası'na ait ilk ibtidâî bilgilerine 1886 tarihinde ulaşmaktayız. Buna göre; R.1302 yılında Kemer Kasabası'nda bulunan ibtidâî mektebinin giderlerini karşılamak üzere kaymakam Nuri Bey ile aşar memuru Ahmet Remzi Efendi'nin teşvik ve düzenlemesi ile bir tiyatro düzenlenmiştir. Müslüman ve Gayr-ı Müslim eşraf ve ahalinin katıldığı tiyatrodan elde edilen para ise mektep idaresine teslim edilmiştir (Karesi, numara: 5, R.2 Nisan 1302/M.14 Nisan 1886: 1). H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Kemer Edremit Kazası'nda 39 adet mektep olduğu belirtilmiştir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 101). Aynı yıl kayıtlarında Kemer Edremit Kazasına bağlı köylerde bulunan ibtidâî mekteplerin bilgisine de ulaşmaktayız. Buna göre; Kemer ibtidâî mektebi muallim-i evveli Hüseyin Efendi, muallim-i sâni Hafız Halil İbrahim Efendi, bevâb Mehmed Efendi'dir. Kemer Şar Karyesi ibtidâî mektebi muallimi Hafız İbrahim Efendi, Kemer Taylı Eli Karyesi ibtidâî mektebi muallimi Süleyman Efendi, Kemer Karaağaç Karyesi ibtidâî mektebi muallimi Abdülkadir Efendi, Kemer Karga Karyesi ibtidâî mektebi muallimi Zeyn-el Abidin Efendi, Kemer Pelid Karyesi ibtidâî mektebi muallimi Hafız Nasuh Efendi, Kemer Dere-i Kebir Karyesi ibtidâî mektebi muallimi Mehmed Efendi, Kemer Dere-i Sagir Karyesi ibtidâî mektebi muallimi Mustafa Efendi'dir. Kemer İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci

adedi: 59; Kemer Şar Karyesi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 32; Kemer Taylı Eli Karyesi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 12; Kemer Karaağaç Karyesi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 41; Kemer Karga Karyesi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 16; Kemer Pelid Karyesi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 30; Kemer Dere-i Kebir Karyesi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 22 ve Kemer Dere-i Sagir Karyesi İbtidâî Mektebi mevcut öğrenci adedi: 16'dır (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 248).

H.1306/M.1888-1889 (defa 17) yılı kayıtlarında ise Kemer ibtidâî mektebi muallim-i evveli Hasan Efendi, muallim-i sânişi Hafız Halil İbrahim Efendi'dir. Mektebe devam eden öğrenci sayısı ise 64'tür (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 189). H.1310/M.1892-1893 yılı sâlnâmesine göre Kemer ibtidâî mektebi muallim-i evveli Hüseyin Efendi, muallim-i sânişi İbrahim Efendi'dir. Merkez kaza olan Kemer Edremit Kasabası'nda 1 adet ibtidâî mektebi bulunmaktadır. Ayrıca Şar, Taylı Eli, Pelid, Karaağaç, Karga, Ağacık, Bahadanlı, Kazıklı, Dere-i Kebir, Dere-i Sagir, köylerinde birer ve yalnızca Dere-i Kebir ve Karaağaç köylerinde ikişer mekteb-i ibtidâî ve Kuyu Alanı ve Tahtacı köyleriyle birlikte diğer köylerinde de birer mekteb-i sıbyan olup, Tahtacı Karyesinde de bir mektep, Kuyu Alanı Karyesinde bir mektep inşa ettirilmiştir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 276, 442, 444).

H.1311/M.1893-1894 yılı kayıtlarında Kemer Edremit Kazası'nda kızlara mahsus ibtidâî mektebi olmamasına rağmen 525 kız öğrenci bulunmaktadır. Kazada 51 adet erkeklere mahsus ibtidâî mektebi ve bu mekteplere devam eden 771 erkek öğrenci bulunmaktadır (HVS, H.1311/M.1893-1894: 309).

H.1312/M.1894-1895 yılında ise yine kız mektebi olmadığı gibi, erkek ibtidâî mektebi sayısı 57'ye yükselmiştir (HVS, H.1312/M.1894-1895: 363).

H.1313/M.1895-1896 yılı ile birlikte Kemer Edremit Kazası, Burhaniye adını almıştır. Aynı yıl Burhaniye Kazası'nda 11'i yeni usûl, 31'i eski usûl'de olmak üzere toplam 42 adet ibtidâî mektebi bulunmaktadır (HVS, H.1313/M.1895-1896: 132).

H.1314/M.1896-1897 yılında Burhaniye Kazası ibtidâî mektebi muallim-i evveli Hüseyin Efendi, muallim-i sâîsi Hafız Halil İbrahim Efendi, bevâb Mehmed Efendi'dir. Dolayısıyla H.1306 tarihinden itibaren bu kişilerin mektepte görevli olduğunu anlıyoruz. Yine aynı kayıtlarda 10'u yeni usûl, 26'sı eski usûl'de olmak üzere 36 adet ibtidâî mektebi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Karga Köyü'nde bulunan ancak zaman aşımı ile harap olan cami-i şerif ve bitişiğindeki 2 misafir odasının üstünde yer alan 2 adet sıbyan mektebinin inşaatının başladığı belirtilmiştir (HVS, H.1314/M.1896-1897: 296,376,418).

H.1315/M.1897-1898 yılında Burhaniye Kasabası'nda 10'u yeni usûl, 26'sı eski usûl'de olmak üzere 36 adet ibtidâî mektebi kaydedilmiştir (HVS, H.1315/M.1897-1898: 307).

H.1316/M.1898-1899 yılından H.1324/M.1906-1907 yılına kadar kayıtlarda Burhaniye Kazası ibtidâî mektebi muallim-i evveli Hüseyin Efendi, muallim-i sâîsi Hafız İbrahim Efendi, bevâb Mehmed Efendi'dir. Yani mektep kadrosu hâlâ değişmemiştir. Ancak H.1324 yılı sâlnâmesinde mektebin adı artık Hamidiye İbtidâî Mektebi olarak kaydedilmiştir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 214; H.1317/M.1899-1900: 287; H.1318/M.1900-1901: 285; H.1319/M.1901-1902: 287; H.1320/M.1902-1903: 287; H.1321/M.1903-1904: 302; H.1322/M.1904-1905: 280; H.1324/M.1906-1907: 555). Bu mektep rüşdiye ve ibtidâî kısımları olan bir mekteptir. Aynı zamanda Burhaniye Kazası'nda biri kızlara, diğeri erkeklere mahsus 2 adet sıbyan mektebi, Burhaniye Kazasına bağlı Emrud-abad Nahiye merkezinde ise 1 adet mektep bulunmaktadır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 560-561).

H.1324/M.1906-1907; H.1325/M.1907-1908 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinde Burhaniye Kazası'nda 48 adet sıbyan ve ibtidâî mektebi ile bunlara devam eden 1523 öğrenci bulunmaktadır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333).

H.1325/M.1907-1908 yılı kayıtlarında ilk kez ibtidâî mektebinin yanında kızlara mahsus ibtidâî mektebinin bilgileri de verilmiştir. Buna göre; ibtidâî mektebinin kadrosu değişmiş, muallim-i evvelik görevine Serac-el-din

Efendi, muallim-i sânilik görevine ise Mehmed Efendi getirilmiştir. İnas Mektebi (Kızlara Mahsus) muallim-i ûlâsı Fatma İfâkat Hanım, muallim-i sâniisi ise Aliye Hanım'dır (HVS, H.1325/M.1907-1908: 592).

4.5.2.10. Sındırgı Kazası Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri:

H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Sındırgı Kazası'nda kız ve erkeklere mahsus olmak üzere 2 ayrı ibtidâî mektebi bulunmaktadır. Karesi Sancağı kız ibtidâî mektebine ait incelediğimiz dönem içerisindeki en eski kayıt budur. 45 kız öğrencinin devam ettiği kız ibtidâî mektebinin muallimi Hafız Havva Hanım, 43 erkek öğrencinin devam ettiği erkek ibtidâî mektebinin muallimi ise Osman Efendi'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 248).

H.1310/M.1892-1893 yılı kayıtlarında Sındırgı Kazası'nda 70 mektep olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte kaza merkezi olan Sındırgı Kasabası'nda 2 adet sıbyan mektebi bulunmaktadır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 450).

H.1311/M.1893-1894 yılında ise daha önceki kayıtların aksine hiç kız ibtidâî mektebi olmamasına rağmen, kazada 1093 kız öğrenci bulunmaktadır. Bu da bize eğitimin karma olarak verildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra 1371 erkek öğrencinin devam ettiği 68 adet erkek ibtidâî mektebi bulunmaktadır. H.1312/M.1894-1895 yılında ise 73 erkek ibtidâî mektebine karşılık yine hiç kız ibtidâîsi bulunmamaktadır (HVS, H.1311/M.1893-1894:310; H.1312/M.1894-1895: 364).

H.1313/M.1895-1896 yılı kayıtlarına göre Sındırgı Kazası'nda 7'si yeni usûl, 65'i eski usûl'de olmak üzere toplam 72 adet ibtidâî mektebi vardır (HVS, H.1313/M.1895-1896:133). H.1314/M.1896-1897 ve H.1315/M.1897-1898 yıllarında ise 1'i yeni usûl, 50'si eski usûl'de olmak üzere 51 adet ibtidâî mektebi bulunmaktadır (HVS, H.1314/M.1896-1897: 418; H.1315/M.1897-1898: 307).

H.1324/M.1906-1907 yılına kadar kaza ibtidâî mekteplerinin kadrolarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. H.1324 ve H.1325 yılları

kayıtlarına göre ibtidâî mektebi muallim-i evveli Hafız Mustafa Efendi, muallim-i sânisî Mustafa Efendi'dir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 581; H.1325/M.1907-1908: 607).

H.1324/M.1906-1907; H.1325/M.1907-1908 yılları kayıtlarına göre Sındırgı Kazası'nda 43 adet sıbyan ve ibtidâî mektebi ile bunlara devam eden 1682 öğrenci bulunmaktadır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333).

Aynı zamanda II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümüne denk gelen H.1321 tarihinde Balıkesir'de esnaf çıraklarının tahsil göreceği bir mektebin resmi açılışının yapıldığını da, Karesi Mutasarrıflığı'nın çekmiş olduğu telgraftan öğrenmekteyiz (BOA., DH. MKT., 759/64, 1321).

Çizelge 2. H.1311/ M. 1893-94 Yılı Karesi Sancağı'nda Bulunan İbtidâî Mektepleri ve Öğrenci Sayıları

Karesi Sancağı'nda Bulunan Mekâtib-i İbtidâîye				
Mekâtib-i İbtidâîye Adı	Kız Mekteb Adedi	Kız Öğrenci Adedi	Erkek Mekteb Adedi	Erkek Öğrenci Adedi
Balıkesir Kasabası	0	5206	361	6658
Erdek Kasabası	0	79	9	129
Gönen Kasabası	0	909	84	1025
Kemer Edremit Kasabası	0	525	51	771
Bigadiç Kasabası	1	620	51	1110
Bandırma Kasabası	1	1136	94	1608
Edremit Kasabası	2	150	8	1025
Sındırgı Kasabası	0	1093	68	1371
Toplam	4	9718	726	13697

Kaynak: HVS, H.1311/M.1893-1894, s. 309-310.

Çizelge 3. H.1312/ M.1894-95 Yılı Karesi Sancağı'nda Bulunan İbtidâî Mektepleri ve Sayıları

Mekâtib-i İbtidâîye Adı	Mekteplerin Adedi	
	Kız	Erkek
Balıkesir Kasabası	25	399
Erdek Kasabası	0	25
Gönen Kasabası	0	79
Kemer Edremit Kasabası	0	57
Bigadiç Kasabası	2	65
Bandırma Kasabası	1	97
Edremit Kasabası	2	47
Sındırgı Kasabası	0	73
Toplam	30	842

Kaynak: HVS, H.1312/M.1894-1895, s. 363-364.

Çizelge 4. H.1313/ M.1895-96 Yılından H.1315/M.1897-98 Yılına Kadar Karesi Sancağı'nda Bulunan İbtidâî Mektepleri

Mekâtib-i İbtidâîye Adı	Mekteplerin Adedi					
	Usûl-ü Atîka			Usûl-ü Cedîde		
	H.1313	H.1314	H.1315	H.1313	H.1314	H.1315
Balıkesir Kasabası	386	405	405	8	24	24
Erdek Kasabası	9	18	18	2	15	15
Kemer Edremit (Burhaniye) Kasabası	31	26	26	11	10	10
Bigadiç Kasabası	52	43	43	3	1	1
Bandırma Kasabası	75	112	112	2	1	1
Edremit Kasabası	119	102	102	2	18	18
Sındırgı Kasabası	65	50	50	7	1	1
Gönen Kasabası	65	77	77	9	6	6
Toplam	802	833	833	44	76	76

Kaynak: HVS, H.1313/M1895-1896, s. 132-133; HVS, H.1314/M.1896-1897, s. 418-419; HVS, H.1315/M.1897-1898, s. 307-308.

Çizelge 5. H.1324/M.1906-1907; H.1325/M.1907-1908 Yılları Karesi Sancağı'nda Bulunan Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri ile Bunlara Devam Eden Toplam Öğrenci Sayısı

KARESİ SANCAĞI				
Kaza	Mektep Sayısı		Öğrenci Sayısı	
	Yıl		Yıl	
	H.1324	H.1325	H.1324	H.1325
Balıkesir	273	273	10056	10056
Bandırma	82	82	4795	4795
Erdek	33	33	1460	1460
Gönen	53	53	3021	3021
Burhaniye	48	48	1523	1523
Sındırgı	43	43	1682	1682
Edremit	44	44	1964	1964
Ayvalık	1	1	11	11
Balya	18	18	964	964
Toplam	595	595	25476	25476

Kaynak: HVS, H.1324/M.1906-1907, s. 592; H.1325/M.1907-1908, s. 333.

H.1324/M.1906-1907 ve H.1325/M.1907-1908 yılları kayıtlarında Karesi Sancağı dâhilindeki sıbyan ve ibtidâî mekteplerinin ve bunlara devam eden öğrencilerin sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

4.6. KARESİ SANCAĞI'NDA (BALIKESİR) BULUNAN ORTAÖĞRETİM KURUMLARI

4.6.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

I. Mahmut döneminden III. Selim dönemine kadar fen ve askerlik okulları olarak açılması düşünülen yüksek öğretim okullarında verilecek eğitime uygun öğrenci bulunmamakta, çoğu zaman bu okullara yaşı altmışı bulan kişiler öğrenci olarak alınmaktaydı. Yeni yüksek öğretim okulları açılınca bu eksikliğin orta öğretim yolu ile giderilmesi zorunluluğu ortaya çıktı (Berkes, 2002: 181). Çünkü yaşları ve eğitim düzeyleri birbirinden farklı öğrencilerin aynı okullarda bulunması eğitimde başarıyı etkilemiş ve gerek yüksek askeri okullar, gerekse devletin ihtiyaç duyduğu memur kadrosu için bir orta öğretim kurumuna ihtiyaç duyulmuştur (MSB, 2000: 240). Bu doğrultuda Meclis-i Umûr-ı Nafia (Yararlı İşler Meclisi)'nin 1838'de sunduğu raporda sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi ve onlara bağlı olarak yeni ve onların ikinci sınıfı olacak şekilde kurulması önerilen Rüşdiye okullarının açılmasına karar verildi. Ancak raporda Sınıf-ı Sâni olarak açılması planlanan bu okulun ismi, Padişah II. Mahmud tarafından beğenilmeyerek Mekâtib-i Rüşdiye olarak değiştirilmiştir (Demirel, 2002: 44). Yeni açılacak bu okullara sıbyan mekteplerinin mezunları arasından seçilerek öğrenci alınacak ve bu öğrenciler yüksek öğretimi takip edebilecek seviyede Türkçe, yazı, lügat, ahlak ve kompozisyon dersleri almaya mecburi tutularak, ilk-orta ve yüksek öğretim arasında bir bağlantı kurulacaktır (Kafadar, 1997: 84). Şubat 1838 tarihinde Mekâtib-i Rüşdiye Nezaretine İmam-zâde Esad Efendi atandı. Ancak bu atama gerçekleştiğinde henüz Rüşdiye Okulu bulunmamaktaydı. Atamanın gerçekleşmesinden itibaren Esad Efendi rüşdiyelerin ilkinin açılması için hemen harekete geçerek, bu ilkokulun Nizamnâmesini de hazırlayarak Padişaha sunmuş, Nizamnâme'de belirtildiği üzere açılacak bu ilk rüşdiye'ye Padişah II. Mahmud'un emri ile Mekteb-i Maârif-i Adlî adı verilmiştir (Demirel, 2002: 46). Bu tarihten sonra kişilerin resmi dairelerde çalışabilmeleri için bu okullardan yetişmeleri kararlaştırıldı. Ancak bundan önce memurluğa alınmış olan kişilere özgülü olmak ve rüşdiye tahsili derecesinde eğitim verilmek üzere

Mart 1839 tarihinde Sultan Ahmet Camii içinde “Mekteb-i Maârif-i Adlî” adıyla bir mektep kurulmuş ve “Maârif-i Adliyye” ve “Ulûm-u Edebiyye” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Osmanlı Devleti’nde açılan ilk rüştiye budur (Cevad, 2001: 23-24). Mekteb-i Maârif-i Adliyye’ye devam eden öğrenciler daha çok paşa ve bey çocukları olduğu halde, Mekteb-i Ulûm-u Edebiyye’ye devam edenler ise esnaf ve sanatkâr çocuklarıydı (Demirel, 2002: 49).

II. Mahmut döneminde açılan rüştiye okullarının kuruluş amacı, toplumda eğitilmiş insanların oranını yükseltmek ve mühendishane, tıbbiye ve harp okulları gibi yüksek okullara öğrenci yetiştirmektir (Er, 1999: 211). Ancak bu okullarda daha çok memur yetiştirme işinin ele alındığı söylenebilir. Maârif-i Adliyye’de devletin ihtiyaç duyduğu mülkiye memurları, Ulûm-u Edebiyye’de ise hariciye memurları yetiştirilmiştir (Berkes, 2002: 182).

Mektep Nizamnâmesi’nde de belirtildiği üzere bu okullara alınan öğrenciler seviyelerine göre sınıflara kaydedilmekte ve yıllık olarak sınava tabi tutulmaktaydılar. Sınavda başarılı olanlara Padişah tarafından hediyeler verildiği gibi, mezun olanlar hemen devlet dairesinde memurluğa başlayabilmekteydiler (Demirel, 2002: 49-50).

Üç yıl süreli olan ve sıbyan mekteplerinin üzerine dayalı olan bu okullarda öğretim Kur’ân okuma, din bilgisi, Türkçe, Arapça, hesap, coğrafya, Türk ve İslâm tarihi, güzel yazı, tarım gibi derslere dayanıyordu. Farsça, resim, geometri ve sağlık bilgisi dersleri de bunlara ekleniyordu (Cicioğlu, 1985: 13). 1839’da Rüşdiyeler için hazırlanan bir raporla “çocukların mutlaka okula verilip yetenekleriyle orantılı biçimde yazı öğrenmeleri, hocanın çocuklara harfleri ve heceleri tanıtmayı, dersini ilerleten öğrencilerin, yenilere yardımcı olmaları” önerileri zorluklarla kabul edilmiştir (Sakaoğlu, 2003: 41).

1853’de rüşdiyelerin sayılarının artırılması yoluna gidilmiş, bu doğrultuda 15’i Rumeli’de, 7’si Anadolu’da ve 3’ü de Adalar’da olmak üzere taşrada toplam 25 rüşdiye açılmasına irade çıkmıştır (Kardaş, 1965b: 855). 1869 Maârif Nizamnâmesi rüşdiyeler için de yenilikler getirmiştir. Beş yüz evi geçen kasabalarda rüşdiye mektebi kurulacak, inşa ve eğitim masrafları da

illerin “Maârif İdaresi Sandıkları”ndan karşılanacaktır. Öğretim süreleri 4 yıl olacak ve sıbyan mekteplerini bitirdiklerine dair diploma alanlar rüşdiyelere sınavsız kabul edilebileceklerdir. Büyük şehirlerde halk eğer tamamen Müslüman ise İslâm, eğer gayr-i Müslim ise gayr-i Müslim rüşdiyeleri açılacaktır. Eğer halk karışık ise her cemaate ait farklı rüşdiyeler kurulacaktır. Din dersleri ise her toplumun kendi dili ile verilecektir (Akandere, 2001: 141-142).

Sultan II. Abdülhamid döneminde rüşdiyeler hükümet dairelerine kâtip yetiştirme amacına yönelerek, müfredat programlarında yazı öğretimini ön plana çıkarmışlardır. II. Meşrutiyetin başlangıcında bu okullar için “bu seneye mahsus” olmak şartıyla geçici bir program yapılmıştır. Zamanla ilköğretim kademesine geçiş yapan rüşdiyeler 1913 yılındayayınlanan Tedrisat-ı İbtidâîye Kanun-ı Muvakkatı ile ibtidâîlerle birleştirilmişlerdir (Kaya, 2007: 339).

4.6.2. KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

4.6.2.1. Karesi Sancağı Merkez Kazası Rüşdiye Mektepleri: Osmanlı Devleti'nde ibtidâî mekteple idâdî arasında eğitim veren rüşdiyeler ortaokul seviyesindeki okullardır. Balıkesir'de ilk Rüşdiye mektebi 1864 yılında açılmıştır. Kaza merkezinde yer alan Rüşdiye'nin ilk muallimliğine Mehmed Nuri Efendi atanmış ve R.3 Kanun-u Sâni 1280/M.15 Ocak 1865 tarihinden görev yerine gelene kadar kendisine 700 kuruş maaş tahsis edilmiştir (BOA., C. MF., 136/6782, 1281).

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarına göre Karesi Sancağı Merkez Kazası'nda (Balıkesir Kazası) 1 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. H.1294/M.1877-1878 yılı sâlnâme kayıtlarında 50 öğrencisi olan Karesi Rüşdiye Mektebinin Mustafa Efendi adında bir muallimi ve adı belirtilmeyen bir de bevâb'ı bulunmaktadır (HVS, H.1294/M.1877-1878: 117). H.1297/M.1879-1880 yılında daha ayrıntılı bilgiye ulaşabildiğimiz Karesi Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i evveli Mustafa Niyazi Efendi, muallim-i sâni Fahreddin Efendi, yazı hocası ise İbrahim Efendi'dir (HVS, H.1297/M.1879-1880: 148-149).

Rüşdiye öğrencilerinin 1302'de yapılan genel yılsonu sınavlarında, öğretmenlerin yıl boyunca gösterdikleri çabaları takdir edilmiştir. Öğrencilerin başarılı kabul edildiği bu sınavlarda 17 öğrenciye diplomaları verildiği gibi, başarılı olanlara da mükâfat olarak kitaplar hediye edilmiştir (Karesi, numara: 20, R.16 Temmuz 1302/M.28 Temmuz 1886: 1).

H.1306/M.1888-1889 yılı (defa 13) sâlnâmesinde 135 öğrencisi bulunan mektep'de derslerin çeşitlendiğini görmekteyiz. Buna göre Balıkesir Rüşdiyesi muallim-i evveli, Dâr-ül-Muallimîn'den mezun bir müderris olan Mehmed Sadreddin Efendi, muallim-i sâni ve hatt-ı sülüs (harflerin altında 4 parçası düz, iki parçası devirli yazı çeşidi) muallimi yine bir müderris olan Hafız Abdülaziz Efendi, muallim-i sâlis Hafız Mehmed Emin Efendi, diğer muallim-i sâlis ve hatt-ı rık'a muallimi İbrahim Zihni Efendi, bevâb Salih Efendi'dir. H.1306/M.1888-1889 yılı (defa 17) kayıtlarına göre ise diğer görevler aynı kalmak üzere hatt-ı sülüs muallimi Hafız Mehmed Emin Efendi olarak gösterilmiştir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 244; H.1306b/M.1888-1889: 180).

H.1310/M.1892-1893 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtları Balıkesir Rüşdiyesi'ne ait bilgilere ulaşabildiğimiz son sâlnâme kayıtlarıdır. Bu tarihten itibaren Balıkesir Kazası'nın nahiyelerindeki rüşdiye mekteplerine ulaşabilmekteyiz. H.1310 sâlnâmesine göre Balıkesir Rüşdiyesi muallim-i evveli Sadreddin Efendi, muallim-i sâni Hafız Abdülaziz Efendi, muallim-i sâlis Hafız Emin Efendi, yine mektebin ikinci muallim-i sâlisi ve hüsn-i hatt (güzel yazı yazma sanatı) muallimi Zihni Efendi, hatt-ı rık'a muallimi İbrahim Zihni Efendi, hatt-ı sülüs muallimi Hafız Mehmed Emin Efendi'dir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 258).

H.1294/M.1877-1878 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre Balıkesir Kazasına bağlı Kepsut Nahiyesinde bir adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Buna göre Kepsut Nahiyesi'nin 32 öğrencisi bulunan rüşdiye mektebi'nde muallim olarak Hafız Ahmed Efendi görev yapmaktadır. Mektebin bevâb'ı ise İsmail Efendi'dir (HVS, H.1294/M.1877-1878: 117). H.1297/M.1879-1880 yılı kayıtlarında ise muallim-i evvel olarak yine Hafız Ahmed Efendi'nin ismini görmekteyiz. Ancak bu ifadeden muallim-i sânisinin

de olduğunu anlamamıza rağmen muallimin ismi verilmemektedir. Mektebin yazı hocası ise Abdullah Efendi'dir (HVS, H.1297/M.1879-1880: 149). H.1306/M.1888-1889 yılı sâlnâmesine göre 40 öğrencisi olan Kepsut Rüşdiye Mektebi'nde muallim Hafız Ahmed Efendi, hatt muallimi Asım Efendi, bevvâb Ali Ağa'dır. Mektebe H.1306/M.1888-89 tarihinde yazı muallimi olarak muhacirinden Osman Efendi'nin tayin edildiğini görmekteyiz (BOA., MF.MKT., 109/109, 1306). Buna göre H.1306/M.1888-1889 yılı defa 17 kayıtlarına göre ise muallim-i evvel yine Hafız Ahmed Efendi, hatt-ı sülüs muallimi Osman Efendi, fahrî olarak hatt-ı rık'a muallimliği yapan Halil Rifat Efendi, yine fahrî olarak kavâid-i Türkiyye (Türkçe kurallar, gramer) muallimliği yapan İzzet Bey'dir. Mektebin öğrenci sayısı ise 43'tür (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 245; H.1306b/M.1888-1889: 184).

H.1310/M.1892-1893 yılında Kepsut Nahiyesi Rüşdiyesinde muallim-i evvel yine Hafız Ahmed Rüşdü Efendi, hatt-ı sülüs ve hatt-ı rık'a muallimi Osman Efendi, fahrî olarak imlâ muallimliği yapan Sadık Sıdkı Efendi, bevvâb Hafız Yakub Efendi'dir. H.1311/M.1893-1894 sâlnâmesi'nde de kaydedilmeyen imlâ muallimliği hariç mektep kadrosu değişmemiştir. Mektebin öğrenci sayısı 27'dir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 261; H.1311/M.1893-1894: 265,307).

H.1312/M.1894-1895 yılı sâlnâmesi'nde Kepsut Nahiyesi Rüşdiyesi'nde derslerin çeşitlendiğini görmekteyiz. Hafız Ahmed Rüşdü Efendi'nin muallim-i evvelliğini yaptığı mektepte kavâid-i Osmaniyye ve Coğrafya muallimi İzzet Bey, fahrî olarak hendese ve hesap muallimliği yapan Kemal Efendi, hatt-ı rık'a ve sülüs muallimi Osman Efendi, bevvâb Molla Osman olarak belirtilmiştir. Mektebin öğrenci sayısı 27'dir (HVS, H.1312/M.1894-1895: 186,360).

H.1313/M.1895-1896 kayıtlarında 28 öğrencisi olan rüşdiye'de muallim-i evvel yine Hafız Ahmed Rüşdü Efendi, hatt-ı rık'a ve sülüs muallimi Osman Efendi, bevvâb Molla Osman'dır (HVS, H.1313/M.1895-1896: 130,244). H.1314/M.1896-1897 yılında da 28 öğrencisi olan mektepte bevvâb Hafız Osman Efendi haricinde kadro yine aynıdır.

H.1315/M.1897-1898 yılında ise öğrenci sayısı 39'a yükselmiş, H.1316/M.1898-1899 yılı da kadro aynı kalmıştır. H.1317/M.1899-1900 yılında farklı olarak hatt muallimi Osman Efendi, öğrenci sayısı 53 olarak verilmiştir. H.1318/M.1900-1901 yılı kayıtlarında da öğrenci sayısı aynı kalmıştır. H.1319/M.1901-02 ve H.1320/M.1902-1903 sâlnâmelerinde kadro ve öğrenci sayısı yine değişmemiştir (HVS, H.1314/M.1896-1897: 356,415; H.1315/M.1897-1898: 128,304; H.1316/M.1898-1899: 204; H.1317/M.1899-1900: 274,340; H.1318/1900-1901: 328; H.1319/M.1901-1902: 274,340; H.1320/M.1902-1903: 274,354).

H.1321/M.1903-1904 yılı Kepsut Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısı 43'e düşmüştür. H.1322/M.1904-1905 yılında öğrenci sayısı 40'a kadar gerilemiş, kadro ise aynı kalmıştır (HVS, H.1321/M.1903-1904: 356; H.1322/M.1904-1905: 270,332). H.1324/M.1906-1907 yılında 33 öğrencisi olan Kepsut Rüşdiyesi'nin muallim-i evvelik görevini vekâleten Hüseyin Efendi yürütmektedir. Bundan başka mektep kadrosu ile ilgili başka bilgiye ulaşılamamaktadır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 502,590). H.1325/M.1907-1908 yılı sâlnâmesinde öğrenci sayısı 38'e yükselmiş, ayrıca vekillik görevi hâlâ Hüseyin Hüsnü Efendi'de olmakla birlikte, bevvâb Hafız Ali Efendi'dir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 331,558).

H.1294/M.1877-1878 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre Balıkesir Kazasına bağlı Balat Nahiyesi'nde bir adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Buna göre Balat Nahiyesi rüşdiye mektebi'nde muallim olarak İsmail Efendi görev yapmaktadır. H.1297/M.1879-1880 yılı kayıtlarında ise muallim-i evvel olarak yine İsmail Efendi'nin adı geçmektedir (HVS, H.1294/M.1877-1878:117; H.1297/M.1879-1880: 149).

H.1306/M.1888-1889 yılına göre öğrenci sayısı gösterilmemiş olan Balat Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i evvel Abbas Zühdü Efendi, muallim-i sâni Mustafa Efendi, bevvâb İsmail Hakkı Efendi'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 245). H.1311/M.1893-1894 sâlnâmesi'nde 44 öğrencisi olan rüşdiye'de, kadroda değişen tek isim bevvâb Osman Efendi olmuştur. H.1312/M.1894-1895 yılında da mektep kadrosu ve öğrenci sayısı değişmemiştir (HVS, H.1311/M.1893-1894: 267,307; H.1312/M.1894-1895: 190,360). H.1313/M.1895-1896 yılı kayıtlarında ise 60'a yükselen öğrenci sayısının yanında yine bevvâb'ın

değiştirdiğini, bu göreve Molla İsmail'in getirildiğini görmekteyiz (HVS, H.1313/M.1895-1896: 130,248). H.1314/M.1896-1897 yılı kayıtlarında ise Balat Rüşdiyesi'nin muallim-i evvelik görevi münhall yani boş kalmıştır. Muallim-i sâni ise yine Mustafa Efendi'dir. Mektebin öğrenci sayısı yine düşerek 40 olmuştur. H.1315/M.1897-1898 ve H.1317/M.1899-1900 yıllarında da mektep kadrosu aynı olmasına rağmen H.1317'de öğrenci sayısı 1 kişi artarak 41'e yükselmiştir (HVS, H.1314/M.1896-1897: 360,415; H.1315/M.1897-1898: 131,304; H.1317/M.1899-1900: 276,340). H.1318/M.1900-1901 yılı kayıtlarında mektebin sadece 43 kişilik öğrenci sayısına ulaşabilmekteyiz (HVS, H.1318/M.1900-1901: 328). H.1319/M.1901-02'de öğrenci sayısı 41, kadrosu ise aynıdır (HVS, H.1319/M.1901-1902: 276,340).

H.1320/M.1902-1903 yılı sâlnâmesine göre muallim-i evvelik görevine Abdullah Efendi getirilmiştir. Muallim-i sâni ise yine Mustafa Efendi'dir. Öğrenci sayısı ise değişmemiştir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 275,354). H.1321/M.1903-1904 yılında mektep kadrosuna ulaşamamıza rağmen düşüş gösteren öğrenci sayısını bulabilmekteyiz. Buna göre öğrenci sayısı 28'dir (HVS, H.1321/M.1903-1904: 356). H.1322/M.1904-1905 yılı kayıtlarında öğrenci sayısı 26, kadrosu ise yine aynıdır (HVS, H.1322/M.1904-1905: 271,332).

H.1324/M.1906-1907 yılında değişmeyen muallim-i evvel ve muallim-i sâniklik görevinin yanında Hafız Mustafa Vasfi Efendi'nin hüsn-i hatt muallimi olarak göreve getirildiğini görmekteyiz. Aynı zamanda mektebin öğrenci sayısı da herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. H.1325/M.1907-1908 yılındada kadro aynıdır fakat öğrenci sayısı 28'e yükselmiştir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 501,590; H.1325/M.1907-1908: 331,557).

H.1322 yılına kadar Karesi Sancağı kazalarından biri olan Bigadiç, bu tarihle birlikte merkez kaza olan Balıkesir Kazası'nın bir nahiyesi haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren Bigadiç Nahiyesi Rüşdiye Mektepleri bu bölümde ele alınmıştır.

H.1322/M.1904-1905 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Bigadiç Nahiyesi Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısı 31, muallim-i evveli

Hafız Ahmed Efendi, muallim-i sâni Hafız Hakkı Efendi, hüsn-i hatt muallimi Mehmed Ziyaleddin Efendi'dir (HVS, H.1322/M.1904-1905: 273,332). H.1324/M.1906-1907 yılı kayıtlarında öğrenci sayısı 24 olan mektebin muallim-i evveli Hafız Ahmed Kamil Efendi, muallim mu'âvini Hafız Hakkı Efendi, hatt-ı sülüs muallimi Şuûri Efendi'dir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 500,590). H.1325/M.1907-1908 yılında kadro değişmemiş, öğrenci sayısı ise 32'ye yükselmiştir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 331,556).

Balıkesir Kazasına bağlı Fırt Nahiyesi'nde H.1321/M.1903-1904 yılı itibariyle bir rüşdiye mektebinin bilgilerine ulaşmaktayız. Buna göre öğrenci sayısına ulaşamadığımız mektebin muallim-i evveli Mehmed Arif Efendi, hatt muallimi ise münhall'dır (HVS, H.1321/M.1903-1904: 291). H.1322/M.1904-1905 yılında ise mektebin adı Susurluk Rüşdiye Mektebi olarak belirtilmiştir. Mektebin muallimi ise Hafız Ömer Efendi'dir (HVS, H.1322/M.1904-1905: 272). H.1324/M.1906-1907 yılı sâlnâmesi'nde mektebin muallim-i evveli Mehmed Arif Efendi, hatt-ı rık'a muallimi Muharrem Efendi'dir. Aynı yıl mektebin öğrenci sayısı 64'tür (HVS, H.1324/M.1906-1907: 503,590). H.1325/M.1907-1908 yılında da mektep kadrosu aynı olmasına rağmen öğrenci sayısı 25'e düşmüştür (HVS, H.1325/M.1907-1908: 331,559).

4.6.2.2. Bandırma Kazası Rüşdiye Mektepleri: 1881 yılında açılan Bandırma Kazası Rüşdiye Mektebi'ne ait ilk ayrıntılı bilgilere H.1306 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde ulaşmaktayız. Bandırma Kazası'na bağlı Edincik Nahiyesi ile birlikte kaza dâhilinde 2 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır.

H.1306/M.1888-1889 yılı sâlnâme kayıtlarına göre 60 öğrencisi bulunan Bandırma Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i evvel Ahmed Hilmi Efendi, muallim-i sâni ise Süleyman Faik Efendi'dir. 27 öğrencisi bulunan Edincik Nahiyesi Rüşdiye Mektebi'nde ise muallim Yakub Efendi'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 245-246). H.1306/M.1888-1889 yılı sâlnâmesi defa 17 kayıtlarına göre de Bandırma Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i evvel Ahmed Hilmi Efendi, muallim-i sâni ise Süleyman Faik Efendi'dir. Ancak bununla

birlikte hatt-ı rık'a mualliminin Ahmed Hilmi Efendi, hatt-ı sülüs mualliminin de Süleyman Faik Efendi olduğunu görmekteyiz. Bu kayıtlara ait öğrenci sayısı ise 74 olarak verilmiştir. Aynı kayıtlarda 47 öğrencisi olan Edincik Rüşdiye Mektebi muallimi yine Yakub Fehmi Efendi, hatt-ı rık'a muallimi ise Abdurrahman Efendi olarak gösterilmiştir (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 199,202-203). H.1310/M.1892-1893 yılı kayıtlarında ise Bandırma Rüşdiyesi ve Edincik Nahiyesi Rüşdiyesi kadroları tamamen aynı kalmıştır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 266,268).

H.1311/M.1893-1894 yılı kayıtlarında 77 kişilik öğrenci mevcudu ile birlikte Bandırma Rüşdiyesi'nde kadrodaki tek değişiklik bevvâb olarak Salih Efendi'nin görev yapmasıdır. Aynı yıl kadrosuna ulaşamadığımız Edincik Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı ise 47'ye yükselmiştir (HVS, H.1311/M.1893-1894: 292,307). H.1312/M.1894-1895 yılında ise öğrenci sayısı 90 olan Bandırma Rüşdiyesi'nde herhangi bir değişiklik yoktur. Edincik Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı da 40 olarak kaydedilmiştir (HVS, H.1312/M.1894-1895: 214,360). H.1313/M.1895-1896 yılında Bandırma Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i evveli Tahsin Efendi olarak değiştirilmiş, muallim-i sâni yine Süleyman Faik Efendi, bevvâb ise Ahmed Efendi'dir. Bandırma Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 84, kadrosuna ulaşamadığımız Edincik Nahiyesi Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı ise 47'dir (HVS, H.1313/M.1895-1896: 130,276). H.1314/M.1896-1897 yılında 76 kişilik öğrenci mevcuduyla Bandırma Rüşdiyesi'nin kadrosu aynıdır. Edincik Rüşdiyesi'nin ise öğrenci sayısı 44'tür (HVS, H.1314/M.1896-1897: 389,415). H.1315/M.1897-1898'de yine bevvâb değişerek Hacı Ali Ağa göreve getirilmiştir. Öğrenci sayısı ise 51'e düşmüştür. H.1310 yılından itibaren kadrosuna ulaşamadığımız Edincik Nahiyesi Rüşdiyesi'nde muallim Yakub Fehmi Efendi, rık'a muallimi Hafız Abdurrahman Efendi, bevvâb ise Hacı Ahmed Efendi'dir. Dolayısıyla H.1310 yılından beri kadronun hiç değişmediğini söyleyebiliriz. Edincik Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı ise 36 olarak kaydedilmiştir. H.1316 yılından H.1319 yılına kadar her iki rüşdiyede de kadro aynı kalmıştır. H.1317'de Bandırma Rüşdiyesi öğrenci sayısı 91, Edincik Rüşdiyesi öğrenci sayısı ise 29'dur. H.1318'de Bandırma Rüşdiyesi öğrenci sayısı 88, Edincik Rüşdiyesi öğrenci sayısı ise 47'dir. H.1319'da Bandırma Rüşdiyesi öğrenci sayısı 91, Edincik Rüşdiyesi öğrenci sayısı ise

29'dur (HVS, H.1315/M.1897-1898: 161-162,304; H.1316/M.1898-1899: 230,232; H.1317/M.1899-1900: 323,326,340; H.1318/M.1900-1901: 313,316,328; H.1319/M.1901-1902: 323,340).

H.1320/M.1902-1903 yılından itibaren Edincik Nahiyesi Erdek Kazası'na bağlanmıştır. H.1320 yılı sâlnâmesinde 91 öğrencisi olan Bandırma Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli yine Hasan Tahsin Efendi, muallim-i sâni ise Süleyman Faik Efendi'dir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 319,354). H.1321/M.1903-1904 ve H.1322/M.1904-1905 yıllarında ise 80 kişiye düşen öğrenci mevcudu ile birlikte rüşdiyenin sadece muallim-i evveli olan Hasan Tahsin Efendi'nin ismi verilmiştir (HVS, H.1321/M.1903-1904: 325,356; H.1322/M.1904-1905: 300,332).

H.1324/M.1906-1907 yılı sâlnâmesine göre 97 kişilik öğrenci mevcuduyla Bandırma Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i evvel hariç, muallim-i sânilik görevine İlyas Rahmi Efendi, hatt-ı rık'a muallimliğine Aziz Efendi getirilmiştir. H.1325/M.1907-1908 yılında da bu kadro değişmemiş, öğrenci sayısı 91'e düşmüştür (HVS, H.1324/M.1906-1907: 511,590; H.1325/M.1907-1908: 331,563).

4.6.2.3. Bigadiç Kazası Rüşdiye Mektepleri: H.1322 yılına kadar bir kaza hüviyetine sahip Bigadiç Kazası'nın H.1294/M.1877-1878 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarından itibaren rüşdiye mektebi bilgilerine ulaşabilmekteyiz. 1875 yılında kurulan mektebin, H.1294/M.1877-1878 yılı sâlnâmesine göre Hamza Efendi isminde bir muallimi ve bir de ismi belirtilmemiş bevvâbı bulunmaktadır (HVS, H.1294/M.1877-1878: 117). H.1297/M.1879-1880 yılı kayıtlarında ise rüşdiyenin eğitim-öğretim kadrosunda çeşitlilik gözlenmektedir. Hamza Efendi'nin muallim-i evvel olarak karşımıza çıktığı kayıtlarda, muallim-i sâni Ahmed Efendi, muallim-i sâlis Hacı Osman Efendi, hatt-ı rık'a muallimi Hüseyin Efendi'dir (HVS, H.1297/M.1879-1880: 148-149). Okulun 1302 yılında yapılan sınavlarında öğrenciler tarafından verilen cevaplar genel olarak takdir uyandırmıştır (Karesi, numara: 21, R.23 Temmuz 1302/M.4 Ağustos 1886: 1).

H.1306/M.1888-1889 yılı sâlnâmesine göre 45 öğrencisi olan mektebin muallim-i evveli değişmiş, yerine Halil Efendi getirilmiş, muallim-i sâni yine Ahmed Efendi olmakla birlikte, hatt-ı rık'a muallimi Ali Efendi, hatt-ı sülüs muallimi ise Hacı İsmail Efendi olmuştur. Bevvâb olarak da Hacı Mehmed Efendi'nin ismini görmekteyiz (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 248).

H.1310/M.1892-1893 yılında mektebin hatt-ı rık'a ve hatt-ı sülüs muallimleri aynı olmak üzere muallim-i evveliğe Hafız Tayyib Efendi, muallim-i sâniğe Lebîb Efendi getirilmiştir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 279). H.1311/M.1893-1894 yılı kayıtlarında 43 öğrencisi olan Bigadiç Rüşdiyesi'nde diğerleri aynı olmak üzere hatt-ı rık'a muallimliğine Kasım Efendi, bevvâblık görevine de Hacı Ahmed Ağa getirilmiştir.

H.1312/M.1894-1895 yılında hatt-ı rık'a mualliminin yeniden değişerek Mehmed Ziyaleddin Efendi'nin göreve getirildiğini görüyoruz. Aynı yıl öğrenci sayısında büyük bir artış görülmüş, sayı 72'ye çıkmıştır. Bigadiç Rüşdiyesi bu sayı ile Bandırma Rüşdiyesi'nin 90 kişilik öğrenci mevcudundan sonra bünyesinde en fazla öğrenci bulunduran mektep olarak kayıtlara geçmiştir. H.1313/M.1895-1896 yılında da bir önceki yılın kadrosu bütünüyle korunmuş, öğrenci sayısı ise 79'a ulaşmıştır. H.1314/M.1896-1897 yılı sâlnâmesinde de öğrenci sayısı ve kadrosu aynı olan mektepte hatt-ı rık'a muallimliğinin vekâleten yürütüldüğüne dair kayıt yapılmış, ancak bu görevi vekâleten de olsa kimin yaptığını dair herhangi bir bilgi verilmemiştir (HVS, H.1311/M.1893-1894: 285,307; H.1312/M.1894-1895: 227,360; H.1313/M.1895-1896: 130,271; H.1314/M.1896-1897: 380,415).

H.1315/M.1897-1898 ve H.1316/M.1898-1899 yılı kayıtlarında rüşdiye'nin muallim-i evveli Ahmed Sezai Efendi, hatt-ı rık'a ve hatt-ı sülüs muallimi münhall, bevvâb ise yine Hacı Mehmed Efendi'dir. Rüşdiye'nin öğrenci sayısı ise H.1315 kayıtlarında 69 olarak belirtilmiş, H.1316'da ise belirtilmemiştir (HVS, H.1315/M.1897-1898: 148,304; H.1316/M.1898-1899: 220).

H.1317/M.1899-1900 yılı sâlnâmesinde Bigadiç Rüşdiye Mektebi kadrosunda yine değişiklikler olduğunu görmekteyiz. Buna göre muallim-i

evvelik vekâleten yürütülmektedir ve bu görevde Şuûri Efendi bulunmaktadır. Muallim mu'âvini Hafız Hakkı Efendi, hatt-ı rık'a muallimi Yunan Madalyası sahibi Mehmed Ziyaleddin Efendi, hatt-ı sülûs muallimi yine Şuûri Efendi'dir. Aynı yıl mektebin öğrenci sayısı ise 48'e gerilemiştir (HVS, H.1317/M.1899-1900: 306,340). H.1318/M.1900-1901 yılında ise muallim-i evvelik görevine Ömer Kadri Efendi getirilmiştir. Hafız Hakkı Efendi yine muallim mu'âvini, hatt-ı sülûs muallimi yine Şuûri Efendi, hatt-ı rık'a muallimi münhall, bevvâb ise yine Hacı Mehmed Ağa'dır. Mektebin öğrenci sayısı ise 39'a düşmüştür. H.1319/M.1901-02 yılı kayıtlarında muallim-i evvelik yine vekâleten yürütülmektedir ve bu görevde yine Şuûri Efendi bulunmaktadır. Hatt-ı rık'a muallimliğini ise yine Mehmed Ziyaleddin Efendi yürütmektedir. H.1320/M.1902-1903 yılında ise muallim-i evvel olarak Hasan Efendi'nin ismini görmekteyiz. Bunun dışında kadro yine aynıdır. Mektebin öğrenci sayısı H.1319 ve H.1320 yıllarında 48'dir. H.1321/ M.1903-1904 yılında ise kadrosuna ulaşamadığımız Bigadiç Rüşdiye Mektebi öğrenci sayısı 40 olarak kaydedilmiştir (HVS, H.1318/M.1900-1901: 296,328; H.1319/M.1901-1902: 306,340; H.1320/M.1902-1903: 334,354; H.1321/M.1903-1904: 356).

H.1322 tarihinden itibaren kayıtlarda Balıkesir Kazası'nın bir nahiyesi olarak karşımıza çıkan Bigadiç Nahiyesi'nin, bu tarihten itibaren rüşdiye mektebi bilgileri "Balıkesir Kazası Rüşdiye Mektepleri" başlığı altında verilmiştir.

4.6.2.4. Edremit Kazası Rüşdiye Mektepleri: 1870 yılında kurulan Edremit Rüşdiyesi'nin H.1294/M.1877-1878 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre 25 öğrencisi bulunmaktadır. Edremit Rüşdiye Mektebi'nde muallim Hasan Efendi ve ismi belirtilmeyen bir de bevvâb görev yapmaktadır (HVS, H.1294/M.1877-1878: 117). H.1297/M.1879-1880 yılına göre Edremit Kazası'nda biri Havran Köyü'nde olmak üzere 2 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bunlardan Edremit Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel Hacı Hüseyin Efendi, muallim-i sâni Ahmed Efendi, yazı hocası Mehmed Efendi'dir. Havran-ı Kebir muallim-i evveli ise Hüsnü Efendi'dir (HVS, H.1297/M.1879-1880: 148-149).

H.1306/M.1888-1889 yılına göre 57 öğrencisi olan Edremit Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel Hulusi Efendi, muallim-i sâni Ahmed Efendi, muallim-i sâlis Rıza Efendi, hatt-ı rık'a muallimi Şerif Efendi ve bevâb Mustafa Efendi görev yapmaktadır. 43 öğrencisi olan Havran-ı Kebir Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli Hüseyin Hüsnü Efendi, muallim-i sâni Ahmed Zihni Efendi, hatt-ı rık'a muallimi Ahmed Efendi, bevâb ise Mustafa Efendi'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 246-247). H.1306/M.1888-1889 yılı defa 17 sâlnâmesine göre ise 42 öğrencisi olan Edremit Rüşdiye Mektebi'nde Rıza Efendi'nin aynı zamanda hatt-ı sülüs muallimi olduğunu ve bu kadroya ek olarak ilk defa Fransızca muallimi Dimitraki Efendi'nin varlığını görmekteyiz (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 207).

H.1310/M.1892-1893 yılında Edremit ve Havran Köyü Rüşdiyeleri'nin kadrosunda herhangi bir değişiklik olmamıştır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 295,297). H.1311/M.1893-1894 yılı kayıtlarında 26 öğrencisi olan Edremit Rüşdiyesi'nde hatt-ı sülüs muallimi değişerek İsmail Hakkı Efendi göreve getirilmiş, ayrıca bevâb da Ahmed Efendi olmuştur. Aynı yıl 27 öğrencisi olan Havran Köyü Rüşdiyesi'nde ise hatt-ı sülüs muallimi olarak Ahmed Efendi'nin, bevâb olarak da Yusuf Efendi'nin göreve getirildiğini görmekteyiz (HVS, H.1311/M.1893-1894: 272, 274, 307). H.1312/M.1894-1895 yılında Edremit ve Havran Rüşdiyelerinde eğitim-öğretim kadrosu değişmemiştir. Edremit Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 35'e yükselirken, Havran Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı 22'ye düşmüştür (HVS, H.1312/M.1894-1895: 194, 197, 360).

H.1313/M.1895-1896 yılında daha önceki yıllarda olduğu gibi Edremit Rüşdiyesi muallim-i evvel Mehmed Hulusi Efendi, muallim-i sâni Ahmed Efendi, hatt-ı rık'a muallimi Şerif Efendi, hatt-ı sülüs muallimi İsmail Hakkı Efendi olmasına rağmen bevâb Hakkı Efendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Havran Rüşdiyesi'nde de yine muallim-i evvel Hüseyin Hüsnü Efendi, hatt-ı sülüs muallimi Ahmed Efendi'dir. Öğrenci sayıları ise Edremit Rüşdiyesi'nde 40, Havran Rüşdiyesi'nde 37'ye yükselmiştir. H.1314/M.1896-1897 ve H.1315/M.1897-1898 yılı kayıtlarında da her iki mektepte de kadro hiç değişmemiştir. H.1314'de Edremit Rüşdiyesi'nde öğrenci sayısı 38'e, Havran

Rüşdiyesi'nde ise 28'e düşmüştür. H.1315'de ise Edremit Rüşdiyesi'nde öğrenci sayısı 27'ye gerilerken, Havran Rüşdiyesi'nde 35'e yükselmiştir (HVS, H.1313/M.1895-1896: 129-130, 252, 255; H.1314/M.1896-1897: 364-365, 367, 415; H.1315/M.1897-1898: 137,139, 304). H.1316/M.1898-1899 yılı sâlnâmesi'nde ise değişen tek muallim Havran Rüşdiyesi muallimliğine getirilen Abdülfettah Efendi'dir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 209, 211).

H.1317/M.1899-1900 yılında Edremit Rüşdiye Mektebi muallim-i evvel İbrahim Efendi, hatt-ı rık'a muallimi yine Şerif Efendi, hatt-ı sülüs muallimi Hakkı Efendi'dir. Havran Rüşdiyesi'nde ise herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Önceki yıllara göre Edremit Rüşdiye Mektebi öğrenci sayısı epey yükselerek 57'ye çıkmış, Havran Rüşdiye Mektebi öğrenci sayısı ise 35'de kalmıştır (HVS, H.1317/M.1899-1900: 293-294, 297, 340).

H.1318/M.1900-1901 yılı sâlnâmesine göre yine 57 öğrencisi olan Edremit Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel İbrahim Efendi, hatt-ı rık'a muallimi yine Şerif Efendi, hatt-ı sülüs muallimi Hakkı Efendi'dir. Bevvâb ise Ahmed Efendi olarak değiştirilmiştir. 32 öğrencisi olan Havran Rüşdiyesi'nde ise kadro yine aynıdır (HVS H.1318/M.1900-1901: 277, 280, 328). H.1319/M.1901-02 ve H.1320/M.1902-1903 yıllarında ise tek değişiklik Havran Rüşdiyesi'nin 35'e yükselen öğrenci sayısı olmuştur (HVS, H.1319/M.1901-1902: 293, 297, 340; H.1320/M.1902-1903: 345, 349, 354). H.1321/M.1903-1904 yılında da öğrenci sayıları değişiklik göstermiş; Edremit Rüşdiye Mektebi'nde 49'a, Havran Rüşdiye Mektebi'nde ise 28'e gerilemiştir (HVS, H.1321/M.1903-1904: 347, 351, 356). H.1322/M.1904-1905 yılında kadro değişmeyip, Edremit Rüşdiyesi'nde öğrenci sayısı 45, Havran Rüşdiyesi'nde ise 26'dır (HVS, H.1322/M.1904-1905: 319, 326, 332).

H.1324/M.1906-1907 yılı kayıtlarında Edremit Rüşdiyesi'nde 36'ya düşen öğrenci sayısı hariç herhangi bir değişiklik olmayıp, Havran Rüşdiyesi'nin muallimliğine Yusuf Ziya Efendi getirilmiş, öğrenci sayısı ise aynı kalmıştır. H.1325/M.1907-1908 yılında kadrolar aynı kalmış, Edremit Rüşdiyesi öğrenci sayısı 47, Havran Rüşdiyesi öğrenci sayısı ise 25 olarak

kaydedilmiştir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 537, 541, 590; H.1325/M.1907-1908: 331, 579, 582).

4.6.2.5. Erdek Kazası Rüşdiye Mektepleri: İlk bilgilerine H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde ulaşabildiğimiz Erdek Kazası Rüşdiye Mektebi 1882 yılında kurulmuştur. Aynı kayıtlarda rüşdiyenin muallimi aynı zamanda Dâr-ül-muallimîn'den mezun bir müderris olan Şakir Efendi, bevâbı da Süleyman Efendi'dir. Mektebe devam eden öğrenci sayısı ise 39 olarak kaydedilmiştir. H.1306/M.1888-1889 yılı defa 17 kayıtlarında tek farklılık mektebin 38 kişilik öğrenci mevcudundadır (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 246; H.1306b/M.1888-1889: 214). H.1310 yılından H.1312 yılına kadar kadrosuna ulaşamadığımız Erdek Kazası Rüşdiye Mektebi'nin H.1311 kayıtlarında 25, H.1312'de ise 21 kişilik öğrenci mevcudu vardır (HVS, H.1311/M.1893-1894: 307; H.1312/M.1894-1895: 360).

H.1313/M.1895-1896 yılı sâlnâmesinde tekrar 25'e yükselen öğrenci sayısı ile rüşdiye'de muallim olarak yine Şakir Efendi'nin adını görmekteyiz. H.1314/M.1896-1897 yılında kadro aynı, öğrenci sayısı ise 31'dir. H.1315/M.1897-1898 yılı kayıtlarında öğrenci sayısı 22'ye düşen rüşdiye'ye bevâb olarak İsmail Ağa'nın getirildiğini görmekteyiz (HVS, H.1313/M.1895-1896: 130, 281; H.1314/M.1896-1897: 396, 415; H.1315/M.1897-1898: 171, 304). H.1316/M.1898-1899 yılı kayıtlarında muallim değişerek yerine Osman Efendi getirilmiştir. H.1317/M.1899-1900 yılında Osman Efendi'nin muallim-i evvelik görevinin yanı sıra hatt muallimliğini de üstlendiğini görmekteyiz. Aynı yıl rüşdiye'nin öğrenci sayısı 25 olarak belirtilmiştir. H.1318/M.1900-1901 ve H.1319/M.1901-02 yıllarında da değişen herhangi bir şey yoktur (HVS, H.1316/M.1898-1899: 236; H.1317/M.1899-1900: 331, 340; H.1318/M.1900-1901: 322, 328; H.1319/M.1901-1902: 331, 340).

H.1320/M.1902-1903 yılı sâlnâmesi'nde Erdek Rüşdiye Mektebi'nde muallim Halil Hamdi Efendi, hatt muallimi Hasan Efendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenci sayısı ise hâlâ 25 olarak kayıtlara geçmiştir. H.1321/M.1903-1904 yılı kayıtlarından öğrenci mevcudu 30'a yükselen

mektepte Hamdi Efendi'nin muallim-i evvel, Hasan Efendi'nin de hüsn-i hatt muallimi olduğunu anlamaktayız.

H.1322 yılı kayıtlarında kadrosuna ulaşamadığımız Erdek Rüşdiyesi'nin bu yıla ait öğrenci sayısı ise 32'dir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 302, 354; H.1321/M.1903-1904: 315, 356; H.1322/M.1904-1905: 332). H.1324/M.1906-1907 ve H.1325/M.1907-1908 yılları sâlnâmeleri'nde Erdek Rüşdiyesi muallimi Hacı Ahmed Efendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenci sayısı ise H.1324'de 39, H.1325'de 31'dir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 525, 590; H.1325/M.1907-1908: 331, 572).

H.1320/M. 1902-1903 tarihinden itibaren Bandırma Kazası'na bağlı olan Edincik Nahiyesi bu tarihten itibaren Erdek Kazası'na bağlanmıştır. Edincik Nahiyesi'nde 1 adet rüşdiye mektebi olduğundan, H.1320 yılı itibariyle "Erdek Kazası Rüşdiye Mektepleri" başlığı altında incelenmiştir. Buna göre H.1320/M.1902-1903 yılından H.1325/M.1907-1908 yılı kayıtlarına kadar Edincik Nahiyesi Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i evveli daha önceki yıllarda olduğu gibi yine Yakub Fehmi Efendi'dir. Mektebe devam eden öğrenci sayısı ise H.1320'de 35, H.1321'de 41, H.1322'de 51, H.1324'de 31, H.1325'de 27'dir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 309, 354; H.1321/M.1903-1904: 317, 356; H.1322/M.1904-1905: 295, 332; H.1324/M.1906-1907: 528, 590; H.1325/M.1907-1908: 331, 574).

4.6.2.6. Gönen Kazası Rüşdiye Mektepleri: 1880 yılında kurulan Gönen Rüşdiyesi'nin ilk bilgilerine H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde ulaşabilmekteyiz. Buna göre Gönen Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli Osman Nuri Efendi, muallim-i sânsi Hafız Mehmed Efendi'dir. Mektebin öğrenci sayısı ise 52 olarak kayıtlara geçmiştir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 246). H.1306/M.1888-1889 yılı defa 17 kayıtlarına göre ise 49 öğrencisi olan Gönen Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel Mehmed Hayreddin Efendi, muallim-i sâni Hacı İbrahim Efendi, hatt-ı rık'a muallimi Aziz Efendi, hatt-ı sülüs muallimi Abdullah Efendi'dir (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 211). H.1310/M.1892-1893 yılı kayıtlarında ise muallim-i evvel Hafız Ahmed Efendi

ve hatt-ı rık'a muallimi Ahmed Efendi olarak değiştirilmiş, diğer muallimler aynı kalmıştır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 290).

H.1311/M.1893-1894 yılı sâlnâmesine göre 57 öğrencisi olan Gönen Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli yine Hafız Ahmed Efendi olmakla beraber, muallim-i sânilik görevine Abdullah Zihni Efendi, hatt-ı sülüs muallimliğine Abdullah Vehbi Efendi, mektep bevvâblığına da Mustafa Efendi getirilmiştir. H.1312/M.1894-1895 yılında da 58'e yükselen öğrenci sayısı hariç, Gönen Rüşdiyesi mevcut kadrosunda herhangi bir değişiklik olmamıştır (HVS, H.1311/M.1893-1894: 302,307; H.1312/M.1894-1895: 223, 360). H.1313/M.1895-1896 yılında ise mektebin muallim-i sânilik görevine Hacı Ali Efendi getirilmiş, mevcut kadro korunmuştur. Mektebin öğrenci sayısı ise 57'dir (HVS, H.1313/M.1895-1896: 130, 287). H.1314/M.1896-1897 yılında hatt-ı rık'a muallimine değinilmemiş, mevcut kadro aynen tekrarlanmıştır. Öğrenci sayısı ise 53 olarak belirtilmiştir (HVS, H.1314/M.1896-1897: 401, 415). H.1315/M.1897-1898 yılı sâlnâmesinde rüşdiyenin kadrosunda oldukça eksilme olduğunu, hatt-ı rık'a, hatt-ı sülüs muallimliğini aynı zamanda mektebin muallim-i evveli olan Hafız Ahmed Efendi'nin yaptığını görmekteyiz. Mektebin bevvâblık görevi ise Hüseyin Ağa'ya verilmiştir. Muallim sayısındaki azalmaya rağmen mektebin öğrenci sayısında oldukça fazla artış görülmüş, öğrenci sayısı 86'ya ulaşarak o yıl içerisinde Karesi Sancağı rüşdiyelerinde bünyesinde en fazla öğrenci barındıran mektep haline gelmiştir. H.1316/M.1898-1899 yılı kayıtları da bir önceki yılın aynısıdır (HVS, H.1315/M.1897-1898: 166, 304; H.1316/M.1898-1899: 226).

H.1317/M.1899-1900 yılı kayıtlarında 61'e düşen öğrenci sayısı ile Gönen Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel ve hatt muallimliği yine Hafız Ahmed Efendi'ye, muallim-i sânilik ise Hacı Ali Efendi'ye aittir. H.1318/M.1900-1901, H.1319/M.1901-02, H.1320/M.1902-1903 ve H.1321/M.1903-1904 yıllarında, mektep kadrosu ise aynıdır. H.1318'de öğrenci sayısı 41, H.1319 ve H.1320'de 61, H.1321'de 46 olarak kayıtlara geçmiştir (HVS, H.1317/M.1899-1900: 316, 340; H.1318/M.1900-1901: 306, 328; H.1319/M.1901-1902: 316, 340; H.1320/M.1902-1903: 327, 354; H.1321/M.1903-1904: 334, 356).

H.1322/M.1904-1905 yılı sâlnâmesi'nde öğrenci sayısı 70'e yükselen Gönen Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel Hasan Efendi, muallim-i sâni ve hatt muallimi Hacı Ali Efendi'dir (HVS, H.1322/M.1904-1905: 310, 332). H.1324/M.1906-1907 yılı kayıtlarında hatt muallimliği yine muallim-i evvel olan Hasan Efendi tarafından yürütülmektedir. Muallim-i sâni yine aynı kişidir. Mektep 86 kişilik öğrenci mevcuduyla, 97 öğrencisi olan Bandırma Rüşdiyesi'nden sonra bünyesinde en fazla öğrenci bulunduran ikinci mekteptir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 573, 590). H.1325/M.1907-1908 yılında öğrenci sayısı 85 olan rüşdiye'nin kadrosu değişmemiştir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 331, 601).

4.6.2.7. Kemer Edremit / Burhaniye Kazası Rüşdiye Mektepleri:

1872 yılında kurulan Kemer Edremit Rüşdiye mektebine ait ilk bilgiler H.1294/M.1877-1878 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nden itibaren ulaşabilmekteyiz. Kemer Edremit/Burhaniye Kazası Rüşdiye Mektebinin bu yıla ait kayıtlarında öğrenci sayısı 64, muallim-i evveli Abdülfettah Efendi, muallim-i sâni Emin Efendi, bevâbı ise Hacı Mustafa Efendi'dir (HVS, H.1294/M.1877-1878: 117). H.1297/M.1879-1880 yılı sâlnâmesi'nde mektebin muallim-i evveli aynı olmasına rağmen, muallim-i sâni Mehmed Niyazi Efendi olarak değiştirilmiş, bununla birlikte İsmail Zühdü Efendi adında bir de yazı hocası kaydedilmiştir (HVS, H.1297/M.1879-1880: 149).

H.1306/M.1888-1889 yılında ise muallim-i evvel ve bevâb aynı olmakla birlikte, muallim-i sâni Osman Efendi olarak yine değişmiştir. Öğrenci sayısı ise 55 olarak belirtilmiştir. H.1306/M.1888-1889 yılı sâlnâmesi defa 17 kayıtlarında ise sadece 54 kişilik öğrenci mevcudu farklıdır (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 247; H.1306b/M.1888-1889: 189). H.1310/M.1892-1893 yılına göre muallim-i evvel yine Abdülfettah Efendi, muallim-i sâni Osman Efendi'dir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 276). H.1311/M.1893-1894 yılında 60 öğrencisi olan rüşdiye'de kadro aynı olmakla beraber hatt-ı rık'a muallimliğini Osman Efendi'nin, bevâblık görevini ise Mustafa Efendi'nin yürüttüğünü görmekteyiz. H.1312/M.1894-1895 yılında öğrenci sayısı ve kadro tamamiyle aynıdır (HVS, H.1311/M.1893-1894: 282, 307; H.1312/M.1894-1895: 202, 360). H.1313/M.1895-1896 yılından itibaren Kemer Edremit Kazası, Burhaniye

adını almıştır. Aynı yıl kayıtlarında hatt-ı rık'a muallimi Hasan Efendi olmuş, onun haricinde mektebin diğer kadrosu ve öğrenci sayısı değişmemiştir (HVS, H.1313/M.1895-1896: 130, 260). H.1314/M.1896-1897 yılında kadro aynı olmasına rağmen öğrenci sayısı 39'a düşmüştür (HVS, H.1314/M.1896-1897: 376, 415).

H.1315/M.1897-1898 yılı kayıtlarında muallim-i evvel değişerek Tayyib Tahir Efendi göreve gelmiştir. Öğrenci sayısı ise 54'e yükselmiştir. H.1316/M.1898-1899 yılı sâlnâmesinden H.1325/M.1907-1908 yılına kadar mektep muallimleri aynı kalmıştır. H.1317'de öğrenci sayısı 48, H.1318'de 50, H.1319 ve H.1320'de 48, H.1321 ve H.1322'de 51, H.1324'de 47, H.1325'de 46'dır (HVS, H.1315/M.1897-1898: 145, 304; H.1316/M.1898-1899: 214; H.1317/M.1899-1900: 287, 340; H.1318/M.1900-1901: 285, 328; H.1319/M.1901-1902: 287, 340; H.1320/M.1902-1903: 287, 354; H.1321/M.1903-1904: 302, 356; H.1322/M.1904-1905: 280, 332; H.1324/M.1906-1907: 555, 590; H.1325/M.1907-1908: 331, 592).

4.6.2.8. Sındırgı Kazası Rüşdiye Mektepleri: H.1310/M.1892-1893 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Sındırgı Kazası'nda kaza merkezi olan Sındırgı Kasabası'nda ayrıntılı bilgilerine ulaşamadığımız 1 adet rüşdiye mektebi olduğu kaydedilmiştir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 450). H.1311 yılından H.1316 yılına kadar Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinde kaza ayrımı yapılmış olarak "Karesi Sancağı'nda bulunan rüşdiyeler ve öğrenci sayıları" başlıklı genel bir bilgi olmasına rağmen, bu başlık altında Sındırgı Kazası Rüşdiye Mektebi'ne değinilmemiştir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi H.1310 yılı sâlnâmesi'nde Sındırgı Kazası'nda bir rüşdiye mektebi olduğunu biliyoruz.

H.1317/M.1899-1900 yılı sâlnâmesi'nde ise Sındırgı Rüşdiyesi hakkında ilk kez ayrıntılı bilgiye ulaşabilmekteyiz. Buna göre mektebin muallim-i evvel vekili Dâr-ül-muallimîn'den mezun Mehmed Şevket Efendi, hatt-ı rık'a muallimi Kemal Efendi, hatt-ı sülüs muallimi ise münhall'dır. Mektebe devam eden öğrenci sayısı ise 17'dir. H.1318/M.1900-1901 yılı kayıtlarında da kadro ve öğrenci sayısı aynı olmakla beraber Mehmed Şevket Efendi artık mektebin muallim-i evveli olmuştur. H.1319/M.1901-02,

H.1320/M.1902-1903 yılında da öğrenci sayısı ve kadro aynıdır (HVS, H.1317/M.1899-1900: 312, 340; H.1318/M.1900-1901: 301, 328; H.1319/M.1901-1902: 312, 340; H.1320/M.1902-1903: 339, 354). H.1321/M.1903-1904 yılı kayıtlarında ise hatt-ı rık'a muallimi Mehmed Efendi olmuş, hatt-ı sülüs muallimi ise hâlâ münhall'dır. Aynı yıl öğrenci sayısı da 18 olmuştur (HVS, H.1321/M.1903-1904: 340, 356).

H.1322/M.1904-1905 yılındamektebin muallim-i evveli yine Mehmed Şevket Efendi, hatt-ı rık'a muallimi bir önceki yıl göreve gelen Mehmed Sıdkı Efendi'dir, uzun yıllardır boş olan hatt-ı sülüs muallimliğine ise Ali Rıza Efendi getirilmiştir. Mektebin öğrenci sayısı yine 17'ye düşmüştür (HVS, H.1322/M.1904-1905: 314, 332). H.1324/M.1906-1907 yılı kayıtlarında mektebin hatt-ı rık'a ve hatt-ı sülüs muallimliği tek bir kişide birleşmiş, bu göreve de Vergi Kâtibi Ali Bey getirilmiştir. Mektebin öğrenci sayısı ise 16'ya düşmüştür. H.1325/M.1907-1908 yılında da iki kişilik bu kadro korunmuş, öğrenci sayısı 14'e gerileyerek bünyesinde en az öğrenci barındıran rüşdiye mektebi olmuştur (HVS, H.1324/M.1906-1907: 581, 590; H.1325/M.1907-1908: 331, 607).

Çizelge 6. Karesi Sancağı'nda Bulunan Rüşdiye Mektepleri'nde Okutulan Dersler

Karesi Rüşdiye Mektepleri'nde Okutulan Dersler	
Ders Adı	
Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerîm	Hendese
Ulûm-i Dîniyye	Coğrafya
Türkçe	Tarih
Ahlâk	Ma'lûmât-ı Zarûriyye
Arabî	Sihhiyye
Fârisî	Hüsn-i Hatt
Hesap	Resim

Kaynak: H.V.S., H.1324/M.1906-1907, s. 589; H.V.S., H.1325/M.1908, s. 331.

Rüşdiye mekteplerinde okutulan dersler idâdîlerin sınıf-ı rüşdiyesi derslerinin aynısı olmakla beraber, rüşdiyelerde farklı olarak Fransızca dersi olmayıp, bunun yerine Ma'lûmât-ı Zarûriyye (gerekli bilgiler) ve Sıhhiye (sağlık) dersleri vardır (HVS, H.1324/M.1906-1907:589; H.1325/M.1907-1908:331).

Çizelge 7. H.1311/M.1893-94 Yılından H.1325/M.1907-08 Yılına Kadar Karesi Sancağı'nda Bulunan Rüşdiyelere Devam Eden Öğrenci Sayıları

YILLAR	Erdek Rüşdiyesi	Edremit Rüşdiyesi	Havran Rüşdiyesi	Kemer Edremit Rüşdiyesi	Gönen Rüşdiyesi	Edincik Rüşdiyesi	Bigadiç Rüşdiyesi	Bandırma Rüşdiyesi	Balat Rüşdiyesi	Kepsut Rüşdiyesi	Sındırgı Rüşdiyesi	Susurluk Rüşdiyesi	Toplam
H.1311/ M.1893-94	25	26	27	60	57	47	43	77	44	27	-	-	433
H.1312/ M.1894-95	21	35	22	60	58	40	72	90	44	27	-	-	469
H.1313/ M.1895-96	25	40	37	60	57	47	79	84	60	28	-	-	517
H.1314/ M.1896-97	31	38	28	39	53	44	79	76	40	28	-	-	456
H.1315/ M.1897-98	22	27	35	54	86	36	69	51	40	39	-	-	459
H.1317/ M.1999-00	25	57	35	48	61	29	48	91	41	53	17	-	505
H.1318/ M.1900-01	25	57	32	50	41	47	39	88	43	53	17	-	492
H.1319/ M. 1901-02	25	57	35	48	61	29	48	91	41	53	17	-	505
H.1320/ M. 1902-03	25	57	35	48	61	35	48	91	41	53	17	-	511
H.1321/ M. 1903-04	30	49	28	51	46	41	40	80	28	43	18	-	454
H.1322/ M. 1904-05	32	45	26	51	70	51	31	80	26	40	17	-	469
H.1324/ M. 1906-07	39	36	26	47	86	31	24	97	26	33	16	64	525
H.1325/ M. 1907-08	31	47	25	46	85	27	32	91	28	38	14	25	489

Kaynak:HVS

4.6.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İDÂDİLER

Kelime anlamı olarak idâdî, hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri; mekteb-i idâdî ise rüşdiye denilen ortaokuldan sonra, yüksek okullara hazırlayıcı okul anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2006: 409).

Bu terim ilk başlarda Harp Okulu ve Askerî Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacı ile hazırlık sınıfları için kullanılmıştır. 11-14 yaş arası öğrencilerin devam ettiği bu okulların, bu dönemde ders programları rüşdiyelerden pek farklı değildir. İstanbul'da açılan ilk idadî, 1845 'de açılan Mekteb-i Fünûn-u İdadîye'dir. Sınava tabî tutulan Harp Okulu öğrencilerinin orta düzeyde bulunanları bu okula ayrılmıştır. Aynı okul 1872'de Kuleli Askerî Kışlası'na taşınınca Kuleli Askerî İdadîsi olarak anılmıştır (Akyüz, 2008: 166). Dolayısıyla Tanzimat döneminin yeni eğitim kurumlarından biri olarak karşımıza çıkan idâdîler, önceleri askerî ve daha sonra sivil idâdîler olarak varlık göstereceklerdir.

1869 yılına kadar hazırlık sınıfı olarak değerlendirilen idâdîler, 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile bir orta öğretim kurumu olarak benimsenmiştir. 1869 Nizamnâmesi ile Rüşdiyelerin üstünde ve Sultâniye'nin altında olmak üzere idâdî mekteplerinin kurulmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Rüşdiye Mektepleri'nde her uyruktan çocuğa ilk dinî bilgilerinin verilmesi gerektiğinden bu nevi mekteplerin her cemaat için ayrı olarak teşkil edilmesine, Sultânilerin de bir defada genelleştirilmesinin mümkün olmamasına bağlı olarak, hem sultânilerin programına daha çok benzer programda eğitim vermek, hem de her uyruktan çocuğun aralarında uyuşma ve dostluk sağlamak için idâdî mekteplerinin kurulmasına karar verilmiştir (Cevad, 2001: 95). 1000 haneyi geçen ve durum ve mevkilerine göre gerekli görülen kasabalarda idâdî açılacaktır. Okulları inşa ve öğretmen giderleri dâhil bütün giderlerini "Vilâyet Maârif İdaresi Sandıkları" tarafından karşılanacaktır (Akandere, 2001: 142).

Tanzimat döneminde açılmasına öncelik tanınan sivil idadîler, kısmen malî kaynak ve öğretmen yetersizliği nedeniyle istenilen şekilde

geliştirilemedi. İstanbul hariç, ülkenin diğer bölgelerinde sivil idâdî açılması kararı kâğıt üzerinde kaldı (Cihan, 2004: 220). Ancak bu dönemde sultânî kavramının ülkeye girdiğini görmekteyiz. Müslüman ve gayri-Müslim bütün Osmanlı tebaasının memleket hizmetlerinde eşit şartlarla sorumluluk alabilecek seviyede yetişmesi ve bunu Batı ilim ve irfanıyla destekleyen aydın sınıfın oluşması amacıyla rüşdiyelerin üzerinde yer alacak bir okul fikri oluşmaya başladı. Islahat Fermanı'nın özgürlüklerinden faydalanmak isteyen Fransa'nın büyük merkezlerde Hristiyan öğrencilerin devam edebilecekleri orta öğretim seviyesindeki liselerin açılması yönündeki ısrar ve isteği Şubat 1867'de bir nota olarak hükümete bildirildi (Akyüz, 2008: 167). Okulun lise derecesinde bir kurum olmasını isteyen Fransızlar, okula din ve millet farkı gözetilmeksizin öğrenci alınmasını, öğretimin Fransızca olmasını ve yönetimin de Fransız öğretmenlerin denetiminde bulunmasını istiyorlardı. Osmanlı devlet adamları ise öğretimin Türkçe yapılmasında ısrarlı idiler. Daha sonra Osmanlı idarecileri bazı derslerin Türkçe olması koşuluyla Fransızların okul açılması teklifini kabul ettiler. Böylece 1 Eylül 1868'de Galatasaray Sultânisi açıldı ve mektebin eğitim sistemi Türkçe, Fransızca, Rumca ve Ermenice olarak yayımlandı (Şişman, 1996: 323, 324). Oysa ki okulun açılışından önce muhafazakâr Türklerin, mezheplerine çok sıkı bağlı Rumların itirazları ve papanın aforoz tehditleri yükselmışti, ancak tüm bu itirazlar işe yaramadı ve 600 öğrencisi ile okul açıldı (Jorga, 2005: 446). 1869 Nizamnâmesi il merkezlerinde orta öğretimin üst basamağını teşkil etmek üzere Sultanilerin açılmasını öngörerek, 6 yıllık öğretim verecek bu okulların ilk 3 yılında İdâdî derslerinin okutulmasına karar vermiştir (Akyüz, 2008: 167).

İlk sivil idâdî 1873'te İstanbul'da açıldı. Bunu 1875'de Teselya Yenişehir'de kurulan idâdî izledi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren oluşmaya başlayan askerî idâdîler, Tanzimat dönemi sonuna kadar devlet merkezinde ve taşrada belirli vilâyetlerde kurulmuş ve bu gelişme orduya nitelikli elemanlar yetiştirmiştir. Ancak sivil idâdîler aynı gelişmeyi gösterememiş, bu gelişme I. Meşrutiyet dönemine kalmıştır. (Cihan, 2004: 220).

İdâdî seviyesindeki ilk kız okulu ise 1880'de II. Abdülhamit döneminde açılmıştır (Koçer, 1987: 131).

Maârif-i Umûmiye Nezareti tarafından yayımlanmış ve 1907-1910 yılları arasında bilgi veren “Dersaadet ve Vilayetlerdeki Resmî ve Hususî Mektepler ve İstanbul’da bulunan İslâm Medreseleri ile Kütüphanelere Dair İstatistik Mecmuası”nda İdâdîlerin kuruluş amaçlarının, Rüşdiye Mekteplerinin henüz düzene sokulmadığı bir dönemde idâdîlerde eğitim gören kişilerin çalışma hayatında daha başarılı olabilmeleri ve bilgi birikimlerini artırabilmeleri ve hatta ortaöğretim bilgisini elde etmeleri için kurulmuş olduğu belirtilmiştir (Dilaver, 2002: 83-84). 1869 Nizamnâmesi II. Abdülhamit dönemi boyunca devletin eğitim hamlelerine kılavuzluk etmiştir. Öyle ki, vilâyetlerdeki Osmanlı memurları, kendi idari bölgelerinde kurulmasını istedikleri okullar için izin ve mali destek isterken çoğunlukla Nizamnâme’den dem vurmışlardır. Dönemin mali sıkıntılarının da farkında olan bu yetkililer, Nizamnâme’de yer alan hükümlerin kendi vilâyetlerinde uygulanması gerektiğini ve ihtiyaç duyulan fonların yaratılması gerektiğini sık sık dile getirmişlerdir. 1884’te öşür miktarının yükseltilmesiyle oluşturulan Eğitim Fonu ile sıbyan mektepleri ve rüşdiyeler ile yüksek okullar arasındaki boşluğu dolduracak idâdîlerin finansı sağlanmıştır. Bu tarihten itibaren idâdîlerin sayısında önemli boyutlarda artış görülmektedir. Nitekim 1884’ten 1894’e on yıllık süre içinde eyaletlerde 50 idâdî mektebi kurulmuştur (Fortna, 2002/2005: 153-154). İdâdîlerin kuruluşunda finansal destek sağlayan Eğitim Fonu ardından rüşdiye ile birlikte vilâyet merkezlerinde yedi yıllık, sancak merkezlerinde de beş yıllık idâdîler açılmaya başlanmıştır (Dönmez, 2005: 259). Bu durum 1892’de yayımlanan resmî bir tebliğle uygulamaya geçmiştir. Ancak her vilâyet ve sancakta yedi yıllık leylî idâdîler açmaya maârif bütçesi yetmediğinden, sancaklarda ve maârif geliri az olan vilâyetlerde beş yıllık nehârî idâdî açılması uygun görülmüştür. Her iki tip idâdî de rüşdiye sınıflarını içine almaktaydı. Leylî idâdîlere ücretsiz öğrenci alındığı gibi, ücretli öğrenci de kabul ediliyordu (Kodaman, 1999: 122).

1895-1896’da İmparatorluğun çeşitli yerlerine dağılan toplam 55 idâdî ve bu mekteplere devam eden 5419 öğrenci bulunmaktadır. 20. yüzyılın başında ise idâdîlerin sayısı 69’a, öğrenci sayısı ise 10671’e ulaşmıştır (Cihan, 2004: 222). Gelişen orta öğretim, kent ve kasaba halkı arasında yüksek

öğretime öğrenci ve serbest meslekler, mahallî ve resmî hizmetler için de görevliler yetiştiren kaynak olmuştur (Akyüz, 2008: 232).

1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 38. maddesinde, Osmanlı Devleti'nde rüşdiye mektebi'nden sonra tahsil süresi üç yıl olan idâdîlerde okutulacak derslerin yer aldığı programda Mükemmel Türkçe kitâbet ve inşâ, Fransızca, Kavânîn-î Osmâniye, Mantık, Mebâdî-i ilm-i servet-i milel (ulusal siyasi iktisat ilmi), Coğrafya, Tarih-i Umûmî, İlm-i mevâlîd (tabiat ilmi), Cebir, Hesap ve Defter tutmak usûlü, Hendese ve ilm-i mesâha (ölçü), Hikmet-i tâbî'ye (fizik), Kimya ve Resim dersleri bulunmaktadır (Cevad, 2001: 431).

İlk programları yetersiz bulunan idâdîler için 1892'de özel bir komisyon tarafından yeni bir ders programı oluşturulmuştur. Hazırlanan bu yeni program hem beş yıllık idâdîlerin, hem de yedi yıllık idâdîlerin genel programını oluşturmuştur (Ergün, 1996: 24). Aşağıdaki ders çizelgesinden de görüleceği üzere Arapça, Farsça ve Fransızca olmak üzere üç farklı yabancı dilin programda yer alması dönemin koşulları içerisinde oldukça ileri bir eğitim anlayışı takip edildiğini göstermektedir.

Hicrî 1313/M.1895-1896 yılında Hüdâvendigâr Vilâyeti Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyesi Tevzî ve Mukâfat Cetvelinde H.1312-1313 yıllarına ait rüşdiye mektepleri ve idâdîlerde okutulacak derslerin yer aldığı haftalık program çizelgesi şu şekildedir:

Çizelge 8. Hüdâvendigâr Vilâyeti'nde Bulunan Umum-u Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdâdî'de Okunacak Derslerin Haftalık Dağılımı

DERS ADI	1.Sene Haftada	2.Sene Haftada	3.Sene Haftada	4.Sene Haftada	5.Sene Haftada	6.Sene Haftada	7.Sene Haftada
Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerim ve Ulûm-i Diniye (dîn bilgisi)	3	2	2	2	2	1	2
Türkçe	7	6	4	3	2	0	0
Edebiyat ve Ahlak	0	0	0	0	0	2	1
Kitabet-i Resmiye	0	0	0	0	0	1	1
Arabî	1	2	2	2	2	1	1
Farisî	0	1	2	1	0	0	0
Fransızca	0	0	3	3	4	4	5
Kavânin (kanunlar)	0	0	0	0	0	2	2
Hesap	2	2	2	2	1	0	0
Usûl-i Defteri	0	0	0	1	1	0	0
Cebir	0	0	0	0	2	2	0
Hendese	0	0	1	2	2	2	0
Müsellesat (trigonometri)	0	0	0	0	0	0	1
Kozmografya	0	0	0	0	0	0	1
Makine	0	0	0	0	0	0	1
Hikmet-i Tabîyye ve Kimya	0	0	0	0	0	3	3
Mevâlid	0	0	0	0	0	2	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1
Tarih	0	2	2	2	2	1	1
İlm-i Servet	0	0	0	0	0	0	2
Malûmat-ı Nafia ve Hıfz-üs- Sıhha	1	1	1	1	1	0	0
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1	0	0
Resim	1	1	1	1	1	0	0
Toplam	18	20	23	23	23	23	24

Kaynak: Hüdâvendigâr Vilâyeti Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyesi Tevzi Mukafat Cetveli [Sene-i Tedrisiye 1312-1313], On birinci Defa, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, H.1313, s.3

Yukarıdaki ders/saat cetvelinin toplam yedi yılı leyli mektepleri kapsadığı gibi, birinci yıldan beşinci yıla kadar olan beş yılı vilâyet dâhilindeki nehari idâdî mekteplerini kapsamaktadır. İlk yıldan üçüncü yıla kadar olan üç senesi de vilâyet dâhilindeki rüşdiyeleri kapsamaktadır (Hüdâvendigâr Vilâyeti Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyesi Tevzi Mukafat Cetveli [Sene-i Tedrisiye 1312-1313], On birinci Defa, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, H. 1313, s.3, 4).

Bununla birlikte beş senelik idâdî mekteplerinin ilk üç yılı rüşdiye derecesinde olup, son iki yılı idâdî olarak kabul edilmektedir. Bu tür mekteplerde beşinci yıl eğitimi tamamlayanlara verilen idâdî diplomasında yalnız iki yıllık eğitim yaptıklarına dair ibare bulunduğu gibi, sadece yedi yıllık idâdîleri bitirenlere “tam idâdî diploması” verilmektedir. Ancak beş yıllık idâdîleri bitirenler istedikleri takdirde, aldıkları diplomaları ibraz etmek suretiyle yedi yıllık idâdîlerin altıncı yılına devam etme hakkına sahiptirler (Hüdâvendigâr Vilâyeti Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyesi Tevzi Mukafat Cetveli [Sene-i Tedrisiye 1312-1313], On birinci Defa, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, H. 1313, s.4).

Mekteplerin birinci sınıfına başlayacaklar için üst yaş sınırı 15 olup, ayrıca mektebe kabul edilecek öğrenciden mektep doktoru veya başka bir doktordan alınacak sağlık raporu, aşı şahadetnamesi, tezkire-i osmaniyesi ve en son eğitim gördüğü mektepten aldığı diploma istenmektedir (Hüdâvendigâr Vilâyeti Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyesi Tevzi Mukafat Cetveli [Sene-i Tedrisiye 1312-1313], On birinci Defa, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, H. 1313, s.4). Bu okul mezunları, İbtidâî mekteplerde öğretmenlik yapabildikleri gibi, Mekteb-i Sultaniler’e devam etme hakkını da kazanmaktaydılar (Cicioğlu, 1985: 14).

4.6.4. KARESİ MEKTEB-İ İDÂDİSİ

Hüdâvendigâr Vilâyeti dâhilinde mevcut bulunan 6 adet Mekteb-i İdâdî-i Mülki’den biri olan Karesi İdâdîsi, R. 11 Şubat 1301 tarihinde kurulmuştur. Düyun-u Umûmiye binası yanında Celalzâde Hanı içinde eğitime başlayan İdâdî’nin açılışında okul müdürü tayin edilemediğinden okul, Karesi Vilâyeti Maârif Müdürü olan Hikmet Bey tarafından açılmış ve okul müdürlüğünü de vekâleten kendisi idare etmiştir (Uygun, 2006: 53). Ancak R.

1302 yılında okulun Balıkesir'in batısında yüksek ve havadar bir yerde, Behçet Paşa Köşkü'nün sahibinden satın alınan arazi içine inşa edilmesine karar verilmiştir (Karesi, numara: 6, R.9 Nisan 1302/M.21 Nisan 1886: 1). İdâdî mekteplerinin tahsil dereceleri üçe ayrılmıştır: Rüşdiye kısmı üç, nehari idâdî kısmı iki ve leylî idâdî kısmı ise dört sınıftır. Ancak Vilâyet dâhilindeki tek leylî idâdî mektebi Bursa merkez vilâyette olduğundan, nehari olan Karesi İdâdîsinde 5 sınıf mevcuttur. Her kısmı bitiren öğrenciye eğitim derecelerine göre, "rüşdiye", "nehari idâdî" ve leylî idâdî'de eğitimlerini tamamlayanlara da "tam idâdî" adıyla birer şahadetname verilmektedir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 587-588; H.1325/M.1907-1908: 329-330).

Türk kültür ve edebiyatına yön veren isimler arasında gösterilen Karesi icra memuru Mehmed Ali Efendi'nin oğlu 1289/1868 Balıkesir doğumlu Müstecabizâde Mehmed İsmet Bey (BOA., DH.SAİD., 183/39, 1289) Karesi İdâdîsi'ne ilk kayıt olan 1 numaralı öğrencidir.

Mektep ilk imtihanlarını 1302 yılında yapmış ve okul açılalı 8-9 ay olmasına rağmen öğrencilerin sınavdaki başarıları takdir uyandırmış, başarılı öğrencilerin bazılarına mükâfat olarak uygun bir takım hediyeler verilmiştir. Bu öğrencilerden dördünün başarısı olağanüstü, beşinin oldukça iyi ve ikisinin de zikre değer olduğu belirtilmiştir (Karesi, numara: 33, R.22 Teşrin-i evvel 1302/M.3 Kasım 1886: 1).

Karesi İdâdîsi'nde okutulan dersler Rüşdiye ve Nehari İdâdî kısmı olarak ikiye ayrılmaktadır (HVS, H.1324/M.1906-1907: 588-589; H.1325/M.1907-1908: 330).

Çizelge 9. Karesi İdâdîsi'nde Okutulan Dersler

Karesi Mekteb-i İdâdî-i Mülki		
	Rüşdiye Kısmı	İdâdî Kısmı
Ders Adı	1. 2. ve 3. senelerde	4. ve 5. senelerde
	Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerim ve Ulûm-u Diniye	Maa Tecvîd Kur'ân-ı Kerim ve Ulûm-u Diniye
	Türkçe	Türkçe
	Ahlâk	Ahlâk
	Arabî	Arabî
	Farisî	Farisî
	Fransızca	Fransızca
	Hesap	Hesap
	Hendese	Hendese
	Coğrafya	Kitabet
	Tarih	Coğrafya
	Hüsn-ü Hat	Tarih
	Resim	Ziraat Dersi
		Hüsn-ü Hat
		Resim

Kaynak: HVS, H.1306a/M.1888-1889, s.243-244

H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarına göre Balıkesir İdâdî Mektebi'nde Müdür Hasan Tahsin Bey'dir. Kendisi aynı zamanda mektepte Târih-i Umûmî, Fransızca, Hikmet-i Tabîyye muallimliği yapmaktadır. Lisân-ı Fârisî muallimi Hafız Adil Efendi, Hendese muallim vekili Murad Hazım Efendi, Hüsn-i Hatt muallimi Münir Bey, Lisân-ı Osmânî muallimi Osman Fevzi Efendi, Coğrafya muallimi Mustafa Niyazi Efendi, Lisân-ı Arabî muallimi Hacı İzzet Efendi, Hesap muallimi Mustafa Celâlî

Efendi, Târih-i Tabîi muallim vekili Ali Ziya Efendi, Resim muallimi Agop Efendi, mubassır-ı evvel Yusuf Hüsnü Efendi, Mubassır-ı sâni Hafız Şükrü Efendi, hademe ise Mehmed Ağa'dır. Öğretmen ve diğer memur kadrosu oldukça kalabalık olan mektebin öğrenci sayısı ise 50'dir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 243-244).

H.1306/M.1888-1889 yılı sâlnâmesi defa 17 kayıtlarına göre ise mektebin kadrosunda bir takım değişiklikler göze çarpmaktadır. Bu kayıtlara göre mektebin müdürü ve aynı zamanda Târih-i Umûmî ve Fransızca muallimi değişmiş yerine Abdülhalim Kenan Bey getirilmiştir. Lisân-ı Osmânî muallimi Osman Nuri Efendi, Hikmet-i Tabîiyye, Kâvanîn-i Mülkiyye (devlet kanunları) ve Cebir muallimi Ahmed Hulusi Efendi, Kimya muallimi ise Hasan Efendi olmak üzere mektep kadrosuna eklenmiştir. Târih-i Tabîi ve Hendese derslerinin muallim vekilliğini yapan Ali Ziya Efendi ve Murad Hazım Efendi bu derslerin muallimliğine atanmışlardır. Bunun haricinde mektebin muallim kadrosunda ve ders durumunda herhangi bir değişiklik yoktur. Bu kayıtlarda isimleri belirtilmeyen 4 mubassır ve hademe de mektepte görev yapmaktadırlar (HVS, H.1306b/M.1888-1889: 180).

H.1310/M.1892-1893 yılı sâlnâmesine göre Balıkesir İdâdîsi'nde Müdür, Fransızca, Târih-i Umûmî ve Hıfz-üs-Sıhha muallimi İsmail Naili Efendi olarak değiştirilmiştir. Lisân-ı Arabî muallimi Hacı İzzet Efendi, Lisân-ı Osmânî muallimi Osman Nuri Efendi, Lisân-ı Fârisî muallimi Hafız Adil Efendi, Coğrafya muallimi Mustafa Niyazi Efendi, Hesap muallimi Mustafa Celâlî Efendi, Resim muallimi Agop Efendi daha önceki yıllarda olduğu gibi aynı görevlerinde yeniden karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte yine daha önce ismi geçen muallimlerin daha önceki derslerine eklenen farklı derslerle kayıtlara geçtiğini görüyoruz. Buna göre Hendese (geometri) muallimi Murad Hazım Efendi'nin Cerr-i Eşkâl (geometrik şekiller) dersinde, Hikmet-i Tabîiyye ve Cebir muallimi Ahmed Hulusi Efendi'nin de Hukuk ile Müsellesât (trigonometri) derslerinde de görev aldığını görmekteyiz. Kimya, Kâvanîn-i Husûsiyye, İlm-i Servet ve Heyet (astronomi) derslerine Kirkor Efendi, Târih-i Tabîi (hayvan, bitki ve dünyanın evrimini anlatan bilim) muallim vekilliğine Doktor İsmail Efendi getirilmiştir. Hüsn-i Hatt-ı Türkî muallimliği ise münhall

yani memuru olmayan kadrodur. Mektebin yine 4 mubassır ve hademesi bulunmaktadır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 257).

H.1311/M.1893-1894 yılı sâlnâme kayıtlarına göre Balıkesir İdâdî Mektebi'nde Müdür, Fransızca, Ma'lûmât-ı Fenniye, Hıfz-üs-Sıhha ve İnşâ muallimi Ahmed Hilmi Efendi'dir. Lisân-ı Arabî muallimi yine Hacı İzzet Efendi, Lisân-ı Osmânî muallimi Hasbi Efendi, Lisân-ı Fârisî, Hesap ve Hendese muallimi Hacı Haydar Efendi, Coğrafya ve Tarih muallimi Mustafa Niyazi Efendi, Ulûm-i Dîniyye muallimi Osman Nuri Efendi, Resim muallimi Agop Efendi, Usûl-i Defteri muallimi Celal Efendi, Hüsn-i Hatt muallimi İbrahim Zihni Efendi'dir. İsimleri belirtilmemiş olan mubassır ve hademe sayısı ise 3'e düşmüştür (HVS, H.1311/M.1893-1894: 259-260).

H.1312/M.1894-1895 yılı sâlnâmesinde Müdür, Fransızca, Ma'lûmât-ı Fenniye ve Kitâbet muallimi Şükrü Efendi'dir. Aynı yıl yatılı öğrencisi olmayan mektebin öğrenci sayısı 71'dir (HVS, H.1312/M.1894-1895: 180,359).

H.1313/M.1895-1896 yılı kayıtlarına göre Müdür, Fransızca, Ma'lûmât-ı Fenniye ve Kitâbet muallimi Şükrü Efendi'dir. Lisân-ı Arabî muallimi Hacı İzzet Efendi, Coğrafya ve Tarih muallimi Mustafa Niyazi Efendi, Lisân-ı Osmânî muallimi Muharrem Hasbi Efendi, Usûl-i Defteri muallimi Mustafa Celali Efendi, Akaid-i Dîniyye muallimi Osman Nuri Efendi, Hüsn-i Hatt-ı Türkî muallimi İbrahim Zihni Efendi, Lisân-ı Fârisî, Hesap ve Hendese muallimi Hacı Haydar Efendi, Resim muallimi Agop Efendi, hademe Mehmed ve Hafız Abdullah Efendiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mektebin öğrenci sayısı ise 104'tür (HVS, H.1313/M.1895-1896: 128,237).

H.1314/M.1896-1897 yılı kayıtlarında 141 öğrencisi olan mektebin müdürü Şükrü Efendi'nin daha önceki yıllarda olduğu gibi okuttuğu Fransızca ve Ma'lûmât-ı Fenniye derslerine ilaveten Usûl-i Defteri dersine; Lisân-ı Osmânî muallimi Muharrem Hasbi Efendi'nin de ilaveten daha önce Şükrü Efendi'nin okuttuğu Kitâbet dersine girdiğini görmekteyiz. Bunların haricinde mektebin muallim kadrosunda ve derslerinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. H.1315/M.1897-1898 yılı sâlnâmesinde de kadro ve dersler

tamamen aynıdır. Ancak mektebin öğrenci sayısı bir önceki yıla göre oldukça âzalarak, 91'e düşmüştür (HVS, H.1314/M.1896-1897: 349,413; H.1315/M.1897-1898: 122,302).

H.1316/M.1898-1899 yılı sâlnâmesinde mektebin müdürlüğünü yapan Şükrü Efendi'nin Fransızca, Ma'lûmât-ı Fenniye ve Usûl-i Defteri derslerine ilaveten Tarih dersine de girmeye başladığını dolayısıyla daha önceki Tarih ve Coğrafya dersleri muallimi Mustafa Niyazi Efendi'nin İlm-i Eşya adlı yeni bir derse başladığını görmekteyiz. Lisân-ı Fârisî, Hesap ve Hendese muallimi Hacı Haydar Efendi'nin de farklı olarak Kitâbet dersine girdiğini görmekteyiz. Lisân-ı Arabî muallimi Hacı İzzet Efendi, Akaid-i Dîniyye muallimi Osman Nuri Efendi, Lisân-ı Osmânî muallimi Muharrem Hasbi Efendi, Hüsn-i Hatt-ı Türkî muallimi İbrahim Zihni Efendi, Resim muallimi Agop Efendi, mubassır Hafız Şükrü Efendi yine eski görevlerinde bulunmaktadırlar. Ancak mektebin hademelerine ve öğrenci mevcuduna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 199-200).

H.1317/M.1899-1900 yılı sâlnâmesi'nde Karesi İdâdîsi müdürü değişmiş, yerine Abdullah Selim Bey getirilmiştir. Selim Bey idari vazifesinin yanı sıra Fransızca, Ma'lûmât, Ahlâk, Usûl-i Defteri ve Hıfz-üs-Sıhha derslerine girmektedir. Tarih ve Coğrafya muallimi Mustafa Niyazi Efendi, Lisân-ı Fârisî, Hesap, Hendese ve Cebir muallimi Hacı Haydar Efendi, Resim muallimi Agop Efendi'dir. Daha önce Haydar Efendi'nin girdiği Kitâbet ve Türkçe derslerine Muharrem Hasbi Efendi girmektedir. Hacı İzzet Efendi'nin girdiği Lisân-ı Arabî dersini ise ismine ilk kez rastladığımız Hüseyin Avni Efendi yürütmektedir. Bununla birlikte Hacı İzzet Efendi'nin ismi hiçbir dersin muallimliğinde geçmemektedir. Ulûm-i Dîniyye muallimi ise aynı zamanda mektebin mubassırlık görevlerinden birini de yürüten Ömer Hulusi Efendi'dir. Hatt muallimi ise İbrahim Zihni Efendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hafız Şükrü Efendi mektepteki mubassırlık görevine devam etmektedir. Mektebin isimleri belirtilmemiş 2 de hademesi vardır. Aynı yıl mektebin 104 öğrencisi bulunmaktadır (HVS, H.1317/M.1899-1900: 269,339).

H.1318/M.1900-1901 yılı kayıtlarında İdâdî'nin müdürünün yeniden değiştiğini görüyoruz. Mektebin yeni müdürü Sezai Efendi, aynı zamanda Fransızca, Tarih, İnşâ ve Usûl-i Defteri derslerinin de muallimidir. Ulûm-i Dîniyye, Coğrafya ve Ma'lûmât dersleri vekâleten idare olunmakta, bu dersleri Mustafa Niyazi Efendi yürütmektedir. Muallimlerinin değişmediği Lisân-ı Fârisî, Hesap, Hendese ve Cebir derslerine Hacı Haydar Efendi, Hüsn-i Hatt dersine İbrahim Zihni Efendi, Resim dersine yine Agop Efendi girmektedir. Muharrem Hasbi Efendi Türkçe dersinin yanı sıra, Hıfz-üs-Sıhha dersini de eski müdür Abdullah Selim Bey'den devralmıştır. Lisân-ı Arabî dersini ise tekrar Hacı İzzet Efendi yürütmektedir. Kayıtlara göre mektepte isimleri belirtilmemiş olmakla birlikte 2 mubassır ve 2 de hademe bulunmaktadır. Aynı sâlnâmede 1315-1316 Eğitim yılı mevcut öğrenci sayısı 2'si gayr-i Müslim, 93'ü Müslüman olmak üzere 95 öğrencisi bulunmaktadır (HVS, H.1318/M.1900-1901: 263,327).

H.1319/M.1901-02 yılı sâlnâmesine göre Karesi İdâdîsi'nde Sezai Bey'in yerine yine Abdullah Selim Bey'in eski görevine getirildiğini görmekteyiz. Selim Bey müdürlük vazifesinin yanında daha önce olduğu gibi Fransızca, Ma'lûmât, Ahlâk, Usûl-i Defteri ve Hıfz-üs-Sıhha derslerine girmektedir. Mustafa Niyazi Efendi yine Tarih ve Coğrafya derslerini yürütmektedir. Lisân-ı Fârisî, Hesap, Hendese ve Cebir derslerine Hacı Haydar Efendi, Kitâbet ve Türkçe derslerine Muharrem Hasbi Efendi girmektedir. Lisân-ı Arabî dersini ise bir önceki yıla ait sâlnâmede ismine rastlamadığımız Hüseyin Avni Efendi yürütmektedir. Ömer Hulusi Efendi de H.1317 sâlnâmesinde olduğu gibi hem Ulûm-i Dîniyye muallimliği hem de mektebin mubassırlık görevlerinden birini üstlenmiştir. Hatt muallimi İbrahim Zihni Efendi, Resim muallimi Agop Efendi, mubassır ise Hafız Şükrü Efendi'dir. Mektebin ismi belirtilmemiş 2 de hademesi bulunmaktadır. Bu haliyle H.1319 yılı sâlnâmesi mektep kadrosuyla H.1317 yılı sâlnâmesi mektep kadrosu birebir aynıdır. Aynı kayıtlarda 1316-1317 eğitim yılı mektebin mevcut öğrenci sayısı 104 olarak belirtilmiştir (HVS, H.1319/M.1901-1902: 269,339).

H.1320/M.1902-1903 yılı kayıtlarında Karesi İdâdîsi'nde diğer görevler aynı olmak üzere Muharrem Hasbi Efendi'nin Kitâbet ve Türkçe muallimliği dışında Kısm-ı Evvel Ulûm-i Dîniyye muallimliği yaptığını, bununla birlikte Ömer Hulusi Efendi'nin adının geçmediğini görmekteyiz. Kısm-ı Sâni Ulûm-i Dîniyye dersine de aynı zamanda mektebin mubassırılık görevini de üstlenmiş olan Tevfik Efendi'nin yürüttüğünü görmekteyiz. Buradan Ulûm-i Dîniyye dersinin ilk bölüm ya da giriş niteliğindeki başlangıç bölümü ve ikinci bölüm olarak ikiye ayrıldığını ve iki ayrı muallim tarafından işlendiğini görüyoruz. Mektebin diğer muallimleri ve dersler tamamen aynı kalmıştır. H.1320 yılı kayıtlarına göre İdâdî'nin H.1317-H.1318 yıllarındaki öğrenci sayısı 117'dir (HVS, H.1320/M.1902-1903: 275, 353).

H.1321/M.1903-1904 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde mektebin müdürü Mehmed Sabri Efendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmed Sabri Bey de kendinden önceki müdürler gibi idari görevinin yanında farklı derslerin muallimliğini de üstlenmiştir. Bunlar Fransızca, Ma'lûmât, Ahlâk, Usûl-i Defteri ve Hıfz-üs-Sıhha dersleridir. Tarih ve Coğrafya muallimi Mustafa Niyazi Efendi, Kitâbet, Türkçe, Kısm-ı Evvel Ulûm-i Dîniyye muallimi Muharrem Hasbi Efendi, Lisân-ı Fârisî, Hesap, Hendese ve Cebir muallimi Hacı Haydar Efendi, Lisân-ı Arabî muallimi Hüseyin Avni Efendi, Kısm-ı Sâni Ulûm-i Dîniyye muallimi ve mubassır Tevfik Efendi, Hatt muallimi İbrahim Zihni Efendi, Resim muallimi Agop Efendi olarak yeniden tam kadro olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu yıla ait kayıtlarda mektebin hademe sayısı 3'e yükselmiştir. Yine aynı kayıtlarda mektebin H.1318-H.1319 eğitim yılı'nda öğrenci sayısı 105'tir (HVS, H.1321/M.1903-1904: 283, 355).

H.1322/M.1904-1905 yılı kayıtlarında mektebin müdürlüğüne Mehmed Sabri Efendi getirilmiştir. Sabri Bey aynı zamanda Fransızca, Ma'lûmât-ı Zirâiyye, Sıhhiye ve İlm-i Eşya derslerinin muallimliğini üstlenmiştir. Tarih ve Coğrafya muallimi yine Mustafa Niyazi Efendi'dir. Hesap, Hendese, Cebir muallimi Haydar Efendi Lisân-ı Fârisî dersini bırakmış, bunun yerine Usûl-i Defteri dersini üstlenmiştir. Kitâbet ve Türkçe muallimi Kısm-ı Evvel Ulûm-i Dîniyye dersini bırakmış olan Muharrem Hasbi Efendi'dir. Haydar Efendi'den

Lisân-ı Fârisî dersini alan Hüseyin Avni Efendi aynı zamanda Lisân-ı Arabî dersine de girmektedir. Bu yıl kayıtlarında Ulûm-i Dîniyye dersi yeniden bir bütün olarak işlenmeye başlanmış ve muallimliği aynı zamanda Ahlâk dersine de giren Tefvik Efendi'ye bırakılmıştır. Hatt muallimi İbrahim Zihni Efendi, Resim muallimi ise yine Agop Efendi'dir. Mubassır yine muallim Tefvik Efendi'dir. Bununla birlikte İzzet Efendi'de mubassır vekilliği görevinde bulunmaktadır. Aynı sâlnâmeye göre idâdînin H.1319-H.1320 eğitim yılı öğrenci sayısı 105'tir (HVS, H.1322/M.1904-1905: 263, 331).

H.1324/M.1906-1907 yılı sâlnâmesine göre Karesi İdâdî Mektebi'nde müdür ve Fransızca, Türkçe, Ma'lûmât-ı Zirâiyye muallimi Mehmed Sabri Efendi'dir. Sıhhiye ve İlm-i Eşya dersleri bu yılın kayıtlarında görünmemektedir. Ulûm-i Dîniyye ve Türkçe muallimi Tefvik Efendi, Tarih ve Coğrafya muallimi yine Mustafa Niyazi Efendi, Ulûm-i Dîniyye, Ahlâk ve Türkçe Kitâbet Muallimi Muharrem Hasbi Efendi, Lisân-ı Fârisî ve Lisân-ı Arabî muallimi Hüseyin Avni Efendi, Resim muallimi ise yine Agop Efendi'dir. Hüsn-i Hatt muallimi İsmail Hakkı Efendi, Hesap ve Hendese muallimi de Abbas Hilmi Efendi olarak değişmiştir. H.1324 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre Karesi İdâdîsi'nde eğitim gören öğrenci sayısı 123'dür. Karesi İdâdîsi bu rakam ile Bursa İdâdî-i Mülkisi'nin toplam 442 kişilik mevcudundan sonra bünyesinde en fazla nehari öğrenci bulunduran okuldur (HVS, H.1324/M.1906-1907: 494, 589).

H.1325/M.1907-1908 yılı sâlnâme kayıtlarında da mektebin kadrosu bir önceki yıla ait sâlnâme kayıtlarında olduğu gibidir. H.1325 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre Karesi İdâdîsi'nde eğitim gören öğrenci sayısı 126'ya yükselmiştir (HVS, H.1325/M.1907-1908: 330, 550).

Balkan Savaşları yenilgisinin ardından Selanik şehri kaybedilmiş ve buradaki Selanik Sultânisi'nin Balıkesir'e taşınmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Karesi İdâdîsi Nisan 1913'de genel sınavlarını yaptıktan sonra Edremit'e nakledilmiştir. Selanik Sultânisi'nin öğrencileri, idarecileri, öğretmenleri ve tüm personelinin Balıkesir'e getirilmesiyle Karesi Sultânisi hem resmen hem de fiilen kurulmuş oldu (Uygun, 2006: 97).

4.7. KARESİ SANCAĞI'NDA (BALIKESİR) BULUNAN MEDRESELER VE KÜTÜPHANELER

4.7.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MEDRESELER

Arapça'da "Derase" kökünden gelen "Medrese" kelimesi, öğrencinin ders okuyup, ilim öğrendiği yer manasına gelmekle beraber, daha çok Sıbyan Mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil müesseselerini ifade etmektedir (Kazıcı, 1983: 47).

Medrese, İslâm kültürünün ürettiği ve geliştirdiği bir kurum olup, bu kelime ilk olarak IX. asırda kullanılmış ve resmi bir kuruluş olarak ise ilk defa X. asırda ortaya çıkmıştır. Medreselerin devlet tarafından kurulması, geliştirilmesi, programının yapılması, talebeye karşılıksız olarak bakılması gibi düzenlemeler ise Büyük Selçuklu Devleti'ne aittir ve ardılları her bakımdan bu medrese teşkilatını örnek almışlardır (Er, 1999: 19-20). Osmanlı padişahları ve ileri gelen devlet adamları da Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerine önem vermişler ve önceki örneklerine uygun medreseler kurmaya başlamışlardır. İlk Osmanlı medresesi Orhan Gazi'nin kurduğu "İznik Medresesi"dir. Medreseye müderris olarak devrin büyük bilgin ve düşünürlerinden Davudî Kayseri atanmıştır. Bursa'nın fethiyle birlikte Orhan Gazi ikinci medreseyi de burada kurmuştur. Bu yüzyılın sonuna kadar birinci sırayı koruyan İznik Medresesi, üstünlüğü Bursa Medresesi'ne kaptırmıştır. Daha sonra Edirne başkent olunca, burada açılan medrese, Bursa ve İznik medreselerinin üstünde yer almıştır. I.Murad Bursa'da, I. Bayezid Bursa ve Edirne'de olmak üzere medreseler yaptırdılar (Ateş ve Sakaoğlu, 1994: 146, 2003: 19).

Osmanlıların ilk dönemlerinde yaptırdıkları medreselerin derece ve sınıf itibarıyla en önemlileri İznik, Bursa ve Edirne'deki medreselerdir (Gül, 1997: 34). İznik'teki medrese ile kurulmaya başlayan Osmanlı medreseleri zaman içinde uzmanlaştı ve farklılaşarak kademelendi. Çelebi Mehmed'in Bursa'da kurduğu Sultaniye Medresesi, Yıldırım Bayezid'in 14. yüzyılın

sonuna doğru Bursa'da kurduğu Darüşşifa Osmanlıların ilk hastanesi ve tıp medresesi olmuştu. II. Murat Edirne'de Saatli Medreseyi ve Dâr-ül-hadis'i kurarak yeni bir üst kademe yarattı (Tekeli ve İkin, 1999, 14).

Osmanlı eğitim sistemi içinde medrese, askeri hizmetler dışında devletin ihtiyaç duyduğu her sınıf elemanı yetiştiren bir kurumdur (Baltacı, 1996: 469). II. Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra, medreseler için yeni bir dönem başladı. Fatih, çevresinde Bizans imparatorlarının mezarları bulunan Havariyyun Kilisesini yıktırarak, burada Sahn-ı Seman adı verilen büyük bir kompleks kurdu (Ergin, 1939: 83). Bu kompleks büyük bir kampus şeklinde olup, cami, medrese, kütüphane, darüşşifa, hamam ve imareti içinde barındırıyordu (Er, 1999: 21). Tam ortada bulunan caminin doğu ve batı taraflarına "Sahn Medreseleri" adıyla anılan sekiz medrese yaptırdı. Sekiz medreseden her birinin on dokuz odası vardı. Bunun yanı sıra sekiz müderris odası ve müderrislere yardımcı olan mudirler için de sekiz adet ayrı oda vardı. Sahn Medreselerinin arka taraflarında Sahn Medreselerine öğrenci (danişmend) yetiştirmek üzere "Tetimme Medreseleri" adıyla sekiz medrese daha kurulmuştur. Bu medreseler derece itibarıyla orta tahsil medreseleri olarak faaliyet göstermişlerdir (Uzunçarşılı, 1988: 7, 9).

Fatih döneminde İstanbul'da Sahn-ı Seman ve Tetimmeler yapıldıktan sonra Osmanlı sınırları içindeki tüm medreseler de dereceleri bakımından yeni bir teşkilat ve düzenlemeye tâbi tutuldular. Zaman içinde bazı değişikliklere uğrasa da, kapatılıncaya kadar hemen hemen aynı eğitim sistemini korumuşlardır. Bu düzenlemeye göre medreseler aşağıdan yukarıya doğru Hâşiyeye-i Tecrid, Miftah, Kırklı, Ellili, Hâric, Dâhil, Sahn-ı Semân ve Altmışlı olarak altı eğitim derecesi ile sınıflanmışlardır (Kazıcı, 2004: 110-113).

Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da yaptırdığı Süleymaniye Medresesi ile Osmanlı eğitimi en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 4 medrese ile bir Dâru'l Hadis ve Dâru't Tıb medresesinden oluşmaktadır. Paye bakımından Altmışlı olan Süleymaniye Medresesi, kuruluşundan itibaren benzerleri arasındaki en yüksek seviyedeki medreselerin başında gelmiş,

Dâru'l Hadis Medresesi müderrisi ise tüm Osmanlı müderrislerinin en kıdemlisi sayılmıştır (Gül, 1997: 133-134, 138). İlk dönem Osmanlı medreselerindeki tahsil süresi Kanuni dönemine kadar Sahn hariç sekiz veya dokuz yıl iken, 1575 ve 1579 yıllarında çıkan fermanlarla üç-dört yıla kadar düşmüştür (Zengin, 2002: 22).

Medrese eğitimi, ilmiye sınıfının din görevlisi, yargı organı ve medrese hocası olarak yükleneyeceği görevleri için gerekli bilgi, değer ve normları aktaran bir seçkinler eğitimi niteliği taşıyordu. Eğitim sürekliydi. Eğitimin belli düzeyinde bir görev alan ilmiye sınıfı üyesi bu görevde belli bir süre kaldıktan sonra medreseye dönüyor, eğitimine devam ediyor ve eğitimde ulaştığı düzeye göre yeni bir göreve atanıyordu (Tekeli, b.y.yok: 651). Vakıf niteliği taşıyan medreselerde eğitim gören öğrenci sayıları ise kurumu tesis eden kişilerin öngörmüş olduğu düzenlemeler ya da kurumun giderlerini üstlenen kurumların parasal desteğine bağlı olarak değişmekteydi gibi medresenin büyüklük ve küçüklüğüne göre de değişmektedir. Medreselerin en büyüklerinde bile bir müderrisin okuttuğu öğrenci sayısı 20'yi geçmemektedir. (Cihan, 2002: 176).

Osmanlı eğitim sisteminde medreseler; Umumi Medreseler ve İhtisas Medreseleri olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi, İhtisas Medreseleri de kendi içinde Dâru'l-kurra, Dâru'l-hadis ve Dâru't-tıp şeklinde sınıflandırılıyordu (Baltacı, 1996: 469).

Arapça bütün İslâm medreselerinin olduğu gibi Osmanlı medreselerinin de ilim lisanı olmuştur. Anadil olan Türkçe ise medreselerin orta ve yüksek kısımlarına kabul edilmemiştir. Ezberciliğin öğretim metodu olarak kullanıldığı bu medreselerden yetişenlerin çoğu okuduğunu ve hatta ezberlediğini anlamayan, sorgulamayan, istenilen metni doğru bir şekilde aktarmak için uğraşan kişiler olarak kalmışlardır (Kansu, 1930: 11). Medresenin Türk dili konusundaki en büyük aczi, halkın çok büyük saygı gösterdiği Kur'ân sorununda olmuştur. Medrese için Kur'ân'ın Türkçe'ye çevrilmesi yalnız mümkün değil, istenmeyecek bir şeydi. Kur'ân Arapça olarak kutsal söz olarak kalmalı, bunu ancak ulemâ devlete ve halka yorumlamalıydı.

Dolayısıyla medrese diliyle halk dili arasındaki uçurum, medreseyi Türk diline yabancılaştırmıştır. Medrese düşün hayatını tekeline alması sonucunda, yalnız halk diline yabancı kalmamış, yeni düşün biçimlerine de kendini uyduramamıştır (Berkes, 2002: 257).

Osmanlılarda genel bilgi veren medreselerde Ulûm-ı Âliye denilen Kur'ân ilimleri ile hadis ve İslâm hukuku (fıkıh) gibi dinî eğitimin yanı sıra, matematik, felsefe, astronomi, mantık, belagât, lügat, tarih ve coğrafya gibi ilimler de okutuluyordu (Kazıcı, 2004: 120).

Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren medreseler bu düzenli işleyişini kaybetmeye başlamışlardır. Daha 1540'larda Taşköprizâde İsameddin Ahmed Efendi, medresede ulemâ arasında ilâhiyat ve matematik ilimlerine karşı eski ilginin kaybolduğunu ve genel olarak da ilim seviyesinin düştüğünü söylemektedir. Yüzyılın sonlarında ise medrese ve ilmiye teşkilatında bozulmalar giderek artmaktadır. Kaybedilen Osmanlı topraklarından iç bölgelere çekilen halk, medreseleri sığınacak ve karnını doyuracak mekân olarak görmüş, bu da medreselerin nüfusunun artmasıyla bağlantılı olarak, ilim seviyesinin düşmesine sebep olmuştur. Medreselerde toplanan çok sayıda talebe için vakfın imkânları da yetmemeye başlayınca zamanla talebe isyanları meydana gelmiştir. Ardından mezunlar için istihdam problemleri başlayacaktır. Ulema çocuklarına tanınan imtiyazlar zamanla suistimal edilerek, ulema çocuklarının çok küçük yaşlarda çeşitli kademelerde memuriyetler almasına sebep olmuş, bu da ilim seviyesinin düşmesinde etkili olmuştur. Bunun yanı sıra bazı müderrislerin medreselerini ihmal edip, başka işlerle meşgul olmaları, aklî, felsefî ve diğer pozitif bilimlerin ders programlarından çıkarılarak, medreselerin sadece dinî ilimler öğreten kurumlara dönüşmesi, medreselerin ve ilmiye teşkilatının bozulmasının nedenleri olarak özetlenebilir (Kazıcı, 2004: 177-182).

Batılılaşma her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini gösterirken, medreseler geleneksel yapısını muhafâza etmiş ve çoğu zaman yapılan yeniliklere muhalif olmuşlardır. Arapça olarak Kur'ân'ın basılması

dahi 1874'te yani matbaacılığın gelişinden 146 yıl sonra gerçekleşmiştir (Berkes, 2002: 258).

Medreselerin ıslah edilebilmeleri için gösterilen çabaların en önemlisi olarak 1873 yılında ilmiye mensubu 14 kişiden oluşan bir meclis tarafından hazırlanan raporu görmekteyiz. Ancak başarılı olmayan bu raporda, bazı derslerin zaman kaybına sebep olarak faydalı olmadığı belirtildiği gibi, hazırlanacak programda, okutulacak dersler, kitaplar, öğretim süresi ve takip edilmesi gereken metodlar hakkında esaslar tespit edilmiştir. Ancak yapılan programa göre medrese öğretimi Arapça ve mantık üzerinde yoğunlaşmış, din ve tabii ilimler alanında yetersiz kalmıştır (Zengin, 2002: 24-26). Öyle ki medreselerin ıslah edilmesine yönelik yapılan çalışmalar dâhilinde, coğrafya ve tarih gibi ilimlerin medreselerde okutulmasının İslamî kurallara uygun olduğuna dair şeyhülislam fetvası 1910 tarihlidir (Tunaya, 1999: 104). Buradan hem medreselerin içine düştüğü dar zihniyeti görmek, hem de bunu revize etmek için kullanılan yöntemin şeklinden bu ıslah çalışmalarının başarıya ulaşmasının söz konusu olamayacağını söylemek mümkündür.

4.7.2. KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN MEDRESELER

Ele aldığımız dönemde Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinde Karesi Sancağı medreselerine dair ayrıntılı bilgilere ulaşamasak da, II. Abdülhamid döneminde Balıkesir merkezinde 20'den fazla medresenin eğitim-öğretim faaliyetlerine devam ettiği bilgisine ulaşılabilmektedir.

1887 yılında Balıkesir'de Sultan Yıldırım Bayezid Medresesi, Alaybeyi (Fatma Hatun) Medresesi, Hacı Halil Efendi Medresesi, Hacı Ali Medresesi, Hacı Yahya Efendi Medresesi, İnciroğlu Medresesi, İğneci Medresesi, Darü'n-nafia Medresesi, Tevfik Medresesi, İbrahim Bey Medresesi, Hoca Sinan (Orta Medrese) Medresesi, Keşkek Medresesi, Hacı Kaya Medresesi, Mevlevîhane Medresesi ve Kaleli Medresesi Balıkesir'de eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren başlıca medreselerdir (Mutaf, 1997: 45). Bunların haricinde, Eski Cami Medresesi, İyihalli Medresesi, Alay Koyu Medresesi,

Bostan Çavuş Medresesi, Sakîzâde Medresesi, Hoca Kapı Medresesi bulunmaktadır (Hakkı, 1997: 61).

Bunlardan Hoca Sinan Medresesi olarak da anılan Orta Medrese'nin ve özellikle daha önce yanmış olan camisinin inşası için kurban derileri toplandığı, ancak bunların masrafları karşılamamasından dolayı mimar Ocaksızade Hacı Mehmed Efendi tarafından hayır sahiplerinden istifade edildiği belirtilmiştir (Karesi, numara: 4, R.26 Mart 1302/M.7 Nisan 1886: 1).

Eski Cami Medresesi müderrisliğini yapmış olan Müstecabi-zade Yağcılarlı Ali Efendi ise, Ali Şuûri Efendi'den ders almıştır (Eren, 1990: 14).

H.1306/M.1888-1889 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre Karesi Sancağına bağlı Kemer Edremit/Burhaniye Kazası'nda isimleri belirtilmemiş üç adet medrese olduğu kaydedilmiştir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 101).

H.1310/M.1892-1893 yılı kayıtlarına göre Balıkesir Kazası'nda yirmi bir adet medrese olduğu belirtilmiştir. Aynı kayıtlarda Balıkesir Kazası'na bağlı İvrindi Nahiyesi ve Kepsut Nahiyesi merkezlerinde birer adet medrese, Balat Nahiye merkezinde de üç adet medrese olduğu kaydedilmiştir. Aynı kayıtlarda Kemer Edremit Kazası'nda bulunan üç adet medrese tekrarlanmıştır. Bunu yanı sıra Bigadiç Kaza merkezinde dört adet, Sındırgı Kaza merkezinde, üç adet, Gönen Kaza merkezinde de bir adet medrese olduğunu görüyoruz. Karesi Sancağı merkez kazası dışında en fazla medresesi olan kazanın ise Edremit Kazası olduğunu görüyoruz. Kayıtlara göre Edremit Kaza merkezinde onbir adet medrese bulunmaktadır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 422, 426, 429, 433, 442, 447, 450, 459, 463). Bandırma, Ayvalık ve Erdek Kazalarına ait herhangi bir bilgiye ise ulaşamamıştır.

H.1312/M.1894-1895 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre, Kemer Edremit kazasında Muhyiddin Rumî Hazretleri tarafından yapılmış olan cami-î şerif'in bitişiğinde yanarak harap olan medresenin alt katındaki beş odacığın, halkın yardımları ile yeniden inşa ettirildiğini ve bu odalara

ilaveten medreseye bir de amaşırhane yaptırıldığını gormekteyiz (HVS, H.1312/M.1894-1895: 388). Yine H.1312 yılı kayıtlarında Balıkesir Kazası'na bağlı İvrindi Nahiyesi'nde bulunan medresenin yeni baştan tamir edildiği kaydedilmiştir (HVS, H.1312/M.1894-1895: 388).

H.1314/M.1896-1897 yılı salnamesinde Karesi Sancağı belediye daireleri tarafından yaptırılan inşaat başlığı altında, yol yapım çalışmalarından bahsederken yer belirtmek için Balıkesir Kazası'nda bulunan iki medresenin ismine değinilmiştir. Bunlardan biri Alay Bey Medresesi, diğeri ise Hükümet Caddesi'nde bulunan Hacı Yahya Medresesi'dir (HVS, H.1314/M.1896-1897: 403).

H.1316/M.1898-1899 yılı salnamesinde de Balıkesir Kazası'nda yirmiden fazla medrese olduğu belirtilmiştir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 390). Dolayısıyla H.1310 yılından beri Balıkesir Kazası'nda bulunan medrese sayısında değişiklik olmadığını soyleyebiliriz.

Karesi Sancağı dahilindeki Susurluk Kasabası'nda halkın yardımlarıyla bir medrese yaptırılmıştır. Medresenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere medreseye ait olmak üzere 5 adet de dkkn inşa edilerek medreseye vakfedilmiş, H.1321 tarihinde de açılışı yapılmıştır (BOA., DH. MKT., 714/7, 1321).

H.1324/M.1906-1907 yılı kayıtlarında Balıkesir Kazası'nda yine yirmiden fazla medrese olduğu, merkez kazaya bağlanan Bigadiç Nahiyesi'nde dort, Balat Nahiyesi'nde , Kepsut Nahiyesi'nde de bir adet medrese olduğu belirtilmiştir. Yine aynı kayıtlarda Burhaniye Kazası'nda da  adet medrese olduğu kaydedilmiştir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 507-508, 560).

4.7.2.1. Yıldırım Medresesi: 14. yüzyılda inşa edilen Yıldırım Camiinin kllyesi içinde İmaret'in yanında ve Caminin avlusunun kuzeybatı koşesinde 12 odalı bir medreseydi. Mderrisleri arasında Molla Bedreddin Mahmud (. 946/ 1539) ile İbrahim Efendi adında ilim ve fazilet sahibi bir hocanın 60 akçe ile burada gorev yaptığını biliyoruz (Gl, 1997: 43). 1887 yılında medresede Süleyman Efendi ve Yağcılarlı Ali Efendi isimli iki

müdürrisi bulunmaktadır (Mutaf, 1997: 158). H.1308/M.1890-1891 yılında yıpranan Yıldırım Camii ve Medresesi tamirden geçirilmiştir (BOA., Y. PRK. UM., 21/92, 1308).

4.7.2.2. Hafız Ali Efendi Medresesi: Hafız Ali Efendi Medresesi Kasaplar Mahallesi sakinlerinden Halil oğlu Hafız Ali Efendi'nin Hisar Mahallesinde kurduğu medresedir. Medresenin on bir odası ve bir dershanesi vardır. İzzet oğlu Hamza Efendi'nin medresenin müdürrisliğini yaptığını görmekteyiz (BOA., C.MF., 57/2806, 1262). Yüzyılın sonunda Kayalarlı Mehmed Efendi medresenin müdürrisliğini yapmıştır (Mutaf, 1997:158).

4.7.2.3. Ali Şuûri (Darünnafia) Medresesi: 1861 yılında dönemin tanınmış müdürrislerinden Ali Şuûri Efendi tarafından kurulmuştur. Bir süre Balıkesir müftülüğü görevinde de bulunan Ali Şuûri Efendi Cevdet Paşa'dan ders almış, icazet verme yetkisine sahip değerli bir ilim ve din adamıdır (Özsarı, 2007: 188). Subha-i Sıbyan ve Kaşife adında iki kitap yazmış olan Ali Şuûri Efendi, aynı zamanda İlginli İbrahim Efendi, Edremit Müftüsü Emir Hafız Efendi gibi önemli şahsiyetler de yetiştirmiştir. Ali Şuûri Efendi, astronomi, geometri, aritmetik ve coğrafya gibi pozitif ilimlerle yakından ilgilenirdi. Dolayısıyla kurduğu medrese de klasik medrese anlayışının dışında bir medrese olmuştur (Uzunçarşılı, 1991: 13).

Ali Şuûri Efendi Medresesi Balıkesir Kaza merkezinde Hisar Mahallesinde bulunmaktadır. R.1282/M.1866-1867 yılında medresenin vakfına ait gelir gider belgesinde 1281 yılı Mart ayı başından 1282 yılı Şubat ayına kadar Cemile Hanım'ın medresenin vakıf işlerine baktığını görmekteyiz (BOA., C.MF., 78/3891, 1283). Yüzyılın sonunda Gamsızzâde Hacı Hafız Efendi ve Melekzâde Hafız Abdullah Efendi müdürris olarak görev yapmaktadırlar (Mutaf, 1997: 159).

4.7.2.4. Karesi Edebiyat Medresesi: İhtisas eğitimi veren bu özel medrese, Darüşşafaka mezunlarından Ahmet Nurettin Efendi tarafından kurulmuştur. 1887 Karesi Vilâyet Sâlnâmesine göre medresenin 20 öğrencisi bulunmaktadır (Özsarı, 2007: 187).

4.7.2.5. Edremit Kurşunlu (Hekimzâde Yusuf Sinan) Medresesi:

Edremit kaza merkezinde bulunan Kurşunlu (Hekimzâde Yusuf Sinan) Camisi'nin 15. yüzyılda yapıldığı ve caminin günümüze ulaşmayan bir medresesi olduğu bilinmektedir (Türkiye İller Ansiklopedisi, 2005: 171).

Aynı zamanda Mutasarrıf Ömer Ali Bey Hacı Ali Paşa Camii avlusunda on adet medrese odası yaptırmıştır. Bu odalardan birisi müftülük dairesi, birisi müderris odası, biri de dershane olarak kullanılmaktadır. Diğer yedi oda da bu medreseye kayıtlı öğrencilerin yatıp kalktıkları odalardır (Eren, 1993: 101).

4.7.3. KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN KÜTÜPHANELER

17. yüzyıldan önce, Osmanlı Devleti'nde çoğunlukla cami, medrese ve tekkelerde kitap dolaplarında korunan kitaplar, 17. yüzyıldan sonra bir külliye içinde ya da vakıf eliyle yönetilen bağımsız kütüphane yapılarında toplanmaya başlamıştır. İstanbul'da ilk kurulan kütüphane 1661 yılında inşa edilmiş Divanyolu'nda Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi'ndeki kütüphanedir. Vakıf kütüphane yapımı konusunda 18. yüzyıl boyunca devam eden gelişme, 19. yüzyılda da sürmüştür (Ödekan, 1995: 400).

İncelediğimiz dönemde merkez kaza Balıkesir'de üç de kütüphane mevcuttur. Bunlar Selâtin Mahallesi'ndeki Elhac Mehmed Efendi Kütüphanesi, Yıldırım Camiî yanında Elhac Çingeli Mehmed Ağa Kütüphanesi ve Hisariçi Mahallesi'ndeki Ali Şuûri Kütüphanesi'dir. Bu kütüphane 1898'deki Balıkesir depreminde yıkılmış ve bir daha inşa edilememiştir. Yüzyılın sonlarında bu kütüphanelerde yaklaşık 3000 adet kitap bulunmaktadır (Özsarı, 2007: 188).

4.7.3.1. Ali Şuûri Efendi Kütüphanesi: 1863 yılında Ali Şuûri Efendi tarafından medrese ile birlikte yaptırılmıştır. Daru'l Hilafe Medresesi karşısındadır. 618 kitabın büyük bir kısmı Arapça kitaplardan oluşmaktadır (Hakkı, 1997: 46).

4.7.3.2. Hamidiye Kütüphanesi: Hacı Ali Camii civarında inşa edilen bu kütüphanenin açılışı padişahın tahta çıkış günü törenlerinde yapıldığı için “Hamidiye” adını taşımaktadır (BOA., Y. PRK. BŞK., 65/19, 1319). Kütüphane bir adet kitap odası ve bir okuma salonundan oluşmaktadır (Özdemir, 2003: 74). Mutasarrıf Ömer Ali Bey tarafından 1901 yılında kurulan “Hamidiye Kütüphanesi” 1908’e kadar bu isimle anılmıştır. Ali Şuûri Kütüphanesinin kitapları ise Mutasarrıf Ömer Ali Bey tarafından yaptırılan bu kütüphaneye devredilmiştir. Ömer Ali Bey kurduğu bu kütüphane için bir de vakıf kurmuş ve vakfiyenâme yazdırmıştır. Vakfiyenâme’de belirtildiği üzere kendi parasıyla kurmuş olduğu kütüphane, kütüphane binası ve Hacıali Camii’nin bakımı ve geliştirilmesi için bir ekmekçi fırını, bir terzi dükkânı ve bir de mağâzanın kira gelirlerini vakfetmiştir. 1908-1922 yılları arasında kütüphanenin adı “Maârif Kütüphanesi”, 1922-1962 yılları arasında da “Vatan Kütüphanesi” olarak kullanılmıştır. 1962 yılında ise kütüphanenin ismi “İl Halk Kütüphanesi” olarak değiştirilmiştir (Eren, 1993: 76-78).

4.7.3.3. Eski Kütüphane: 1816 yılında Abdüllatif Efendi’nin oğlu Mehmed Efendi tarafından kurulan Eski Kütüphane Abahane civarındadır. Kütüphanede bulunan 632 cilt kitabın büyük bir kısmını Arapça kitaplar oluşturmaktadır (Hakkı, 1997: 46)

H.1324/M.1906-1907; H.1325/M.1907-1908 yılları Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmelerinde ulaştığımız bilgiye göre ise Karesi Sancağı dâhilinde 5 adet Kütüphane bulunmaktadır. Kütüphanelerin üçü Balıkesir Kazası’ndadır ve muhtemelen bunlar depremde yıkılan Ali Şuûri Efendi Kütüphanesi’nden sonra yaptırılan Hamidiye Kütüphanesi ile yukarıda isimlerini andığımız diğer kütüphanelerdir. Geriye kalan kütüphanelerden biri Bigadiç’te, diğeri de Sındırgı Kazası’ndadır.

4.7.3.4. Koca İsmail Ağa Kütüphanesi (Yeşilli Camii Kütüphanesi): Bigadiç halkı tarafından kurulmuş olan bu kütüphane Yeşilli Camii içinde kurulduğu için bu adı da taşımasına rağmen kütüphanenin asıl adı Koca İsmail Ağa Kütüphanesi’dir. Kütüphanede 118 kadar kitap bulunmaktadır (Mutaf ve Hakkı, 1997: 49, 1997: 46). Bigadiç H.1321/M.1903-1904 tarihinde

Balıkesir Kazasına bir nahiye olarak bağlandığı için kütüphanelerden dördünün Balıkesir Kazası'nda bulunduğunu söyleyebiliriz.

4.7.3.5. Hafız Sadık Efendi Kütüphanesi: Ayrıntılı bilgiye ulaşamadığımız bu kütüphane Balıkesir kazalarından Sındırgı'da bulunmakta, Şerif Paşa Medresesi içinde yer almaktadır (Mutaf, 1997: 49).

Kayıtlara göre zaten düşük olan kitap sayısında daha da gerileme görülmüş ve bu kütüphanelerde toplam 2228 adet el yazma ve matbu kitap bulunduğu kaydedilmiştir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 594; H.1325/M.1907-1908: 335).

4.8. KARESİ SANCAĞI'NDA (BALIKESİR) BULUNAN GAYRİ-MÜSLİM OKULLARI

4.8.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİ-MÜSLİM OKULLARI

Yüzyıllar boyunca farklı etnik köken ve dinî inanca sahip insanları bünyesinde barındırmayı başaran Osmanlı Devleti'nde topluluklar etnik kökenleri ile değil, dinî ve mezhebî anlamda millet olarak nitelendiriliyordu. Dolayısıyla bir bütün olarak Osmanlı toplumu Türk, Rum, Bulgar ya da Arap olarak değil; Müslüman ya da gayri-Müslim olarak nitelendiriliyordu. Gayri-Müslimler de; Katolik, Protestan, Gregoryan, Ortodoks ve Yahudi olarak bölümlenmekteydi. Tüm bu dinî topluluklar kendi dillerini konuşmakta, kendilerine ait dinî ritüellerini yerine getirmekte, kültürlerini, dinî ve eğitim kurumlarını korumakta serbesttiler. Onlara sağlanan bu din ve vicdan hürriyeti, eğitim ve öğretim alanında da uygulandı. Çok dinli ve çok milletli devlet özelliğine sahip İmparatorlukta her tebaanın eğitim kurumu ile buralarda uygulanan programlar da değişiklik gösteriyordu (Sezer, 1999: 5). Yani Osmanlı Devleti'nde gayri-Müslimlerin okul açmaları, devletin özel iznine bağlı değildi. Her millet kendi cemaatine eğitimini kendisi vermek zorundaydı.

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayri-Müslimler arasında ayrılıkçı milliyetçi akımlar kök salmaya başlamıştır. Çünkü İmparatorluğun her gayr-i Müslim azınlığa kendi kültürel kimliğini muhafâza etme imkânı verildiğinden, bu durum Osmanlı toplumunun tek bir toplum haline dönüşmesini engellemiştir. Gayr-i Müslimler İmparatorluğun Müslüman tebaasından çok daha önce batılı fikirlerin etkisinde kaldılar ve ekonomik durumları Müslüman tebaaya nâzaran daha gelişmiş olduğundan milli bağımsızlıklarına kavuşmak isteğiyle imparatorluğa karşı mücadeleye giriştiler (Karpaz, 1996: 30).

Daha yüzyılın ilk çeyreğinde bu tehlikeyle yüzleşmek zorunda kalan Osmanlı Devleti için 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ve 1856 Islahat Fermanı ile tüm toplumu padişahın kulları pozisyonundan tebaa pozisyonuna yükseltmek, gayri-Müslimleri ise toplumda eşit haklara sahip bireylere dönüştürmekten başka çıkış görünmemektedir. Öyle ki Sultan Mahmut yabancı büyükelçilerin bulunduğu bir toplantıda, "Ben tebaamın Müslümanını cami'de, Hristiyanını kilise'de, Musevisini de havra'da fark ederim. Aralarında hiçbir fark yoktur. Hepsi hakkındaki sevgi ve adaletim sağlamdır ve hepsi hakiki evladımdır" sözleriyle vatandaşları arasındaki hukuki statünün eşitlik olduğunu belirtecektir. Padişahın bu düşünce biçiminde ıslahatları destekleyen Mustafa Reşit Paşa'nın büyük payı olduğu söylenebilir. Bu eşitlik durumunun resmîleştiği bu dönemde gayr-i Müslimlerin eğitim öğretim faaliyetlerine hız vermeleri doğal bir durumdur. 1860'larda İstanbul'da bulunan toplam 454 sıbyan mektebinin %38'i ve 33.000 öğrencinin de %49'u gayr-i Müslim azınlıklara mensuptu. Bunlar arasında en yüksek oran Rumlara aitti. 1878'de İstanbul'da sadece Rum azınlığa ait 105 okul ve bu okullara devam eden 15.000 öğrenci mevcuttu. Azınlık okulları arasında ikinci sırada Ermeniler geliyordu (Üçcan ve Cihan, 1992: 114, 2004: 242).

1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, gayri-Müslimlerin son yüzyıldaki eğitim alanındaki hızlı çalışmalarına bir kısıtlama getirir vaziyette düzenlemeler içeriyordu. Nizamnâme'nin 129. maddesinde "Mekâtib-i Husûsiye" olarak nitelenen gayri-Müslim okulları "bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebe'a-ı Devlet-i Aliyye ve gerek tebe'a-ı ecnebiyeden

olan efrâd ve eşhâsdan biri cânibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdâs ve tesis olunan mekteplerdir...” diye tanımlanmıştır. Aynı maddeye devamla bu mekteplerin uyması gereken esaslar belirlenmiştir. Buna göre, bu mekteplerin ruhsat almaları, devlete karşı zararlı ders okutmamaları için ders programları ile kitaplarının onaylatılması ve bunları uygulamayan okulların faaliyetlerinin durdurulması gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı maddeye göre, bu okulların gerek kuruluşları sırasında ve gerekse işletilmesi sırasında yapılacak harcamaların, ya okulun kurucusu tarafından ya da bağlı oldukları vakıflar aracılığıyla sağlanacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte, bu okulların açılabilmesi için öğretmenlerinin Maârif Nezaretinden veya mahalli maârif idarelerinden almış oldukları diplomalarının bulunması şart koşulmuştur (Akandere ve Cevad, 2001: 149-150, 2001: 445).

Bu okulların kural olarak ruhsat aldıktan sonra açılmasına izin verilebileceği, ancak uygulamada bunun gerçekleşmediği söylenebilir. H.1319/M.1901-1902 yılı itibariyle, yapılan istatistiklere göre İstanbul'daki Amerikan Misyoner okullarının çoğu ruhsatsızdır. Bu durum yabancı devletlerin ruhsat işini fazla önemsemediklerini, okullarını açtıktan sonra ruhsatlarını alabilecekleri haklı düşüncesinde olduklarını göstermektedir. Bu şekilde açılmış olan okulların çoğu ruhsatlarını sonradan almış veya ruhsata gerek duymadan faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Sırma, 2000: 58-59). Araştırmamız kapsamında ulaştığımız bilgilere göre bu durumunun Karesi Sancağı'nda da yaşandığını görmekteyiz.

Nizamnâmenin 130. maddesi ile de Müslüman ve gayri-Müslim mekteplerde öğrencilerin istenmeyen davranışlar sergilemeleri durumunda ve ders çalışmamalarından dolayı dayakla cezalandırmanın kesinlikle yasak olduğu, bunun yerine öğrencinin suç derecesi göz önünde bulundurularak hususi talimata uygun olarak cezalandırılması gerektiğine, aksi davranışların ise kendilerinin cezalandırılacağına dair açıklama yapılmıştır (Cevad, 2001: 445).

II. Abdülhamid devrinde azınlıklar eğitim alanındaki faaliyetlerine ivme kazandırmışlardır. Öyle ki 1895'de 687 azınlık rüşdiyesi ve bu okullara

devam eden 76.359 öğrenci bulunmaktadır. Rüşdiye düzeyindeki 74 yabancı (misyoner) okulunda ise 6557 öğrenci eğitim görmektedir. Osmanlı Müslüman rüşdiyelerinde 41.716 öğrenci okurken, azınlık rüşdiyelerinde 82.916 öğrenci bulunmaktadır. Dolayısıyla Müslüman olmayanların rüşdiye öğrencisi sayısı, Müslümanlarınkinin iki katıdır. 1897 nüfus yazımına göre Osmanlı ülkesinde (Hicaz, Yemen, Bingazi ve Trablusgarp hariç) 14.212.000 Müslüman nüfus, buna karşılık 4.838.000 Müslüman olmayan nüfus vardır. Buna göre Müslümanların rüşdiye eğitimi bakımından gayr-i Müslimlere oranla yaklaşık 6 kat daha kötü durumda olduğu söylenebilir (Akşin, 1995: 179).

II. Abdülhamid devrinde bu okulların zararlı faaliyetlerini önleme amacıyla 6 Mayıs 1886'da yabancı ve azınlık okullarını teftiş etmek, programlarını ve ders kitaplarını incelemek amacıyla "Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-i Müslime Müfettişliği Dairesi" kurulmuştur (Şişman, 2006: 20). Ancak Maârif Nizamnâmesi'nin 129. maddesi hükmünce muallimlerin diplomaları ile ders cetvelleri ve kitaplarının maârif memurları tarafından onaylanması gerekirken, bu onaylama işleminin metropolit ve patrikhanelerde de yapıldığını görmekteyiz (BOA., MF.MGM., 2/28, 1309).

Bunun yanı sıra dünya politik arenasında Osmanlı Devleti'nin her bakımdan kısıtlanmış durumu, bu okulların zararlı faaliyetlerini önlemeyi engellememiş, 20. yüzyıl başında ise yabancılara ait her türlü okul, kilise, mabet, hastane vb. kurumların hukukî varlıkları devlet tarafından resmen tanınmıştır. 1914 yılında çıkarılan "İmtiyazât-ı Ecnebiye'nin İlgâsı Üzerine Ecânib Hakkında İcrâ Olunacak Muâmeleye Dair Talimatnâme" ile yabancı okullar denetim altına alınmaya çalışılmış, yine aynı yıl Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığını ilan etmesi üzerine yabancı kurumlara kısmen de olsa el konulmuştur (Şişman, 2006: 20).

Rum milletinin 17. ve 18. yüzyılda eğitim sistemi, daha önceki yüzyılda olduğu gibi, kilise tarafından sağlanan ilk eğitim ile Patrikhane'de verilen yüksek eğitimden oluşan bir yapıya sahiptir. Rum eğitim sistemindeki esas değişiklik, kilise içi reformla ticaret kesiminin yönetimde söz sahibi olmasıyla başlamıştır. Eğitimde ruhban sınıfının baskısının azaltılmasıyla birlikte,

ticaretle ilgili becerilerin kazanılmasına yardım eden ve aynı zamanda Yunan ulusalcılık ideolojisinin yayılmasında etkili olan akademiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu akademilerden biri 1803'te Ayvalık'ta kurulan akademidir. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar küçük bir yerleşme olan Ayvalık, bu dönemden sonra hızla gelişmiştir. İstanbul'da saray'da etkili Rumlar aracılığıyla özel bir imtiyaz sağlayan Ayvalık Rumları, bu imtiyaz sayesinde yönetim bakımından bağımsız olacaklardı. Osmanlı Devleti ise bölgede sadece bir ağa ve kadı bulunduracak, yönetim ise her yıl seçimle belirlenen üç kişi (burjuva) tarafından idare edilecekti. Yine bu özel imtiyâza göre bölgeye Türk aileleri yerleşemeyecekti. Bu durum Mora'dan ve adalardan çok sayıda Rum'un Ayvalık'a göç etmesine sebep olmuştur. Ayvalık'ta yatılı olacak akademinin kuruluş izinleri ise Kuşadası Metropolitisi Samoyil'in girişimi ve Prens Panayot Muruzi'nin yardımıyla alındı.

1803'te eğitime başlayan akademinin öğretmenlerinin büyük bölümü Avrupa'da eğitilmişti. 1806'daki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rumlardan Rusya ile iyi ilişkileri, Osmanlı'nın gözünü Ayvalık'a yöneltmesine neden olmuştur. Dolayısıyla kapatılan ilk kurum akademi olacaktır. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecek, Rum burjuvazisinin girişimleriyle okul yeniden açılacaktır. Akademi aynı zamanda matbaacılık faaliyetlerinin bölgeye girişinde de etkili olmuş, 1819'da Ayvalık'ta bir Rum matbaası açılmıştır. 1820'lerde okulu ziyaret eden bir kişi, okulda 4 öğretmen, 300 öğrenci, 3000 kitaplı bir kütüphane ve laboratuvarların bulunduğunu bildirmektedir (Tekeli ve İkin, 1999, 32-33). Ancak bu okulun bölgede Yunanistan destekli misyonerlik faaliyetleri yürüttüğünü söylemek yanlış olmaz. Rumlardan yüzyılın sonlarında bile yoğun olarak yaşadığı bu bölge, azınlıkların faaliyetleri açısından son derece işlek bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki İzmir ve Midilli de ruhsatsız olarak basılan Rumca yayınlar Ayvalık'a sokulmaktadır (BOA., MF.MKT., 70/98, 1298). Bununla birlikte H.1304/1886-87 tarihinde bir Yunan vatandaşı tarafından İzmir'e çıkarılırken ele geçirilen şapkanın astarından Ayvalık'ın da aralarında bulunduğu son derece mühim noktaları işaret eden bir harita çıkarılmıştır (BOA., DH.MKT., 1375/55, 1304).

Osmanlı Devleti içindeki Ermeni okullarının sayısının artması ve yeni bir okul kademelenmesi ise 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bitlis yakınındaki “Amlorti” manastır mektebi 1710’larda gelişerek, dinî bilgiler yanında fen bilgileri öğretimine de başlamıştır. 1803-1812 yılları arasında İstanbul’un tüm semtlerinde ücretsiz eğitim yapan Ermeni cemaat okulları açılmıştı. 1824’te ise Patrik Karabet Anadolu’daki Ermeni cemaatine gönderdiği bir tamimle her cemaatin okul açmasını istiyordu. Böylece Ermeniler bir taraftan dillerini geliştirirken, diğer taraftan da ilk eğitimlerini yaygınlaştırmaya başlamışlardır (Tekeli ve İkin, 1999, 35-36). Bu tamimden sonra 1834 yılında yapılan bir istatistiğe göre Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde açılan Ermeni okul sayısı 120’dir. Ermeniler kendi okullarının yanı sıra yabancı okullara da devam edebilmekteydiler. Hatta Protestan ve Katolik okulları Ermeni çocuklarını okullarına çekebilmek için büyük bir rekabet halindeydiler. 19. yüzyılın sonlarına doğru Ermeni okullarında büyük bir artış görüldü. II. Abdülhamid devrinde kapatılan Ermeni okulları, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yeniden açıldı. I.Dünya Savaşı öncesinde mevcut Ermeni okullarının sayısı 2500’ü buluyordu (Taşdemirci, 2001a: 22).

ABD’nin Osmanlı Devleti’ne yönelik misyonerlik faaliyetlerini ise 1810 tarihinde Boston’da kurulan “American Board Of Commisioners For Foreing Missions” kısaca “ABC FM” veya “BOARD” adlı Protestan teşkilatı yürütmüştür. Amerikan Board misyonerlerinin özellikle Batı Anadolu’da yürüttükleri faaliyetler bölgede yaşayan Rumlara yönelik olmuştur. Bu faaliyetleri çerçevesinde bölgedeki Rum okullarını ziyaret etmişler ve bu ziyaretleri esnasında Rumların içinde buldukları durum ve gereksinimlerini de tespit etme fırsatı yakalamışlardır. Bu ziyaretlerden ilki Ayvalık’taki Rum akademisine yapılmıştır (Alan, 2001: 184,185).

1863 yılında bir Amerikalı’nın cömertliği sayesinde İstanbul Bebek’te tüm Osmanlı evlatlarına açık olup, Bulgar kültürüne büyük yararı dokunan ve kurucusunun adını taşıyacak olan ünlü Robert Koleji açıldı (Jorga, 2005: 454). Misyonerlerin bu girişimleri sonucunda Karesi Sancağı kazalarından Bandırma’da da bir adet Amerikan mektebi kurulmuştur. Ancak 1894’ten

sonra bu okulun varlığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir (Şişman, 2006: 23, 29).

4.8.2. KARESİ SANCAĞI'NDA BULUNAN GAYRİ-MÜSLİM OKULLARI

4.8.2.1. Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri: R.1302 yılında beş bin nüfusa sahip olan Ayvalık Kazası'nın (Karesi, numara: 4, R.26 Mart 1302/M.7 Nisan 1886: 2) H.1306a/M.1888-1889 yılı sâlnâme kayıtlarına göre nüfusunun tamamı Rumlardan oluşmuştur. Burada cemaat tarafından kurulmuş, 6 adet ibtidâî mektebi ile 1 adet sıbyan mektebi bulunmaktadır (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 100).

H.1310/M.1892-1893 yılı sâlnâmesinde Ayvalık Kazası'nda 17.972 kişilik Rum nüfusunun yanında 90 Kıpti İslâm nüfus bulunmaktadır. Bu kayıtlarda Ayvalık Kazası'nda 5 adet sıbyan mektebi ile 2 adet ibtidâî mektebi olduğu kaydedilmiştir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 441).

Gayr-i Müslim ve yabancılara ait okulların göndermesi gerekli sınav sonuç cetvellerinin 1310-1311 eğitim-öğretim yılında Şam, Beyrut, Kudüs, Hama, Gümölcine, Trablusşam, Çatalca ve Kırşehir ile birlikte Balıkesir'den de gönderilmediği rapor edilmiştir (BOA., MF. İBT., 50/4, 1313).

Balıkesir Kazası'nda Ermeni cemaatine ait R.31 Mart 1313/M.12 Nisan 1897 tarihinde ruhsatını alan iki adet ibtidâî mektebi bulunduğunu, 1908 yılında bu mekteplere birer Osmanlıca muallimi tayin edilmek üzere maaşlarının tahsis olunarak kayıt işlemlerinin yapıldığını Maârif Nezaretine yazılan belgeden anlıyoruz. Aynı belgeden Ermenilerin "ana dili"nin Türkçe olmasına rağmen, mekteplerinde Ermeni Psikopos Vekili tarafından Türkçe dersi verildiği ancak bunun bir gösterişten ibaret olduğu, yeni girişimlerle özellikle Ermenice öğretildiği ve bunun önlenmesi için Türkçe mualliminin bir an önce tayininin yapılması istenmektedir (BOA., DH. MKT., 1248/61, 1326).

H.1316 yılı kayıtlarında Balıkesir Kazasına bağlı Balya Nahiyesi'nde kız ve erkek öğrencilere mahsus olmak üzere 2 adet ibtidâî mektebi bulunduğunu görüyoruz. Adları Müslüman mektebi ile aynı bölümde geçen bu mekteplerden erkek Rum ibtidâî mektebinin muallimi, Dimitri Efendi, kız Rum ibtidâî mektebinin muallimi ise Desbino olarak verilmiştir (HVS, H.1316/M.1898-1899: 202).

H.1310 yılı kayıtlarında 2131 Rum'un yaşadığı Kemer Edremit Kaza merkezinde de 2 adet Rum mektebi bulunmaktadır ki bunlar muhtemelen sıbyan ve ibtidâî niteliğinde mekteplerdir (HVS, H.1310/M.1892-1893: 442). Gayri-Müslim olarak 11.371 Rum ve 18 Ermeni'nin yaşadığı Erdek Kaza merkezinde Rumlara ait 4 adet mektep bulunmaktadır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 453-454).

R.7 Teşrin-i evvel 1308 yılında Bandırma Kazası'nda altı-yedi yüz hane Ermeni milleti yaşamaktadır. Bunların yüz on hanesi Katolik mezhebini kabul ettiklerinden, bunların çocuklarının eğitime mahsus olmak üzere bir mektep inşası için başvurulmuştur (BOA., MF.MGM., 2/90, 1310). 1310 yılında Bandırma Kazasına bağlı Kapıdağ Nahiyesi merkezi olan Preme Karyesi'nin Aya Nikola mahallesinde bulunan Rum mektebinin ise kısmen harap olması dolayısıyla tamiri için izin istenmiştir (BOA., MF.MGM., 2/105, 1310; MF.MGM., 2/106, 1310). R.5 Mayıs 1316/M.18 Mayıs 1900 yılında Bandırma Kazası'nda Rum erkek çocuklarına mahsus mektebin yeniden inşasına izin verilmiştir. Ön keşifle yedi yüz Osmanlı Lirası tutacak olan inşa masrafı kilise sandığından karşılanacaktır. Aynı belgede Bandırma Kazası'nda 7924 İslâm, 2982 Rum, 2828 Ermeni, 81 Katolik ve 56 Ecnebi nüfus bulunmaktadır (BOA., ŞD., 1583/16 Za-15, 1323).

R.15 Mayıs 1319/M.28 Mayıs 1903 yılında Erdek Kazası Nahiyelerinden Paşa Limanına bağlı Üsküpiye Köyünde Rum cemaatine ait ibtidâî mektebinin zamanla yıpranıp kullanılmaz hale geldiği ve bulunduğu yer itibariyle de pek elverişli olmadığından mektebin üç yüz altın tutacak masrafları cemaat tarafından karşılanmak üzere, cemaate ait eski mektep yeri denilen arsa üzerinde ve kiliseye yakın bir yerde yeniden inşasına izin çıkmıştır. Ancak mektep belirtilen alanları aşmamalı ve Maârif-i Umûmiye

Nizamnâmesi'nin 129. maddesine uygun hareket etmelidir. Yüz seksen altı hane, beş yüz on beş erkek, dört yüz doksan altı kadın nüfusdan oluşan köyde inşa edilecek bu mektep kız ve erkek öğrencilerin bir arada eğitim görebileceği karma bir ibtidâî'dir (BOA., ŞD. 1586/34 B-25, 1321; MF, MGM., 6/102, 1321).

H.1321/M.1903-1904 yılı kayıtlarında Balıkesir Kazası'nda Rumlara ait biri karma, biri de erkeklere mahsus iki ibtidâî mektebi olduğu bilgisine ulaşmaktayız. Buna göre R.1268/M.1852-1853 yılındarüşdiyesi ile birlikte kurulan bir de erkeklere mahsus ibtidâî mektebi bulunmaktadır. 120 öğrencisi bulunan mektep ruhsatını da rüşdiye ile aynı tarihte almıştır. Bunun yanı sıra R.1304/M.1888-1889 yılındakurulan Rumlara ait diğer ibtidâî mektebinin 250'si erkek, 110'u kız olmak üzere toplam 360 öğrencisi vardır. Mektebin ruhsat tarihi ise diğerlerinden farklı olarak 1 Teşrin-i Evvel 1311/M.13 Ekim 1895'dir (HVS, H.1321/M.1903-1904: 358-361).

Yine Balıkesir Kazası Karaoğlan Mahallesi'nde Ermeni cemaati kilisesi bitişiğinde bulunan kullanılmaz haldeki mektebin yeniden inşası için Ermeni cemaati tarafından ruhsat talebinde bulunulmuştur. Mektep yeni baştan yapılacağına göre mektebin daha önce de eğitim verdiğini söyleyebiliriz. Yeniden inşa edilecek mektebin kız ve erkek öğrencilere mahsus olmak üzere karma olarak eğitim vereceği, mektebin 30 metre uzunluğunda, 14 metre genişliğinde ve 10,5 metre yüksekliğinde üç kapısı ve 106 penceresi olmak üzere kargir olarak inşa edileceği belirtilmiştir. Dâhiliye Mektubi Kaleminden çıkan tezkireye göre, mektebin inşasına izin verilmiş, ancak inşaat sona erince Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinin 129. maddesine uyulması şart koşulmuştur (BOA., DH.MKT., 689/63, 1321). Mektebin inşası için harcanacak olan yetmiş iki bin dokuz yüz sekiz buçuk kuruşun, altmış dört bin sekiz yüz kuruşu Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinden (belgede isimleri tek tek verilmiştir), geriye kalan sekiz bin yüz sekiz buçuk kuruşuda kilise sandığındaki nakitten karşılanacaktır (BOA., ŞD., 1584/5 L-28, 1320).

H.1319/M.1901-1902 yılında Gönen Kazası'nda bulunan Rum cemaatinin dilekçesi üzerine burada bir Rum mektebi inşasına izin verilmiştir. Gönen Kazası'nın Kurşunlu Mahallesi'ndeki kilise civarında Panayot oğlu Apostalaki tasarrufunda bulunan arsa üzerine inşa edilecek bu mektep için dört bin altmış dört kuruşluk masraf bedeli çıkarılmıştır (BOA., ŞD., 1581/19 L-17, 1319).

H.1321/M.1903-1904 yılı kayıtlarında Edremit ve Ayvalık Kazaları'nda da Rum Cemaatine ait iki ibtidâî mektep bulunmaktadır. Bunlardan Edremit Kazası'nda bulunan Rum İbtidâî Mektebi R.1293/M.1877-1878 yılında kurulmuştur ve 70 kız öğrencisi bulunmaktadır. Ayvalık Rum İbtidâî Mektebi ise R.1289/M.1873-1874 yılında kurulmuş olmakla beraber karma eğitim vermektedir. Mektebin 30'u erkek, 20'si kız olmak üzere toplam 50 öğrencisi bulunmaktadır. Her iki mektebin de ruhsat tarihi R.29 Teşri-i Evvel 1311/M.10 Kasım 1895'dir (HVS, H.1321/M.1903-1904: 358-361).

Aynı zamanda H.1324/ M.1906-1907 yılına kadar Ayvalık Kazası'nın yaklaşık 100 kişilik Müslüman halkı için yaptırılmış herhangi bir mektebe ulaşamamıştır. Ancak H.1324 yılı kayıtları ile birlikte sayısal olarak küçük bir grup oluşturan Türklerin, Ayvalık Kazası'nda 1 adet ibtidâî mektebi ve bu mektebe devam eden 11 öğrencisinin bulunduğunu görmekteyiz. Aynı bilgiye H.1325/M.1907-1908 yılı sâlnâmesinde de rastlıyoruz (HVS, H.1324/M.1906-1907: 592; H.1325/M.1907-1908: 333). Bununla birlikte H.1324 yılı kayıtlarında Ayvalık Kazasında 6 adet mektep olduğu belirtilmiştir. Ama bunların Rum mektebi olduğunu söyleyebiliriz (HVS, H.1324/M.1906-1907: 550).

H.1324/M.1906-1907 yılı sâlnâmesinde Balıkesir Kazasına bağlı Balat Nahiyesi'nde 1 adet Rum mektebi, Burhaniye Kazası'nda ise ikisi erkek, biri kızlara mahsus olmak üzere 3 Rum mektebi bulunduğu kaydedilmiştir (HVS, H.1324/M.1906-1907: 508, 560).

Ayvalık'ta eğitim-öğretim için yapılan harcamaların tutarı binlerce altın lirayı buluyordu. Bu harcamalar örgütlü çalışan ve toplum bilinci ileri olan Rumların kilise gelirlerinden karşılanmaktadır. Son derece koordineli çalışan Rum azınlığın Ayvalık'ta bulunan mekteplerinin gelir ve giderlerine dair bizzat

Atina'da bastırıldıkları ve Ayvalık Yunan Konsolosu namına gelen risalelerinin mevcudiyeti bilinmektedir (BOA., DH.MKT., 816/63, 1321). Dolayısıyla faaliyetlerinde doğrudan doğruya Atina'ya bağlı oldukları sonucuna ulaşabiliriz. Kasaba'da Ayvalık Rumlarının çıkardıkları "Krikis" adında bir günlük gazeteleri ve "Haliko Astir" adında 15 günde bir çıkan dergileri vardı (Bayraktar, 1998: 30).

4.8.2.2. Rüşdiye ve İdâdî Mektepleri

H.1297/M.1879-1880 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesine göre Ayvalık Kazası 8836 kişilik nüfusuyla tamamen Rumlardan oluşmaktadır. Kaza'da Rumlara ait bir adet Rüşdiye Mektebi bulunmaktadır. Bu mektebin Lisan-ı Türkî muallimi de Fotiyadis Efendi'dir (HVS, H.1297/M.1879-1880: 149,174).

H.1306a/M.1888-1889 yılı kayıtlarına göre Ayvalık Kazası'nda Rum cemaati tarafından kurulmuş, erkek ve kız öğrencilere mahsus iki adet rüşdiye mektebi olduğu kaydedilmiştir. Ancak ders programı ve öğretmen kadrosuna ait herhangi bir bilgi verilmemiştir (HVS, H.1306a/M.1888-1889: 100).

H.1310/M.1892-1893 yılı sâlnâmesinde Ayvalık Kazası'nda 1 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır (HVS, H.1310/M.1892-1893: 441).

H.1317/M.1899-1900 yılı sâlnâme kayıtlarında Karesi Sancağı'nda yaşayan gayri-müslimlere ait okul dağılımlarını görebilmekteyiz. Buna göre, 1453 Rum, 2394 Ermeni ve 3 Katolik'in yaşadığı Balıkesir Kazası'nda Rumlara ait olmak üzere kız ve erkek öğrencilere mahsus 2 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. R.1268/M.1852-1853 yılında kurulan Rum Erkek Rüşdiye Mektebi'nin 107 erkek öğrencisi bulunmaktadır. Mektep ruhsatını R.29 Teşri-i Evvel 1311/M.10 Kasım 1895'de almıştır. R.1293/M.1877-1878 yılında kurulan Rum Kız Rüşdiye Mektebi'nin ise 67 kız öğrencisi bulunmaktadır. Mektep, ruhsatını erkek rüşdiyesi ile aynı tarihte almıştır.

H.1317/M.1899-1900 yılı sâlnâmesine göre Edremit Kazası'nda kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim gördüğü bir Rum Rüşdiye Mektebi bulunmaktadır. R.1290/M.1874-1875 yılında kurulan bu rüşdiyenin 29 erkek, 14 kız öğrencisi bulunmaktadır. Mektep ruhsatını R.29 Teşri-i Evvel 1311/M.10 Kasım 1895'de almıştır. Yine aynı kayıtlara göre Ayvalık Kazası'nda da Rumlara ait bir adet rüşdiye ve bir adet idâdî mektebi bulunmaktadır. H.1317 yılı kayıtlarında idâdî mektebinin 57 erkek öğrencisi vardır. Hiç kız öğrencisi bulunmayan idâdî, R.1296/M.1880-1881 yılında kurulmuş ve R.29 Teşri-i Evvel 1311/M.10 Kasım 1895'de ruhsatını almıştır. R.1310/M.1894-1895 yılında kurulan Ayvalık Rum Rüşdiye Mektebi'nin ise 71 kız öğrencisi bulunmaktadır. Bu mektep de ruhsatını aynı tarihte almıştır.

H.1317/M.1899-1900 yılı kayıtlarında Erdek Kazası'nda Rumlara ait bir rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Ruhsat tarihi aynı olan mektep, R.1307/M.1891-1892 yılında kurulmuştur. Mektebin 301 erkek öğrencisi vardır.

Yine H.1317/M.1899-1900 yılı sâlnâmesine göre Bandırma Kazası'nda bir Rum, biri de Ermenilere ait iki adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Her ikisinin de kuruluş tarihi bilinmeyen mekteplerden Rum Rüşdiye Mektebi'nin 205 erkek öğrencisi vardır. Mektebin ruhsat tarihi öncekilerle aynıdır. Ermenilere ait rüşdiye mektebi ise karma eğitim vermekte, bünyesinde 227 erkek, 197 kız öğrenci bulundurmaktadır. Mektebin ruhsat tarihi ise diğerlerinden farklı olarak, R.31 Kanun-u Evvel 1312/M.12 Ocak 1897'dir. Yani mektep Rum mekteplerinden iki yıl sonra ruhsat alabilmiştir (HVS, H.1317/M.1899-1900: 342-345).

H.1318/M.1900-1901, H.1319/M.1901-1902 ve H.1320/M.1902-1903 yılı sâlnâmelerinde de öğrenci sayılarına ait bilgiler değişmemiştir (HVS, H.1318/M.1900-1901: 330-333; H.1319/M.1901-1902: 342-345; H.1320/M.1902-1903: 356-359).

H.1321/M.1903-1904 yılı sâlnâmesinde Balıkesir, Edremit ve Ayvalık Kazalarının Rum rüşdiye mekteplerine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte Ayvalık Kazası Rum İdâdîsi'nin öğrenci sayısı 72'ye yükselmiştir. Ancak mektebin kuruluş tarihi R.1295/M.1879-1880 olarak verilmiştir.

H.1321/M.1903-1904 yılı kayıtlarında Erdek Rum Rüşdiye Mektebi'nin 30 kız öğrencisi olduğunu görüyoruz. Kuruluş tarihi itibariyle de farklılık gösteren bu mektep R.1309/M.1893-1894 yılında kızlara mahsus olmak üzere faaliyete geçmiş olabilir. Mektebin ruhsat tarihi ise R.29 Teşri-i Evvel 1311/M.10 Kasım 1895'dir.

Bu kayıtlarda Bandırma Kazası Rum Rüşdiye Mektebi'nin kuruluş tarihine de ulaşabilmekteyiz. Buna göre rüşdiye R.1307/M.1891-1892 yılında kurulmuştur. Mektebin 327 erkek öğrencisi vardır. Hâlâ kuruluş tarihi bilinmeyen Ermeni Rüşdiye Mektebi'nin ise 225'i erkek, 200'ü kız olmak üzere toplam 425 öğrencisi bulunmaktadır (HVS, H.1321/M.1903-1904: 358-361).

Osmanlı Devleti'nin tüm vatandaşlarına eşit yaklaştığını Hüdâvendigâr Vilâyeti Reisinin mühürünü taşıyan 27 Cemaziyel-Evvel 1319 tarihli maruzatından görebiliriz. Buna göre Balıkesir'de muallimelik etmekte olan Margirit isminde biri duvara asılmak üzere ipekten bir Osmanlı Arması işlemiş, bu davranışı hoşla gittiğinden dolayı kendisi sînâî (sanat) madalyasıyla ödüllendirilmiştir (BOA., Y. MTV., 220/188, 1319).

II. Meşrutiyet dönemi imparatorluk içindeki Gayr-i Müslimlerde olduğu gibi Karesi Sancağı'nda yaşayan azınlıklar için de eğitim-öğretim faaliyetlerinin ve kurumsallaşmalarının hızla devam ettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sınırsal gerilemeler ve politik kaynamalar yaşadığı bu dönemde, devletin iç resmî yazışmaları bile sadece içinde bulunduğu durumla ilgili konulardan oluşmaktadır. Eğitim ile ilgili yapılan faaliyet alanlarının çoğunu ise azınlıkların kurduğu ya da kurmak istediği okullar oluşturmaktadır. Azınlıkların bu dönemde eğitim hareketlerinin devam ettiğine yönelik birkaç örnek vermeyi uygun bulduk. Buna göre;

H.1329/ M.1911-1912 yılında Balıkesir kasabası'nda mevcut bulunan erkek ve kızlara mahsus Ermeni Sıbyan Mektebine ilaveten bir bina inşasına ve yine eski mektebin genişletilerek yeniden inşasına Padişah emri ile ruhsat verilmiştir. Burada erkek ve kız, iki bin beş yüz doksan bir Ermeni Cemaatine bağlı nüfus olduğundan ve eski mektep mevcut çocukların eğitimini karşılamadığından, mektebin bitişiğinde yer alan Ermeni Kilisesi arsası üzerine altında iki dükkân ve üstünde altı odası bulunan ahşap bir bina inşasına izin verilmiştir. Yine bu binanın inşasında harcanacak kırk beş bin yedi yüz yetmiş iki kuruşun kilise sandığından karşılanacağına ve binanın altına yapılan iki dükkânın da emlak vergisiyle mükellef tutulacağına karar verilmiştir (BOA., İ.MF., 18/ 1329 Z-3, 1329).

Yine H.1329/M.1911-1912 yılında Bandırma Kazasına bağlı Kapıdağ Nahiyesi merkezi olan Preme Karyesi'nde, Rum Patrikliğince verilen dilekçe üzerine, Karesi Sancağı Mutasarrıflığı tarafından yapılan soruşturmalar neticesinde elde edilen verilere dayanarak, adı geçen köyde Rum Cemaatine mensup altı yüz seksen üç hane ve toplam üç bin iki yüz kırk nüfus bulunduğundan erkek çocuklarına mahsus olmak üzere Rum cemaatine mahsus mülk bir arsa üzerine, yeni baştan bir mektep inşasına ve yine bu binanın inşasında harcanacak bin Osmanlı altınının mahalli kilise sandığından karşılanmasına izin verilmiştir (BOA., İ.MF., 18/ 1329 L-2, 1329).

Başka bir örnek de yine H.1329/ M.1911-1912 yılında; Erdek Kazasının Paşa Limanı Nahiyesi'ne bağlı Hohla Karyesi'nde, köy ihtiyar heyeti tarafından verilen dilekçe üzerine, yapılan soruşturmalar neticesinde, her ne kadar mevcut belgeler arasında adı geçen köyde bir Rum Mektebi inşasına dair kayıt bulunamamış ise de, harap olmuş mektebin, eski temelleri üzerinde bir katlı olmak üzere yeniden inşasına izin çıkmıştır. Yine tüm giderler kilise sandığı tarafından karşılanacaktır (BOA., İ.MF., 17/ 1329 R-2, 1329).

H.1329/ M.1911-1912 yılında Bandırma Kazası'nın Kapıdağ Nahiyesi'nin bir başka Karyesi'nde mevcut olan Rum mektebinin harap olmasından dolayı, Rum Patrikliğince verilen dilekçe üzerine, okulun herhangi bir ilave yapılmaksızın eski arsası üzerine yeniden inşa edilmesine

izin verilmiştir. Adı geçen köyde Rum cemaatine mensup üç yüz elli hanede bin beş yüz nüfus yaşamakta olduğundan mektebin yeniden inşasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Aynı zamanda binanın inşası için gerekli olan yüz kırk altın mektep sandığından karşılanacaktır (BOA., İ.MF., 18/ 1329 B-08, 1329).

H.1329/M.1911-1912 yılında Bandırma Kazası'nın Kapıdağ Nahiyesi'ne bağlı Preme Karyesi'nde kız çocukları için bir bab mektebinin yeniden inşasına ruhsat verilmiştir. Okul, adı geçen köy ahalisinden Dalyancı Yorgaki Efendi'nin köy kenarında sahip olduğu arsa üzerine inşa edilecektir. Altı yüz seksen beş hane, üç bin üç yüz kırk beş nüfusa sahip köy ahalisinin tamamı Rum olduğundan mektebin inşasında herhangi bir sakınca görülmemiştir (BOA., İ.MF., 17/ 1329 M-01, 1329).

H.1330/M.1912-1913 yılında Erdek Kazası'na bağlı Ekinlik Karyesi'ndeki kız çocuklarına ait mektebin kullanılamaz durumda olmasından dolayı, mektebin eski temelleri üzerine, herhangi bir ilave yapılmaksızın yeniden inşa edilmesine ruhsat verilmiştir. Binanın inşası için gerekli olan üç yüz lira kilise sandığından karşılanacaktır. Bin yedi yüz Rum nüfusa sahip köyde, mektebin yeniden inşasında herhangi bir sakınca görülmemiştir (BOA., İ.MF., 19/ 1330 S-1, 1330).

Benzerlerini çoğaltabileceğimiz bu örneklerden anlaşılacağı gibi devlet tüm mesaisini savaş meydanlarında harcarken, Gayr-i Müslimler için zaman, eğitim hareketlerini hızlandırabilecekleri bulunmaz bir dönemdi.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5. 1. SONUÇLAR

Kendisinden sonraki devrelere reform metodu olarak kaynaklık teşkil eden Tanzimat dönemi, özellikle eğitim alanındaki gelişmeleri ile dikkat çekmektedir. Batılılaşmanın biricik amaç olduğu bu dönemde, yeni okullar kurulmuş, var olanlar da bir takım düzenlemelere tâbî tutulmuşlardır. Özellikle 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ülkedeki ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve azınlık okullarına dair yeni düzenlemeler getirmiştir.

Yerel düzeyde incelemeye çalıştığımız Karesi Sancağı'nda 1876-1908 yılları arasında eğitim hareketleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi kayıtlarından ve farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerle, Balıkesir'de bulunan maârif komisyonları, mekteplerin türleri, sayıları, mekteplerde görevli muallim ve diğer görevlilerin adları, öğrenci sayıları ile okutulan dersler tespit edilerek, sınıflandırılmıştır. Karesi Sancağı maârif komisyonunda hangi tarihte, kimlerin görev yaptığı bilgisine ulaşılabilmektedir. Buna göre incelediğimiz dönem içerisinde Karesi Sancağı maârif komisyonu reislik görevinin uzun yıllar aynı zamanda nüfus memuru da olan bir müderris tarafından yürütüldüğü, daha sonra ise bu görevi idâdî mektebinin müdürlerinin devraldığı tespit edilmiştir. Taşra düzeyinde eğitim işlerini koordine eden bir kurumun başkanlığı'nda eğitim alanından birilerinin bulunması, eğitim faaliyetlerinin uzman kişilerce yürütüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda banka memuru, müftü, müderris gibi toplumun önde gelen kimselerinin komisyon azalığı görevinde bulunduğu ve bunların kimler olduğu tespit edildiği gibi yıllara göre komisyon üyelerindeki değişiklikler de gözler önüne serilmiştir. Ayrıca maârif komisyonlarında bölge ileri gelenlerinin üye olarak görev yaptığı sonucuna ulaştık. Çalışmamız esnasında bu durumun finansal problemleri çözmeye yardımcı olabileceğini açıklamış olduğumuzdan, bu durumun Karesi Sancağı'nda da yararlı olmuş olabileceğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Balıkesir Kazası'na bağlı

nahiyelerde dahi maârif komisyonları kurulduğu bilgisine ulaşılmıştır. Karesi Sancağı kazalarındaki maârif komisyonları da kaza ve yıllara göre sınıflandırılmıştır.

Çalışmamızda Karesi Sancağı'nda bulunan ilköğretim düzeyindeki sıbyan ve ibtidâî mekteplerininsayıları ile bu mekteplere devam eden öğrencilerin sayıları elde edilmiştir. Buna göre, Karesi Sancağı Merkez Kazası'ndan sonra ilköğretim kurumlarının en fazla yoğunlaştığı yer olarak Bandırma Kazası karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bu okullarda görev yapan öğretmen ve hizmetli kadrosu da isimleriyle açıklanmıştır. Sıbyan mekteplerinin yenileştirilmesi ile oluşturulan ibtidâî mekteplerinin ise Merkez Kaza'dan sonra en fazla Edremit Kazası'nda kurulduğunu görmekteyiz. Ancak ilköğretimde yeni okullara yönelik düzenlemelerin Karesi Sancağı'nda sınırlı sayıda kaldığını söyleyebiliriz. Karesi Sancağı'nda ilk kız mektebine ait bilgiye ise H.1312/M.1894-1895 yılında ulaşılabilmektedir. Buna göre Karesi Sancağı'nda toplam 30 kız (inas) mektebinin yirmi beş'i Merkez Kazada, ikişer olmak üzere Bigadiç ve Edremit'te, biri ise Bandırma'da bulunmaktadır. Kızlara mahsus mekteplerin sayısı genel sayıya oranla düşük olsa da, sancak dâhilinde sıbyan ve ibtadi mekteplere devam eden kız çocuklarının sayısının erkek çocuklarının sayısına çok yakın olduğu anlaşılmıştır. Buradan Karesi Sancağı'nda eğitimin kız ve erkek öğrencilere yönelik karma olarak verildiği bilgisine ulaştık.

Ortaöğretim kurumlarından rüşdiye mekteplerinin ise imparatorluk topraklarında 1939'da kurulmaya başladığı, ancak bu durumun Karesi Sancağı'nda 1964 yılında biraz gecikmeli olarak yaşandığı tespit edildiği gibi, kısa sürede Sancağın tüm kazalarına yayılarak buralarda da rüşdiye mekteplerinin kurulduğu anlaşılmıştır. Ortaöğretim kurumlarından biri olan idâdîlerin kurulmasına yönelik düzenlemeler 1869 yılı Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinde tekrarlanmasına rağmen, Balıkesir'de idâdî açılması bundan yaklaşık 15 yıl sonra gerçekleşmiştir. Elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda Karesi İdâdîsi'nde okutulan derslerin, önerilen şekilde fen ağırlıklı dersleri kapsamadığı, bu derslerin sınırlı düzeyde programlarda yer

aldığı tespit edilmiştir. Ancak bununla birlikte fen derslerinin programda yer almadığını söylemek de mümkün değildir.

Bunun yanı sıra modernleşmenin ön plana çıktığı ve bu durumun eğitim kurumlarına da yansıdığı bu dönemde Karesi Sancağı'nda klasik eğitim kurumlarından medreselerin de varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. Fakat bu dönem medreselerine ait ulaşabildiklerimiz sınırlı kalmıştır. Sancaktaki kütüphanelerin ve bu kütüphanelerdeki kitapların sayısının ise çok düşük olduğu tespit edilmiştir.

Karesi Sancağı'nda yaşayan gayr-i Müslimler arasında en fazla nüfusa sahip olan millet Rumlardır. İkinci sırayı ise Ermeniler oluşturmaktadır. İncelediğimiz dönem içerisinde H.1315/M.1897-1898 yılına kadar nüfusunun tamamı Rumlardan oluştuğu için Ayvalık Kazası Maârif Komisyonunun bölgenin Rum cemaati tarafından oluşturulduğu anlaşılmıştır. Sancakta idâdî düzeyinde Rum cemaatinin sahip olduğu tek okul Ayvalık Kazası'nda bulunmaktadır. Erdek ve Bandırma Kazalarında ise Rüşdiye düzeyinde 3 okul bulunmakta, bu okullardan biri Erdek Kazası'nda, diğer ikisi biri Ermeni, biri Rum cemaatine ait olmak üzere Bandırma Kazası'nda bulunmaktadır. Sancak dâhilindeki gayr-i Müslimlerin okullarını açtıktan çok uzun süre sonra ruhsatlarını aldıkları tespit edilmiştir. Bu durum azınlıkların istedikleri gibi hareket ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

5. 2. ÖNERİLER

Türk eğitim tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir bölümü genel konulardan oluşmakta, detaylı ve yerel düzeyde çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Çalışmamızda sınırları belli bir dönemde Karesi Sancağı'nın bir bütün olarak eğitim yönü incelenmeye çalışılmıştır. Yapmış olduğumuz çalışmanın araştırmacıları teşvik etmesini ve dönemselsel olarak öncesinin ve sonrasının çalışılmasını önermekteyiz. Bu durum konunun bütünlüğünü sağlaması bakımından önemli olacaktır. Ancak bu dönemleri açıklığa kavuşturmak için mutlaka arşivde derinlemesine çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Bağçe Gazetesi, numara: 1, 15 Teşrin-i evvel 1296: 5-6.

BOA., C.MF., 57/2806, 1262; 136/6782, 1281; 78/3891, 1283.

BOA., DH. MKT., 1375/55, 1304; 1818/19, 1308; 689/63, 1321; 759/64, 1321; 714/7, 1321; 816/63, 1321; 1248/61, 1326.

BOA., DH. SAİD., 183/39, 1289.

BOA., İ. MF., 14/1326 B-5, 1326; 18/ 1329 Z-3, 1329; 18/ 1329 L-2, 1329; 17/ 1329 R-2, 1329; 18/ 1329 B-08, 1329; 17/ 1329 M-01, 1329; 19/ 1330 S-1, 1330.

BOA., MF.İBT., 50/4, 1313.

BOA., MF.MGM., 2/28, 1309; 2/90, 1310; 2/105, 1310; 2/106, 1310; 6/102, 1321.

BOA., MF.MKT., 70/98, 1298; 109/109, 1306.

BOA., ŞD., 1581/19 L-17, 1319; 1584/5 L-28, 1320; 1586/34 B-25, 1321; 1583/16 Za-15, 1323.

BOA., Y. PRK. UM., 21/91, 1308.

BOA., Y. MTV., 220/188, 1319.

BOA., Y. PRK. BŞK., 65/19, 1319.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1294/M.1877-1878.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1297/M.1879-1880.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1306a/M.1888-1889 (Defa 13).

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1306b/M.1888-1889 (Defa 17).

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1310/M.1892-1893.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1311/M.1893-1894.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1312/M.1894-1895.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1313/M.1895-1896.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1314/M.1896-1897.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1315/M.1897-1898.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1316/M.1898-1899.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1317/M.1899-1900.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1318/M.1900-1901.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1319/M.1901-1902.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1320/M.1902-1903.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1321/M.1903-1904.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1322/M.1904-1905.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1324/M.1906-1907.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi H.1325/M.1907-1908.

Hüdâvendigâr Vilâyeti Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyesi Tevzi Mukafat Cetveli [Sene-i Tedrisiye 1312-1313]. (H.1313). On birinci Defa. Bursa: Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası.

Karesi, numara: **2**, 12 Mart 1302: 4; numara: **3**, 19 Mart 1302: 3; numara: **4**, 26 Mart 1302: 1, 2; numara: **5**, 2 Nisan 1302: 1; numara: **6**, 9 Nisan 1302: 1; numara: **20**, 16 Temmuz 1302: 1; numara: **21**, 23 Temmuz 1302: 1; numara: **33**, 22 Teşrin-i evvel 1302: 1; numara: **43**, 31 Kanun-ı Evvel 1302: 1; numara: **53**, 11 Mart 1303: 1.

Tasvir-i Efkâr, numara: 1, 15 Haziran 1278: 3; numara: 149, 18 Teşrin-i sani 1280: 4.

II. Eserler ve Makaleler

Akandere, Osman. (2001). 1869 Tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve Eğitim Yapımıza Getirdiği Yenilikler. **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Cilt: **4**, Sayı: 2, 131-152.

Akbulut, Ural. (2003). **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim**. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Akşin, Sina. (1995). Siyasal Tarih (1789-1908). Akşin, Sina (Editör). **Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti (1600-1908)**. Dördüncü Baskı. İstanbul. Cem Yayınevi, s.165-187.

Akyüz, Yahya. (2002). Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleği'nin Doğuşu. **Türkler**. Cilt: **15**, 15-25.

..... (2008). **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000-M.S.2008)**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Alan, Gülbadi. (2001). Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı: 10, 183-208.
- Ateş, Toktamış. (1994). **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Balcıoğlu, Mustafa., Kurtcephe, İsrail. (1991). **Kara Harp Okulu Tarihi**. Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası.
- Baltacı, Cahid. (1996). Osmanlı Eğitim Sistemi. **Yeni Türkiye Dergisi (Eğitim Özel Sayısı)**. Yıl: 2, Sayı: 7, 469.
- Bayraktar, Bayram. (1998). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (2002). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Celkan, Hikmet. (1987). Okul Öncesi ve İlköğretim Meseleleri. **Yeni Bir Yüzyıla Girerken Meselelerimiz (Kültür, Eğitim, Dinî Hayat)**. İstanbul.
- Cevat, Mahmut. (2001). **Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-**. T. Kayaoğlu (Editör), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Cicioğlu, Hasan. (1985). **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Cihan, Ahmet. (2002). Medreselerdeki Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon. **Türkler**. Cilt: 15, 26-34.
- (2004). **Reform Çağında Osmanlı İlmîyye Sınıfı**. İstanbul: Birey Yayınları.
- Çelebi, Kâtip. (1982). **Düsturu'l-amel li-islahi'l-halel (Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar)**. A. Can (Editör), Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Demirel, Muammer. (2002). Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri. **Türkler**. Cilt: 15, 44-60.
- Demirtaş, Zülfü. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt: 17, Sayı: 1, 173-183.
- Devellioğlu, Ferit. (2006). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat (Eski ve Yeni Harflerle)**. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

- Dilaver, Hüseyin. (2002). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maârifi. **Türkler**. Cilt: **15**, 72-91.
- Dönmez, Cengiz. (2005) Atatürk ve Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı: 14, 255-268.
- Duman, Tayyip. (2002). Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi. **Türkler**. Cilt: **15**, 61-71.
- Er, Hamit. (1999). **Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim**. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Eren, Muharrem. (1990). **Balıkesir'in Yetiştirdiği Ünlüler**. Balıkesir: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- (1993). **Mutasarrıf Ömer Ali Bey**. İstanbul: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- Ergin, Osman. (1939). **Türkiye Maârif Tarihi (İslâmi Devir Mektep ve Müesseseleri)**. (C.I). İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- (1940). **Türkiye Maârif Tarihi (Tanzimat Devri Mektepleri)**. (C.II). İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Ergün, Mustafa. (1996). **II. Meşrutiyet Devri Eğitim Hareketleri (1908-1914)**. Ankara: Ocak Yayınları.
- Fortna, C.Benjamin. (2005). **Mekteb-i Hümayûn (Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim)**. (Çev. P.Siral). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Gelişli, Yücel. (2002). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü). **Türkler**. Cilt: **15**, 35-43.
- Glasneck, Johannes. (1998). **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**. (Haz. Nurer Uğurlu). Yayım Yeri Yok: Cumhuriyet Yayınları.
- Gül, Ahmet. (1997). **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l-Hadislerin Yeri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hakkı, İsmail. (1997). **1920'de Balıkesir**. Mustafa Aşkar (Editör), Balıkesir. Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları, s. 43-61.
- Jorga, Nicolae. (2005). **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**. (Çev. N. Epçeli). Cilt: **5**. İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- Kafadar, Osman. (1997). **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kansu, Nafi Atuf. (1930). **Türkiye Maârif Tarihi (Birinci Kitap)** . Yayım Yeri Yok: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

- (1939). **Pedagoji Tarihi**. İstanbul: Maârif Matbaası.
- Karal, Enver Ziya. (1999). **Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856)**. Yayımlanma Yeri Yok: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Kardaş, Rıza. (1965a). Türkiye’de Milli Eğitimin Gelişmesi. **Türk Kültürü Dergisi**. Sayı: 31, 464-465.
- (1965b). Türkiye’de Milli Eğitimin Gelişmesi (Öğretmen Yetiştiren Müesseseler Yönünden 1839-1869). **Türk Kültürü Dergisi**. Sayı: 35, 855-856.
- Karpat, Kemal. (1996). **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)**. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Kaya, Fatma. (2007). Ka’la-i Sultaniye (Çanakkale) Sancağı’nda Eğitim Kurumları. **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt: 9, Sayı: 1, 238-251.
- Kazıcı, Ziya. (1983). **Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi**. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- (2004). **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Koçer, Hasan Ali. (1987). **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)**. Ankara: Uzman Yayınları.
- Kodaman, Bayram. (1999). **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (1991). Türk Dili ve Arap Alfabeti. **Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**. Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Kölemen, Serap. (2007). **19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Kütahya Sancağı’nda Eğitim**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Kuleli Askeri Lisesi. (1994). **Kuleli Askeri Lisesi Tarihi**. İstanbul, Kuleli Askeri Lisesi.
- Kurnaz, Şefika. (1997). **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Memduh, Mehmed. (1995). **Tanzimattan Meşrutiyete**. (Çev. A. Neziha Galitekin). İstanbul, Nehir Yayınları. (Eserin orijinali 1912’de yayımlandı).
- Milli Savunma Bakanlığı. (2000). **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**. Ankara, Milli Savunma Bakanlığı.
- Milliyet Doğan Gazetecilik (2005), **İl İl Yurdumuz Türkiye İller Ansiklopedisi**. Cilt.1. İstanbul: Milliyet Doğan Gazetecilik.

- Mutaf, Abdülmecid. (1997). **Salnâmelerde Karesi Sancağı (1847-1922)**. İzmir: Yazarın Kendi Yayını.
- Ortaylı, İlber. (2006). **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Ödekan, Ayla. (1995). Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908). Akşin, Sina (Editör). **Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti (1600-1908)**. Dördüncü Baskı. İstanbul. Cem Yayınevi, s.375-430.
- Özdemir, Zekeriya. (2003). **Karasi Beyliği'nden Cumhuriyet'e Balıkesir Mülkî İdarecileri**. Ankara: Balıkesir Valiliği Yayınları.
- Özsarı, Mustafa. (2007). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir'in Sosyal ve Kültürel Durumuna Genel Bir Bakış. **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**. Cilt: 13, Sayı: 1, 187-188.
- Rahmi, Mustafa. (2004). **Gazi Paşa Hazretlerinin Maârif Umdesi ve Asri Terbiye ve Maârif**. M. Şahin (Editör), Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Reyhan, Cenk. (1999). Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve İlmiyye Sınıfı. **Amme İdaresi Dergisi**. Sayı: 32/3, 75-83.
- Russell, Bertrand. (1996). **Eğitim Üzerine** (Çev. N. Bezel). İstanbul, Say Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet. (2003). **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sezer, Ayten. (1999). **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sırma, İhsan Süreyya. (2000). **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi**. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Şişman, Adnan. (1996). Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi. **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt: 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- (2004). **Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (2006). **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Taşdemirci, Ersoy. (2001a). Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar. **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı: 10, 13-30.
- (2001b). Türklerde Eğitim. Topdemir, Gazi. (Editör). **Türk Düşünce Tarihi**. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 159-216.

- Tekeli, İlhan., İkin, Selim. (1999). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**. (2. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekeli, İlhan. (b.y.yok). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt: 3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1999). **Türkiye'nin Siyasi Hayatı'nda Batılılaşma Hareketleri I**. Yayın Yeri Yok: Cumhuriyet Yayınları.
- Tutsak, Sadiye. (2002). **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türk, Ercan. (2002). **Türk Eğitim Sistemi ve Yönetimi**. Ankara: Nobel Yayınları.
- Uygun, Kamil. (2006). **Karesi İdâdîsi ve Sultânîsi**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**. (3. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (1991). **Karesi Meşahiri II**. Sadeleştiren: Mehmet Durak . Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Üçcan, Fikret. (1992). Tanzimat'ın "Müsavat" İlkesi ve Siyasi Sonuçları. **Türkiye Günlüğü**. Sayı: 18, 111-120.
- Ülkütaşır, M. Şakir. (1965). Sıbyan Mektepleri. **Türk Kültürü Dergisi**. Sayı: 33, 595-597.
- Zengin, Zeki Salih. (2002). **II. Meşrutiyet'te Medreseler ve Din Eğitimi**. Ankara: Akçağ Yayınları.